

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

На правах рукопису

МІНАЄВ Андрій В'ячеславович

УДК 94(4+7)"1965/1969":329.78

**МОЛОДІЖНИЙ РУХ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХХ СТ.
В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ І США:
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ**

07.00.02 - Всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
доктор історичних наук, професор
Сич Олександр Іванович

Чернівці - 2006

ЗМІСТ

ВСТУП		4
РОЗДІЛ 1	СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1.	Розробка проблем молодіжного руху другої половини 60-х рр. у вітчизняній та зарубіжній історіографії	10
1.2.	Джерельна база дослідження	19
1.3.	Категорія “молодь” та її характеристика	24
РОЗДІЛ 2	ПРИЧИНИ ПІДНЕСЕННЯ МОЛОДІЖНОГО РУХУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х РР. ХХ СТ. В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США	32
2.1	Нові тенденції в розвитку західного суспільства та їх вплив на формування молодіжної свідомості	32
2.2	Криза системи вищої освіти в країнах Заходу, її реформування та реакція молоді	45
2.3	Міжнародні чинники радикалізації настроїв молоді країн Західної Європи та США	56
2.4	Загроза активізації правого радикалізму	60
2.5	Вплив локальних подій та обставин внутрішньополітичного розвитку окремих країн Заходу на молодіжний протест другої половини 60-х рр. ХХ ст.	64
РОЗДІЛ 3	ІДЕЙНІ ВИТОКИ МОЛОДІЖНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХХ СТ. В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США	68
3.1.	Проблеми ідеології молодіжного руху 60-х рр. ХХ ст.	68
3.2.	Вплив ліворадикальних доктрин на формування ідеології молодіжного руху 60-х рр. ХХ ст.	74
3.3.	Бітництво та його вплив на визначення характеру молодіжного протесту	84
3.4.	Теорії "сексуальної" та "психоделічної" революції	92
3.5.	Ідейно-філософські погляди “нових лівих”	97
3.6.	Ідеологічні розробки студентських лідерів	112

РОЗДІЛ 4	ФОРМИ І ПРОЯВИ МОЛОДІЖНОГО ПРОТЕСТУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХХ СТ. ТА ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ МОЛОДІЖНОГО РУХУ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США НА РУБЕЖІ 60 – 70-Х РР.	116
4.1.	Поняття "субкультура" та "контркультура", їх характеристика	116
4.2.	Рух хіппі як прояв молодіжного неполітичного протесту в другій половині 60-х рр. ХХ ст.	131
4.3.	Форми суспільно-політичного протесту молоді	137
4.4.	Гібридні прояви молодіжного руху другої половини 60-х рр.	151
4.5.	Причини занепаду молодіжного протесту на рубежі 60 – 70-х рр.	155
ВИСНОВКИ		176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		186

ВСТУП

Актуальність теми. XX століття було століттям великих потрясінь. Жовтнева революція в Росії, дві світові війни, національно-визвольний рух, який покінчив з колоніальною системою, нескінченні перевороти та громадянські війни в слаборозвинутих країнах позбавили людство відчуття відносного спокою, притаманного йому у столітті позаминулому. Помітне місце серед визначних подій століття займає спалах молодіжної активності, що охопив найрозвинутіші держави Західної Європи та Північної Америки в другій половині 60-х рр., а також тією чи іншою мірою вплинув як на країни "третього світу", так і на країни так званого "соціалістичного табору". Молодіжний рух другої половини 60-х рр., з одного боку, спричинив гостру політичну кризу в багатьох західних державах, а, з іншого, став одночасно результатом і проявом глибокої кризи основних соціальних (світоглядних, культурних, освітньо-виховних тощо) цінностей західного суспільства. Його лідери та активісти прагнули повалити ненависний їм "істеблішмент" з усіма складовими – інститутами влади, традиціями, освітою та культурними надбаннями тощо, простіше кажучи, докорінно змінити все – від головних засад західної цивілізації та культури до внутрішнього світу кожного окремого індивіда. Натомість вони пропонували суспільству в якості альтернативи новий тип молодого людини з особливими молодіжною ідеологією та світоглядом, специфічними і притаманними лише їй стилем життя, поведінкою, зовнішнім виглядом тощо.

Безпрецедентний радикалізм намірів учасників даного феномену підкреслюють більшість західних дослідників, використовуючи при його розгляді такі терміни як "молодіжний бунт", "студентське повстання" чи навіть "революція". Подібні назви відображали ступінь розгубленості інтелектуалів та представників правлячих кіл країн Західної Європи та США перед тими потрясіннями, якими, на їх думку, загрожував молодіжний та студентський рух різним сферам суспільного життя. Однак і серед радянських суспільствознавців та політичних діячів молодіжний рух, ідеологи та учасники якого яро відхрещувались від марксизму-

ленінізму та піддавали гострій критиці політику СРСР та комуністичних партій, викликав більш ніж неоднозначне ставлення.

В травні 2008 р. світ відзначатиме своєрідний ювілей – 40 років "паризького травня" 1968 року, події, що ознаменувала собою найвище піднесення активності молодого населення в країнах Заходу. Проте, актуальність прискіпливого вивчення феномену "революції молодих" з роками не зменшується. Періодичні виступи студентів у Східній Азії – Тайланді, Південній Кореї, Індонезії, Японії, активізація руху антиглобалістів (який, до речі, за багатьма ідейними принципами може вважатись спадкоємцем "нового лівого" руху), масові студентські заворушення в Москві в другій половині 90-х рр., нарешті, бешкети молодіжних банд у кварталах етнічних меншин, який зараз переживає Західна Європа, примушують зарубіжних науковців та урядових аналітиків звертатися до подій 60-х рр. минулого століття з метою з'ясування певних закономірностей розвитку молодіжної категорії населення.

Не менш актуальним дослідження молодіжного руху другої половини 60-х рр. є для нашої держави. Події осені – зими 2004 р. показали здатність українського студентства до небаченої раніше активізації, хоча і на принципово іншій, порівняно з західною молоддю 60-х рр., ідейній основі. Враховуючи появу останнім часом серед молодих людей настроїв розчарування наслідками названих вище подій, а також можливість посилення зневіри надалі, не виключено розгортання молодіжного протесту в майбутньому. А тому уроки кінця 60-х рр. є досить цінними для тих людей, які визначають державну політику країни, і мають бути враховані.

Сьогодні настав час здійснення виваженого, неупередженого аналізу основних аспектів молодіжного руху другої половини 60-х рр. під кутом зору сучасності, враховуючи всі ті процеси, зрушення та нові явища, які мали місце у світовій історії за останні десятиліття. Тим більше, що тепер, коли вітчизняна історіографія більше не обмежена в своїх дослідженнях ідеологічними догмами, а також коли відомі наслідки молодіжного руху 60-х рр. та результати його впливу на подальший розвиток західних країн, існує можливість більш об'єктивного підходу до оцінки даного явища.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дане

дисертаційне дослідження пов'язане з розробкою затвердженої комплексної наукової теми кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича "Актуальні проблеми історії нового та новітнього часу країн Західної Європи та Північної Америки".

Мета і завдання дослідження. Метою даного дисертаційного дослідження є здійснення комплексного ретроспективного аналізу молодіжного руху другої половини 60-х рр. XX ст. в країнах Західної Європи та США. Автор не передбачав у своїй дисертації відтворення хронологічної послідовності подій, обмеживши її висвітленням головних аспектів, аналіз яких є найбільш важливим для розуміння суті молодіжного руху другої половини 60-х рр. як історичного феномену.

Досягненню поставленої мети підпорядковані наступні **завдання**:

- розкрити властивості молоді як соціально-демографічної категорії;
- встановити особливості становища молоді 60-х рр. в країнах Заходу та з'ясувати всі обставини, які їх зумовили;
- проаналізувати соціально-економічні, політичні, культурно-освітні та психологічні передумови і причини активізації молодіжного руху в країнах Західної Європи та США в другій половині 60-х рр. XX ст.;
- визначити основні витoki формування молодіжної ідеології другої половини 60-х рр., та її особливості;
- охарактеризувати найбільш загальні риси молодіжної контркультури 60-х рр.;
- дослідити форми і прояви молодіжного протесту, виділити основні його типи та особливості головних етапів розвитку;
- проаналізувати причини занепаду молодіжного руху в країнах Західної Європи та США на рубежі 60 – 70-х рр. XX ст.

Об'єктом дослідження є молодь як соціально-демографічна категорія з притаманними їй особливостями.

Предметом дослідження виступає молодіжний рух другої половини 60-х рр. в країнах Західної Європи та США.

Мета і завдання даного дисертаційного дослідження, його специфіка і

складність визначили *методи дослідження* щодо його проведення. Дисертант вважає за доцільне подати молодіжний рух другої половини 60-х рр. в країнах Заходу діалектично, намагаючись розкрити його характерні риси та особливості як цілісного історичного феномену, і, водночас, простежити певну динаміку його розвитку. Використання проблемного підходу дозволило автору роботи оптимальніше висвітлити ті аспекти молодіжного руху другої половини 60-х рр., які є визначальними для цілісного розуміння даного явища. Водночас автор при здійсненні комплексного аналізу проблем намагався дотримуватись загальнофілософських принципів єдності загальних властивостей явища та його конкретних проявів, об'єктивних та суб'єктивних чинників розвитку досліджуваного феномену.

У дисертаційному дослідженні автор також використав загальні принципи вивчення історичних явищ. В основу теретико-методологічної бази дисертації покладено принципи історизму, наукової об'єктивності, системності, інтуїтивно-логічний принцип.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період другої половини 60-х рр. ХХ ст. Водночас, для досягнення поставлених цілей та завдань, зокрема, для оптимального аналізу таких виділених в дисертації проблем, як ідейні витoki, передумови і причини піднесення та занепаду молодіжного руху в країнах Заходу, автор вважав за доцільне виходити у своєму дослідженні за вказані хронологічні межі.

Географічні рамки дослідження обіймають країни Західної Європи та Сполучені Штати Америки. Разом з тим, автор не ставив за мету здійснення послідовного аналізу проявів молодіжної активності в кожній з країн Заходу. Розгляд конкретних подій, пов'язаних з активізацією молодіжного протесту підпорядкований необхідності виділення основних рис та специфічних особливостей даного руху як загального історичного явища, характерного для західної цивілізації. Відповідно, головний акцент у дисертаційному дослідженні ставився на найбільш типових, або найбільш резонансних проявах молодіжної активності, тобто таких, які могли послужити автору певним підтвердженням його

загальних висновків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що автором здійснено першу в українській історіографії спробу комплексного ретроспективного аналізу молодіжного руху другої половини 60-х рр. XX ст. в країнах Західної Європи та США як цілісного історичного явища. Динаміка молодіжного протесту 60-х рр. розглянута у тісному взаємозв'язку об'єктивних процесів соціальної трансформації західного суспільства з суб'єктивними аспектами, зокрема зрушеннями у молодіжній свідомості в 50 – 60-х рр. Автор зробив спробу ґрунтовного аналізу та систематизації теоретичних засад та ідейних витоків молодіжного протесту. При здійсненні дослідження автор намагався подолати обмеженість, притаманну як радянській марксистсько-ленінській історіографії (соціально-економічний детермінізм), так і західним науковцям (надмірне захоплення суб'єктивними, психологічними факторами), і, водночас, продуктивно використати позитивні моменти різних напрямків історіографії молодіжного руху 60-х рр. Багато уваги в дослідженні приділено характеристиці понятійного апарату, задіяного в дослідженні, що також є новацією у вітчизняній історіографії проблеми.

Практичне застосування одержаних результатів визначається науковою новизною і полягає у можливості їх використання в наукових, навчальних та прикладних цілях.

Матеріали та отримані висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані як теоретична або фактологічна основа для підготовки узагальнюючих праць з всесвітньої історії другої половини XX ст. Деякі аспекти можуть бути залучені до написання робіт з соціології молоді, при підготовці навчально-методичних посібників, а також використані відповідними державними установами, відомствами, діяльність яких пов'язана з виробленням молодіжної політики України.

Фактологічних матеріал дисертації та її результати вже використовуються у навчальному процесі у Чернівецькому національному університеті, на кафедрі історії нового та новітнього часу факультету історії, політології та міжнародних відносин, де автором розроблено спеціальний курс "Молодіжний радикалізм в

другій половині 60-х рр. XX ст. в країнах Західної Європи та США".

Апробація результатів дослідження здійснена під час обговорення на засіданні кафедри історії нового та новітнього часу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Основні ідеї та окремі положення дисертаційного дослідження пройшли апробацію у виступах під час наступних конференцій: I Всеукраїнська наукова конференція "Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії" (м. Луганськ, 8-9 лютого 2001 р.); XXVI міжвузівська науково-методична конференція "Нові технології навчання та покращення якості підготовки фахівців з вищою освітою" (м. Полтава, 21-23 березня 2001 р.); II та III Всеукраїнські науково-практичні конференції студентів, аспірантів та молодих вчених за підтримки Київської міської державної адміністрації "Крок у майбутнє" (м. Київ, 22-24 травня 2002 р. та 25-27 червня 2003 р.).

Публікації. Результати дослідження опубліковані в 11 авторських публікаціях, шість з яких – у наукових фахових виданнях з історичних наук, що входять до переліку ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків (185 с.), списку використаних джерел (231 найменування на 20 сторінках). Повний обсяг дисертації складає 205 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема молодіжного та студентського руху 60-х рр. XX ст. в країнах Заходу стала однією з найбільш актуальних для дослідження у наступні два десятиліття. По "гарячих слідах" було написано чимало робіт, автори яких намагались відповісти на обумовлену суспільним інтересом низку запитань, насамперед щодо причин і характеру даного явища та можливості його повторення у майбутньому. Молодіжний протест викликав жвавий інтерес у журналістських та наукових колах як країн Заходу, так і в Радянському Союзі. Зрозуміло, що по різні боки "залізної завіси" цей рух оцінювався з принципово відмінних як методологічних, так і політичних позицій. Існували розбіжності у підборі фактів та їх трактовці. Зокрема, радянська методологія досліджень апріорі передбачала соціально-економічний детермінізм. Відповідно, увага радянських вчених, головним чином, спрямовувалась на аналіз динаміки економічного розвитку країн Західної Європи та США, становища різних верств населення в умовах капіталістичного суспільства тощо. Натомість, західні дослідники приділяли набагато більшу увагу змінам у психіці, свідомості, культурі підростаючого покоління. Це не могло не зумовити суттєві розходження у висновках здійснених досліджень.

1.1. Розробка проблем молодіжного руху другої половини 60-х рр. у вітчизняній та зарубіжній історіографії

Історіографію досліджуваної теми доцільно поділити на три групи. До першої варто віднести праці радянських авторів. Друга група являє собою доробок дослідників з країн Західної Європи та США. Нарешті, до третьої групи належать праці українських та російських авторів пострадянської доби.

Протягом кінця 60-х – 80-х рр. XX ст. в СРСР було опубліковано ряд

монографій та цілу низку статей і популярних брошур, поява яких свідчила про формування особливого, так би мовити, “молодіжного” напрямку у радянській історіографії. Деякі труднощі в описі та аналізі молодіжного протесту, з якими зіштовхнулись представники даного напрямку, недвозначно свідчили про певну кризу в радянській методології історії. Традиційний, притаманний для неї класовий підхід виявився неспроможним пояснити справжню суть такого складного, багатогранного явища як молодіжний рух 60-х рр. Тому спрощення, схематизація причин, проявів та особливостей активізації молодіжного радикалізму стали одним із суттєвих недоліків багатьох досліджень. Першопричину такого стану речей в радянській історіографії точно відображають слова сучасного російського дослідника та публіциста С. Кара-Мурзи про те, що "жорстка парадигма – спосіб бачення явищ певного класу – являє собою фільтр, через який багатьох сторін діяльності просто не помітно" [78, с. 49].

Піддаючи аналізу весь наявний обсяг радянської історіографії проблеми, завжди потрібно проводити розмежування трьох великих масивів наявних з даної тематики робіт.

1. Значний відсоток праць написаний здебільшого не професійними дослідниками, а журналістами, людьми, які, перебуваючи в епіцентрі подій, перенесли на папір інколи несвідомо, інколи відповідно до суспільного замовлення, частину власного (або нав'язаного обставинами) суб'єктивного ставлення до проблеми. Втім, публіцистичність цієї групи праць аж ніяк не принижує її позитивних рис, зокрема того, що вони нерідко містять солідний фактичний матеріал про молодіжні організації, їх діяльність, дані, які свідчать про тодішні настрої представників молодого покоління тощо. Прикладом може виступати праця В. Большакова, написана, з-поміж іншого, на основі газетних публікацій того часу [41].

2. Роботи, в яких фактологічний матеріал значною мірою прихований (а інколи взагалі - похований) під нашаруваннями оціночно-ідеологічного характеру, де спроби ґрунтового аналізу подій обмежені або відсутні, підмінені псевдоаналізом – намаганням втиснути унікальне за суттю явище молодіжного

протесту в “прокрустове ложе” класового підходу. Написані вони, як правило, або ідеологічними працівниками, або суспільствознавцями чи публіцистами, що звикли гострити своє перо у напрямку “пропаганди і контрпропаганди”. Тому, досить часто подібного роду праці більше характеризують погляди самих авторів, ніж зміст молодіжного руху. До даної категорії можна віднести серію монографій комсомольського працівника, майбутнього віце-президента СРСР Г. Янаєва [178-182], а також роботи Ю. Єрьоміна [64], Р. Косолапова та В. Печенєва [90], О. Шишова [172], С. Саличева [137] та деякі інші. Здебільшого ці, невеликі за обсягом, роботи присвячені критиці ідей та теорій, що найбільше вплинули на формування світогляду учасників молодіжного руху 60-х рр. Стандартною у таких роботах є оцінка дій ліворадикальної молоді як “хуліганських витівок”, якими вона грає “на руку буржуазії, даючи їй можливість заплямувати весь прогресивний молодіжний рух, піддати його жорстоким репресіям” [158, с. 9; див. також: 38; 50; 65; 84; 106; 128; 139 та ін]. Зрозуміло, що впливу цих “хибних теорій” автори публікацій протиставляли “єдино правильну з точки зору глибинних інтересів молоді” діяльність комуністичних партій та молодіжних організацій, що перебували під впливом останніх.

3. Роботи, автори яких намагалися більш-менш зважено підходити до аналізу проблеми, прагнули залучити комплексний підхід до аналізу власне подій, їх причин та наслідків. Саме ці праці, написані, як правило, на перетині кількох наук (історії, соціології, соціальної психології, політичної філософії та інших), варто вважати науковими у вузькому сенсі цього слова. Їх автори, віддаючи, в дусі часу, необхідну данину класикам марксизму-ленінізму чи постановам партійних форумів, тим не менше прагнули досягнути об’єктивності дослідження.

Це, насамперед, робота А.Грачова [55] про політичне крило молодіжного руху та особливості його соціальної бази; Г. Пашковського [120] про основні події студентського руху на Заході; публікації Ю.Давидова, де досить ґрунтовно розглядалися аспекти молодіжної контркультури [60-62]. У фундаментальній колективній праці радянських істориків “Лівий студентський рух у країнах капіталу” [101] докладно висвітлювались прояви молодіжного протесту в кожній з головних

країн Заходу.

Багато займалися проблемами молодіжного руху на Заході радянські дослідниці К.Мяло та М.Новінська. Перша в своїх чисельних публікаціях зупинялась на окремих аспектах молодіжного руху, зокрема, висвітлювала деякі ідейні положення "нових лівих" та студентських радикалів [111, 112], проаналізувала події "паризького травня" 1968 р. у Франції [110]. У більш пізній роботі "Під прапором бунту" [109], яка стала підсумком багаторічного наукового пошуку, автор розширила та узагальнила попередні напрацювання з проблем розвитку молодіжного руху в 50 – 70 рр. Згадана вище науковець М.Новінська власні дослідження феномену молодіжного руху 60-х рр. географічно обмежила Сполученими Штатами Америки. Багато уваги вона приділяла аналізу соціально-психологічних особливостей учасників руху, спираючись при цьому на результати декількох соціологічних опитувань молоді в цій країні [115-116].

Не може не викликати поваги спроба В. Худавердяна [169, 170] та П. Решетова [131-133] зосередити в своїх дослідженнях увагу, з-поміж іншого, на питанні соціально-психологічних особливостей молоді, зокрема дослідити саме вплив проблеми "батьків і дітей" на піднесення молодіжної активності у 60-ті рр.

Серед питань молодіжного руху 60-х рр., які займали чільне місце в радянських дослідженнях, чимало уваги приділялось аналізу причин його піднесення. Основними з них називались насамперед зміни у становищі студентства зокрема та інтелігенції й службовців в цілому в контексті об'єктивних соціально-економічних зрушень, що мали місце у західному суспільстві протягом 50-х рр. Віковим психологічним аспектам еволюції молодіжного середовища, аналізу молодіжної контркультури місце у дослідженнях або взагалі не відводилось, або їм приділялось неприпустимо мало уваги (в якості виключень можна назвати згаданих вище дослідників К. Мяло, Ю. Давидова). Отже, питання щодо причин, які зумовили специфічні особливості масової свідомості молоді 50 – 60-х рр., залишалося або без відповіді, або відповідь була явно недостатньою..

З-поміж дослідників, роботи яких зробили вагомий внесок у розробку проблеми, варто згадати Є. Баталова, який ґрунтовно проаналізував ідейні

положення “нових лівих” [40], авторів фундаментальної колективної праці “Сучасний антикомунізм” [140]. У роботах В. Ломейко [103] та Б. Баннова [39], чимала увага приділяється аналізу причин молодіжного руху 60-х рр., П. Гуревич був одним з не багатьох у радянській історіографії, хто досліджував проблему молодіжних субкультур [58, 59]. Заслуговують на увагу публікації А.Тимошенко, написані ним одним [156, 157] або у співавторстві [51, 155], в яких також міститься інформація щодо окремих аспектів молодіжного руху в США.

Можна вивести ряд спільних недоліків, якими страждають практично всі радянські дослідження питань молодіжного та студентського руху 60-х рр. В оцінці таких недоліків автор вважає за доцільне солідаризуватись з думкою сучасного українського науковця В. Глебова. Останній, характеризуючи публікації 70 – 80-х рр., виділяє низку ненаукових положень, зокрема: оцінку діяльності молодіжних організацій як “непослідовні”, “незначні”; зауваження на кшталт “Потрібно було йти далі”, “докласти величезні зусилля для зміцнення класової свідомості молоді”, “виробити програму, здатну забезпечити гідні умови життя... молоді”; тезу про “тісний взаємозв'язок соціально-політичної активності... молоді з основними напрямками класової боротьби” [148, с. 160]. До переліку подібних положень здається правомірним додати притаманну для багатьох робіт спробу штучно розмежувати (а інколи і протиставити) “дрібнобуржуазну” і “робітничу” молодь, їх організації у тому, що стосується питань ідеології та практичної діяльності, а також явно перебільшити вплив компартій країн Заходу на свідомість “робітничої молоді”. До того ж, необхідно підкреслити, що практично всі радянські дослідники 70 – першої половини 80-х рр. сходилися на тому, що тільки за умов посилення керівної ролі комуністичних партій у молодіжному середовищі та поширенні там марксистсько-ленінської ідеології можливе досягнення молоддю капіталістичних країн своїх цілей.

Друга група праць являє собою напрацювання дослідників з країн Західної Європи та США, що цілком виправдано, адже феномен молодіжного протесту розгортався саме в межах західного суспільства. Основний масив використаних у даному дослідженні робіт належить англомовним дослідникам зі США та Великої

Британії, меншою мірою – західнонімецьким, французьким та італійським науковцям та журналістам.

Для західної історіографії характерним є виразний плюралізм точок зору дослідників на проблему. Нерідко виділяються оцінки полярні. До таких варто віднести роботи насамперед марксистського, консервативного та ліворадикального напрямків. Публікації, побудовані на основі дотримання марксистської ідеології, подібно до радянських досліджень, на перше місце виносили соціально-економічний підхід в аналізі явища. Водночас, їхнє ставлення до молодіжного руху 60-х рр. радше доброзичливо критичне, ніж схвальне чи вороже. Зразком таких робіт можуть слугувати праця західнонімецьких журналістів В. Шветтмана та У. Зандера [223], спеціалістів з молодіжних питань, що співробітничали в друкованих органах Німецької компартії, а також стаття М. Джекса [203], викладача Брістольського університету, члена Компартії Великої Британії. Прикладом нищівної критики молодіжного та студентського руху є публікація консервативного науковця Р. Нісбета [217], колишнього викладача університету в Берклі, який, ставши безпосереднім свідком ексцесів молодіжного протесту 60-х рр., надовго зберіг своє вороже ставлення щодо останнього. Нарешті, робота американського соціолога Р. Флекса [191], близького до кіл "нових лівих", відзначається загалом позитивною оцінкою молодіжного руху 60-х рр., його цілей та учасників.

Однак загалом, західні дослідники намагались уникати різких і одностайних оцінок феномену молодіжного протесту 60-х рр., були достатньо поміркованими та об'єктивними у своїх судженнях, хоча притаманне для більшості з них ігнорування певних вагомих (насамперед, соціальних та економічних) факторів розвитку молодіжної свідомості, натомість, надмірне захоплення контркультурою, психологією молодіжного протесту зумовлювало деяку однобокість цих робіт.

З переліку найбільш ґрунтовних досліджень феномену молодіжного руху країн Заходу варто виділити насамперед роботи західнонімецького дослідника К. Менерта [214, 215]. Вони являють собою комплексний, глибокий аналіз передумов і причин піднесення та динаміки молодіжного руху 60-х рр. Автор з різних боків розглянув чимало молодіжних груп та субкультур, приділив певну увагу проблемам

контркультури та молодіжного екстремізму.

Питанням свідомості та ідеології молодіжного протесту в США, з'ясуванню причин активізації молодіжного радикалізму, а також особливостей студентського руху в університетах Сполучених Штатів присвячена робота англійського дослідника С. Ліпсета [209]. Ґрунтовним аналізом студентського руху в країнах Європи є монографія італійського соціолога і публіциста, професора Римського університету Дж. Статери [225]. У ній автор намагався з'ясувати роль ідеології в житті західної молоді та дослідити найбільш характерні риси масового молодіжного руху у Франції, Італії та ФРН протягом 1968-1969 рр. Вельми позитивної оцінки заслуговує невелика за обсягом, але досить цікава та інформаційно насичена публікація західнонімецького соціолога Ф. Фрідмана [192]. Основним змістом книги є підведення підсумків політичної та ідейно-теоретичної активності молодіжного руху 60-х рр., аналіз основних причин, ідей та етапів молодіжного протесту.

Багато цінної інформації автор даного дисертаційного дослідження виявив у роботах, присвячених окремим аспектам молодіжного протесту. Серед таких публікацій потрібно відзначити праці американського соціолога та психолога К. Кеністона [205, 206], у яких останній багато уваги приділив проблемам генераційної свідомості, аналізу психологічних особливостей молодих людей, а також намагався пояснити їх причини. Вагомим є внесок дослідника у розробку проблеми насилля серед молоді. Всебічному аналізу молодіжної контркультури у її динаміці, з'ясуванню історії понять "субкультура" та "контркультура" присвячена монографія англійського дослідника К. Ліча [208]. Автор поставив за мету докладно простежити розвиток таких молодіжних субкультур, як бітники, хіппі, "психоделісти", "драг-культура" (молодіжна культура наркотиків), а також дослідити вплив східних релігійних культів на контркультуру.

Окреме місце в загальному переліку досліджень молодіжного протесту займає неоднозначна за змістом та постановкою проблеми праця австрійського філософа К. Лоренца [210]. У ній автор намагався здійснити аналіз найбільш небезпечних тенденцій у розвитку людської цивілізації, які, на його думку, можуть привести до цілковитого знищення сучасної культури. Два розділи цієї книги присвячені

безпосередньо молоді та молодіжному протесту як "патологічним відхиленням", які, на думку філософа, є ознакою хвороб людства.

Варто відмітити також низку праць загального характеру, присвячених історії розвитку західного суспільства чи світу в цілому протягом XX ст. Це праці, видані переважно у США та Великобританії у 80-х – першій половині 90-х рр. Попри те, що їх тематика виходить далеко за межі досліджуваної нами проблеми, вони містять відповідні розділи про динаміку молодіжного руху в другій половині 60-х рр., торкаються тих подій та процесів, які стосуються нашої теми. У роботі Ф. Джилберта [194] приділяється увага перебігу подій у Парижі в травні 1968 р., а також їх причинам та витокам. Досить цінним є аналіз змін у масовій свідомості країн Заходу під впливом науково-технічного прогресу. У колективних працях американських дослідників "Історія західного суспільства" [199] та "Західний досвід" [229] висвітлені зміни у становищі та статусі студентства в 50 – 60-х рр., негативні явища у галузі вищої освіти та інші причини активізації молоді. Причини та прояви молодіжного радикалізму в США та Франції проаналізовані в роботі американців К. Фіндлі та Дж. Ротні [228]. Багато місця відведено проблемам студентства та окремим аспектам молодіжного протесту в праці англійського вченого Е. Хобсбаума [200]. Оцінка становища, яке склалося в Сполучених Штатах в 60 – 70-х рр., наводиться американським науковцем Р. Маккензі [212]. Чимала увага питанням ідеології молодіжного протесту, світогляду його учасників приділена в роботі американського дослідника Н. Кантора [186].

На весь величезний масив робіт західних авторів, присвячених молодіжному руху 60-х рр., чи взагалі проблемам молодіжної верстви суспільства припадає мізерна частка тих, які були перекладені російською мовою та видані на теренах СРСР чи сучасного пострадянського простору. Серед останніх виділяється робота східнонімецького журналіста Т. Хойбнера [167], присвячена висвітленню різноманітних напрямків молодіжної контркультури. У ній дається авторська оцінка "сексуальній" та "психоделічній" революцій, міститься цікавий огляд стилю життя представників численних молодіжних субкультур країн Заходу у 50-х – 70-х рр. (бітників, хіппі, дітгерів тощо). Певний інтерес з точки зору нашої теми становить

робота французького психіатра М. Кле [83], у якій автор поставив та намагався розв'язати питання статевого дозрівання підлітків, явище акселерації та пов'язані з цим проблеми соціальної адаптації молоді. Кризовим явищем в галузі освіти в різних країнах світу присвячена робота дослідника Ф. Кумбса, який в 1967 р. очолював групу експертів ЮНЕСКО і, займаючись саме проблемами освіти, зібрав величезний фактичний матеріал.

Варто також додати, що останніми роками в українській науковій та науково-популярній періодиці почали з'являтися окремі публікації зарубіжних (переважно польських) культурологів та соціологів з молодіжної проблематики, які безпосередньо чи опосередковано стосуються теми даного дослідження [див., напр.: 57, 66, 68 та ін.].

Третя група праць стосується розробки проблеми у сучасній українській та російській історіографії. У даному контексті необхідно підкреслити, що і в радянській період українські науковці приділяли проблематиці молодіжного протесту 60-х рр. надзвичайно мало уваги. З кінця 80-х рр. науковий інтерес до названої теми практично вщух взагалі. Протягом останніх 15 років він час від часу пробуджувався у громадськості у зв'язку з черговими ювілеями травневих подій 1968 р. у Франції або з виступами студентства у Південно-Східній Азії. Однак публікації, що з'являлися у цих випадках носили переважно публіцистичний характер, не відзначаючись особливою глибиною [див., напр.: 168].

Водночас, упродовж 90-х рр. виходили публікації окремих дослідників з певних аспектів молодіжного руху 60-х рр. Наприклад, у колективній праці "США: сучасна зовнішньополітична думка", один з розділів, написаний одеським науковцем В. Глебовим, присвячений впливу молодіжного руху 60 - 80-х рр. на формування зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів [148, с. 158-191]. У 1993 р. в Запорізькому державному університеті була захищена кандидатська дисертація Ю. Темірова "Теорія і практика лівого радикалізму в студентському русі у Великобританії у другій половині 60-х рр. XX ст." [154]. Неможливо обминути увагою працю чернівецького дослідника, доктора філософських наук В. Павловського "Основи ювентології" [119]. Остання являє собою першу в Україні

монографію з інтегральної науки про молодь, у якій зроблена спроба на основі узагальнення філософських, природознавчих, соціологічних, економічних, політологічних та психологічних знань дати цілісну картину життєдіяльності молоді як суспільної вікової групи.

Разом із тим, правомірно говорити про відсутність у вітчизняній пострадянській історіографії узагальнюючих наукових праць з даної проблематики.

У подібному стані наукова розробка проблеми перебуває на теренах Російської Федерації. На сьогоднішній день тематика молодіжного протесту 60-х фактично витиснута з наукового обігу публікаціями газетно-журнального характеру. Особливо багато їх на російських сайтах всесвітньої мережі Інтернет, причому авторами більшості є представники або молодіжних субкультур [127, 130, 147, 159], або лівих радикалів [86, 89, 104, 173, 174].

Отож, можна констатувати наявність чималої кількості літератури, яка торкається різних аспектів досліджуваної теми. Водночас, правомірно говорити про відсутність сучасних узагальнюючих досліджень проблеми молодіжного протесту 60-х рр. в країнах Заходу як цілісного історичного явища. Особливо це стосується української історіографії. Тому можна зробити висновок, що сьогодні нарізла потреба комплексного дослідження даної теми.

1.2. Джерельна база дослідження

Аналізуючи джерельну базу дисертації, потрібно підкреслити її специфічний характер, який визначається насамперед завданнями дослідження. Як зазначалося, автором не передбачено відтворення хронологічної послідовності подій молодіжного протесту в кожній з країн Заходу, що автоматично звузило джерельну основу даної дисертації. Насамперед, за її межами залишились радянська та зарубіжна періодична преса, адже їх інформаційне наповнення переважно носило характер коротких повідомлень про ті чи інші випадки виступів молоді та

студентства. Змістова обмеженість подібного роду джерел не дала можливості використати їх для розуміння суті молодіжного руху другої половини 60-х рр. як історичного феномену. Суттєвим доповненням до джерельної бази дослідження могли б стати друковані засоби масової інформації, що видавалися самими учасниками молодіжного руху другої половини 60-х рр. Однак здебільшого малий тираж, нерідко "самвидатівський", "андеграундний" характер спричинили їх практичну недоступність для дослідника на теренах СНД.

Поставлені перед дисертацією мета та завдання значною мірою зумовили форму та зміст досліджуваних джерел. Їх основу становлять насамперед твори попередників, лідерів та учасників молодіжного руху 60-х рр. в країнах Західної Європи та США, спогади колишніх активістів та очевидців подій молодіжного протесту. Разом з тим, в дослідженні задіяні праці інтелектуалів (політиків, філософів тощо), які безпосередньо не брали участь у молодіжному русі, однак здійснили суттєвий вплив на формування ідеології молодіжного протесту. Варто підкреслити, що переважна більшість використаних у даному дослідженні джерел до 90-х рр. XX ст. російською чи українською мовами не видавалась, а тому була недосяжною для радянського масового читача. Враховуючи ж той факт, що оцінки цих джерел, які містяться у роботах вітчизняних дослідників радянського періоду коливаються від іронічно-критичних до відверто негативних, то нова їх інтерпретація стала вимогою часу. При цьому необхідно відмітити вагомий роль Інтернет-ресурсів у забезпеченні джерельної бази дослідження [див.: 4, 7, 10, 12, 13-15, 17, 21, 22, 29, 32]. Переважно це сайти, розроблені представниками сучасної російської контркультури, які розглядають учасників молодіжного руху 60-х рр. як своїх попередників.

Важливу групу джерел становлять твори бітників [2-5, 13, 29]. Останні являли собою одну з американських молодіжних субкультур 50 – початку 60-х рр. Морально-естетичні уявлення бітників та спосіб їхнього існування знайшли своє втілення у породженій ними літературі. Використовувались різні поетичні та прозові жанри – від віршу чи поеми до оповідання і роману та навіть епістолярного. Їхні твори написані у своєрідній манері, яка на той час була, безумовно,

новаторською та, за свідченням багатьох літературознавців, надалі вплинула на формування кількох літературних течій.

Доцільно вказати на ряд особливостей художньої творчості бітників, які ускладнюють їх використання в якості джерельної бази наукового дослідження. Це, насамперед, розмивання структури та сюжету у творах, їх фрагментарність, нерідко - відсутність головного героя, часті вживання сленгових виразів, притаманних для різних молодіжних субкультур та ненормативної лексики, намагання авторів компенсувати бідність сюжетної лінії надмірним фізіологізмом в описах "постільних сцен" та власними міркуваннями у псевдобуддистському дусі. Водночас, попри ці особливості літературної творчості бітників, вона є важливим джерелом для дослідження молодіжного протесту США на етапі його зародження.

До наступної групи джерел варто віднести авторів теорій "сексуальної" та "психоделічної" революцій – В. Райха [21] та Т. Лірі [14,15]. Роботи останніх мають суттєві відмінності порівняно з творами бітників, головним чином тому, що написані у науковому (В. Райх) або псевдонауковому (Т. Лірі) стилі. Їхні праці являють собою спроби науково обґрунтувати шляхи подолання обмежень свободи та пізнавальних можливостей індивіда. Писались вони, вочевидь, для принципово різних читацьких аудиторій: якщо праця В. Райха несла на собі відбиток фрейдистської та марксистської філософій і була призначена західним інтелектуалам 20 – 40-х рр., то твори Т. Лірі, змістовно близькі до бітницьких, досить еклектично поєднували дані психології та психіатрії з елементами східних релігійних культів і знайшли свого масового читача в особі представників молодіжних субкультур хіппі та "психоделістів". Аналіз робіт названих авторів дозволяє глибше зрозуміти суть теорій "сексуальної" та "психоделічної" революцій, основні положення яких у дещо вульгаризованому вигляді стали невід'ємними складовими молодіжної контркультури 60-х рр.

Надзвичайно важливими джерелами для дослідження ідейних витоків молодіжного руху другої половини 60-х рр. є теоретичні праці "нових лівих". У даному дисертаційному дослідженні останні представлені мислителями Франкфуртської соціологічної школи Е. Фроммом [30] та Г. Маркузе [18, 31].

Теоретичні розробки цих двох представників ліворадикальних філософії та соціології протягом 60-х рр. досить часто брались на озброєння активістами молодіжного протесту. Особливо це стосується Г. Маркузе, який на деякий час навіть став одним з молодіжних кумирів. Праці обох інтелектуалів, хоч і писались ними у різні роки, однак присвячені незмінно болісній темі: з'ясуванню причин "репресивності" сучасної їм цивілізації та "відчуженості" людини у суспільстві.

Серед джерел дисертаційного дослідження представлені також окремі документи, статті, програмні твори учасників молодіжного руху 60-х рр.: відома Порт-Гуронська декларація [32] – перший документ, у якому були сформульовані основні принципи та вимоги американського студентського руху на ранньому його етапі; стаття студентської активістки з ФРН, майбутнього лідера терористичної організації "Фракція Червоної Армії" У. Майнхоф [17]; фрагменти програмної роботи лідера угруповання йіппі Дж. Рубіна [10, 33] тощо. Аналіз цих джерел дає можливість дослідити зріз еволюції поглядів та настроїв представників молодіжного протесту: від гуманізму та лібералізму "ненасильницького опору" [32], через спроби поєднати карнавальний стиль хіппі з політичними вимогами лівих радикалів [10, 33] до організації вуличного безладдя з його апологією насильства як такого [17].

Наступною групою джерел є інтерв'ю лідерів та учасників молодіжного протесту [1, 11, 12], дані у різні часи засобам масової інформації, їхні листи [5, 8], а також спогади активістів та сучасників молодіжного руху 60-х рр. [6, 7, 9, 16, 22]. Окремою підгрупою можна виділити спогади іноземних спостерігачів: радянського науковця Н. Гончаренко [6], який під час відрядження в другій половині 60-х рр. за завданням ЮНЕСКО відвідав низку університетів Великобританії, США та Канади, залишивши свої враження від системи вищої освіти країн Заходу; англійської журналістки К. Дойл [9] та американця Р. Сміта [22] – троцькістів, що стали свідками травневих заворушень французького студентства у 1968 р. і сприйняли побачені ними події як невдалу, внаслідок зради соціалістів та комуністів, спробу здійснення студентсько-пролетарської соціалістичної революції у цій західноєвропейській країні.

Специфічне місце серед джерел займають роботи російського революціонера,

теоретика ультралівого напрямку у російському та світовому комуністичному русі Л. Троцького [24-28], використані в даному дослідженні для з'ясування одного з витоків ідеології молодіжного протесту 60-х рр. Теоретична спадщина Л. Троцького користувалася неабиякою популярністю серед молоді, оскільки була певною мірою співзвучна їх власним настроям. Деякі принципові положення, вперше сформульовані у його працях, були запозичені лідерами та ідеологами протесту 60-х рр., ставши вагомими елементами молодіжної ідеології.

Окреме місце у джерельній базі даного дисертаційного дослідження займають робота видатного американського педагога Б. Спока "Дитина та догляд за нею" [23], а також роман всесвітньо відомого французького письменника Р. Мерля "За склом" [19]. Аналіз роботи Б. Спока допоміг з'ясувати роль запропонованих ним нових принципів родинного виховання у формуванні свідомості "бунтівного покоління" 60-х рр. Водночас неупереджений аналіз педагогічної системи Спока дозволив спростувати досить поширені у західній консервативній історіографії роздмухані звинувачення на адресу останнього щодо визначальної ролі його теорії у загостренні "конфлікту поколінь". Літературний твір Р. Мерля писався ним "по гарячих слідах" студентських заворушень 1968 р. у Франції на основі результатів численних спілкувань автора з його учасниками та очевидцями. Цей роман став справжньою, талановито зображеною засобами художньої експресії загальною картиною молодіжного протесту. У якості джерела даного дослідження твір Р. Мерля був використаний для кращого розуміння особливостей психології та світогляду молодих радикалів, а також для більш виразної ілюстрації деяких висновків дисертанта.

Задіяна в дисертаційному дослідженні джерельна база дозволяє зрозуміти глибинні процеси, що відбувались у психіці та масовій свідомості молоді країн Заходу в 60-х рр. XX ст. Будучи суб'єктивними за змістом, представлені джерела, водночас, є незамінною основою для аналізу страхів, сподівань та особливостей поведінки, характерних як для лідерів молодіжного протесту, так і для пересічних його учасників.

1.3. Категорія “молодь” та її характеристика.

Враховуючи, що об’єктом даного дисертаційного дослідження є молодь як соціально-демографічна категорія з притаманними їй особливостями, здійсненню аналізу молодіжного руху другої половини 60-х рр. в країнах Заходу повинно передувати визначення поняття "молодь", а також з’ясування його характерних рис та властивостей.

Події 60-х рр. не лише змусили західне суспільство змінити акценти у його поглядах на молодь, але й стимулювали розробку нових підходів до аналізу феномену молоді людини та факторів її соціальної та політичної діяльності. За твердженням російського науковця С.А.Ушакіна, всі наявні методології аналізу молоді схематично можна звести до трьох основних напрямків:

1. Фрейдистська традиція з характерним для неї приматом ролі раннього родинного виховання і заміщення його результатів у різних видах діяльності.
2. Парсонівська теорія стабільності і структурного аналізу соціальних систем, де поведінка молоді являє собою функціонально забезпечену і зумовлену часом стадію (життєвий цикл із притаманним набором моделей поведінки).
3. Генераційний підхід К.Маннгейма, у якому акцент робиться на ролі соціальних змін у формуванні в молоді відмінного від попередніх поколінь досвіду, а також способів його рефлексії [161, с.136].

Враховуючи, що жоден з запропонованих вище підходів, за визнанням того ж С.А. Ушакіна (161, с. 143), не може претендувати на роль всеохоплюючого й цілісного методу, в дисертаційному дослідженні здійснено спробу при аналізі категорії "молодь" синтезувати вказані методологічні підходи.

Згідно з сучасною вітчизняною навчальною літературою, у широкому розумінні, молодь – це сукупність людей молодого віку в усіх сферах їх діяльності і виявах її духовного життя [див.: 142, с. 160]. Автору до певної міри імпонує

визначення радянського дослідника В.Худавердяна, який під категорією “молодь” розумів “соціально-демографічну групу суспільства, що відрізняється своїм віком, психологічними та фізіологічними особливостями” [169, с. 16].

Втім, обидва подібних визначення страждають одним недоліком – вони не відображають всієї суперечності даної категорії. Адже, з одного боку, молодь як спільнота зовсім не є однорідною. Навпаки, вона являє собою, до певної міри, відображення соціальної стратифікації людського суспільства як такого, з усіма його протиріччями і зіткненнями інтересів різних суспільних груп. Проте, з іншого боку, безумовно існує певна спільність психологічних та фізіологічних якостей у переважної більшості молодих людей. Такі якості, зумовлені, насамперед, закономірностями психофізичного розвитку людини відповідно до її вікової приналежності, приводять до співпадіння інтересів у різних галузях суспільного життя. Більше того, як зазначає вітчизняний дослідник Ю. Левада, “на відміну від інших категорій населення, вона (молодь – А.М.) має статус універсальної та минущої (всі “пройдуть” через молодіжний статус, і ніхто не зможе в ньому залишитися). В цій категорії неминуче зосереджено найбільші соціальні й особисті надії, ілюзії, прагнення” [100, с. 16]. Цей аспект, безумовно, додає суперечливості як молодіжній свідомості, так і стосункам між різними поколіннями в межах одного регіону та хронологічного періоду.

Найоптимальнішим визначенням, з наявних на сьогоднішній день, на думку автора, буде також досить поширене у сучасній навчальній літературі України, яке належить вітчизняним дослідникам О. Вишняку, М. Чурилову та С. Макеєву: *молодь – це сукупність людей молодого віку з притаманними специфічними фізіологічними, соціально-психологічними, теоретико-пізнавальними, культурно-освітніми та іншими властивостями; сукупність, яка посідає певне місце у соціальній структурі суспільства і набуває соціального статусу у різноманітних соціальних структурах (соціально-класових, професійно-трудовах, соціально-політичних тощо), має спільні проблеми, соціальні потреби та інтереси, особливості життєдіяльності тощо* [142, с. 161].

Однак, проблематичним на сьогодні є встановлення вікових меж категорії

“молодь”. Використавши систематизацію наявних у різних країнах підходів, здійснену сучасними українськими дослідниками О. Корнієвським та В. Якушиком [див.: 88, с. 5-6], можна побачити, що якогось єдиного підходу в цьому питанні просто не існує. Так, за даними названих дослідників, сьогодні (точніше, на момент видання їх роботи, оскільки віднедавна верхній поріг молодого віку в нашій державі сягає 35 років – А.М.) в Україні вікові межі молоді людини – від 15 до 28 років (в УРСР вони були від 14 до 29 років); у сучасній Росії – відповідно від 15 до 30; в цілому ж у колишньому Радянському Союзі більшість науковців визначала нижній віковий ценз молоді від 14 до 20 років, верхній – від 25 до 35 років. Не краща ситуація і за кордоном. Статистика ООН та ЮНЕСКО відносять до молоді осіб віком від 15 до 24 років; в країнах Євросоюзу до них включають тих, кому від 15 до 25, а в Сполучених Штатах Америки період молодості охоплює від 12 до 24 років.

Радянський дослідник В. Ломейко, вказуючи, що найпоширеніше трактування категорії "молодь" охоплює вік від 17 до 25 років, саме цей віковий відрізок із незначними відхиленнями (у 2-3 роки в обидві сторони) і пропонував розуміти під віком учасників молодіжного руху 60-х рр. XX ст. (тобто від 14-17 до 25-28 років) [103, с. 12]. Американський дослідник Л. Джонс нижню вікову межу молоді людини визначає між 15 і 17 роками, а верхню, залежно від різних критеріїв, - від 22 до 33 років; таким чином до молоді зараховуються ті, хто ще не закінчив навчання, не веде самостійного господарства або не перебуває у шлюбі [див.: 148, с. 165].

Деякою мірою верхню межу приналежності до молоді намагалися встановити й самі активісти молодіжного руху 60-х рр., коли закликали не довіряти (або навіть знищити) тих, кому за 30, або за 40 років [див., напр.: 34, с. 149; 55, с. 35]. Однак навіть серед самих учасників руху, не кажучи вже про його теоретиків та ідеологів, траплялися особи більш старшого віку. Враховуючи ж той факт, що молодіжний рух у 60-х рр. нерідко зливався з рухом так званих “нових лівих”, то встановити чіткі вікові межі виявляється більш ніж проблематично. Тому під визначенням “молодь 60-х рр.” будемо розуміти тих, хто став студентом вищого навчального закладу, або розпочав власне трудове життя саме у 60-х рр., не забуваючи водночас про фактор вікового самоототожнення.

У соціології молоді тривалий час точаться дискусії щодо співвідношення трьох головних процесів у віковому розвитку молодшої людини: біологічного, психологічного та соціального. Всі три площини взаємопов'язані між собою, однак вони далеко не тотожні, оскільки кожна має свої суттєві особливості. На думку відомого радянського соціолога І. Кона, біологічний вік людини фіксує певні стадії у розвитку її організму, психологічний відображає зміни у психіці індивіда, а соціальний – місце та статус представника даної вікової групи у суспільстві, час набуття ним соціальної зрілості [див.: 119, с. 56]. Сучасний вітчизняний дослідник проблем молоді В. Павловський також схильний виділяти у розвитку молодшої людини три взаємопов'язаних, але принципово різних процеси: біологічний, психічний та суспільний, причому біологічний та суспільний є основними, тоді як третя складова – психічний розвиток – носить похідний від них характер. При цьому названі два фундаментальних компоненти вікового розвитку людини (біологічний і суспільний) також є надзвичайно складними, оскільки включають в себе найрізноманітніші аспекти [119, с. 58-59].

Варто відзначити, що нерідкими є диспропорції у розвитку молодшої особистості, коли один зі складових компонентів випереджає інші. Такі диспропорції можуть носити як одиничний характер для даної вікової групи, так і бути поширеними на всю верству на певному історичному етапі. На думку деяких дослідників, саме останнє і мало місце у розвитку покоління 60-х рр. ХХ ст., коли чимало молодих людей досить рано починали наслідувати суто фізіологічний аспект дорослого життя (вживання наркотиків та алкоголю, безлад у статевих контактах), однак при цьому дуже довго зберігали "соціальну інфантильність", не могли визначитись зі своїм місцем у соціокультурній системі суспільства [див., напр.: 60, с. 270-271].

Вітчизняні соціологи погоджуються у необхідності виділення в структурі молоді трьох вікових підгруп (когорт) [див., напр.: 146, с. 110-111], кожна з яких відрізняється своєю специфікою стосовно як біологічного та фізіологічного розвитку, так і процесів соціалізації, місця та ролі у суспільстві: юнацький вік (14-16 – 18 років), пізня юність, або початок дорослості (18 – 23-25 років) і дорослість

(більше 25 років). Подібної точки зору притримуються також більшість сучасних російських дослідників. Так, російський соціолог Б. Ручкін обмежує вік молоді часовим відрізком у 15 років (від 15 до 29 років), причому виділяє три вікові етапи: підлітки (до 18 років), власне молодь (18-24 років) і "молоді дорослі" (25-29 років) [136, с. 91].

Доцільно визначити в загальних рисах відмінність між названими трьома підгрупами, враховуючи особливості охарактеризованих вище біологічного, соціального та психологічного компонентів вікового розвитку людини. За словами соціолога Ю.П. Сурміна, в юнацький період завершується фізичне дозрівання, усуваються чисельні недоліки й диспропорції, зумовлені нерівномірністю підліткового розвитку, відбувається первинна соціалізація, починається активне соціальне й особистісне самовизначення, пошук індивідуального місця у світі; під час пізньої юності людина стає дорослою як біологічно, так і соціально, отримувана освіта набуває спеціальної і професійної спрямованості, загострюються економічна і моральна залежність від батьків; останній період – дорослість, яка, однак є досить умовною і специфічною та являє собою перехідний період до дорослості справжньої, передбачає подолання диспропорцій і відставань у соціальному розвитку [146, с. 110-111].

Отож, якщо використовувати дану вікову періодизацію, учасників молодіжного руху другої половини 60-х рр. ХХ ст. можна віднести, переважно, до останніх двох підгруп – пізньої юності та умовної (ранньої) дорослості.

Які ж саме якості характеризують молодь як таку?

З точки зору нашої теми неабияке значення має те, що молодь, підпадаючи під вплив тих самих суспільних факторів, що і старше покоління, тим не менше, може сприймати їх та реагувати на них зовсім по іншому [141, с. 36].

Проміжне становище молоді між дітьми та дорослими людьми природньо зумовлює певну, так би мовити, «маргінальність» її свідомості. Молода особистість фактично переходить від пасивного споглядання реального світу до активної участі в його справах. Цей перехід супроводжується такими психологічними явищами, як нестійкість і рухливість свідомості, підвищена чутливість до різних поглядів та

ідеологічних впливів [140, с. 388].

Посилена критичність сприйняття молодими людьми навколишнього світу разом з їх прагненням у будь-який спосіб самоствердитись, побудувати свої взаємовідносини незалежно від уявлень старших, породжують явище, загальновідоме під назвою “конфлікт батьків і дітей”. За словами сучасного російського соціолога В. Грехнєва, протест юнаків та юнок проти домінування у родині людей старшого віку є цілком закономірним, незалежно від того, у яких формах він відбувається: "Ось молодіжний рух 60-х років минулого століття: студенти й учні старших класів Європи і США влаштовують погроми і вносять безладдя в розмірене життя обивателів, бунтуючи проти святенницької моралі і підвалин тодішнього суспільства. Але бунтом можна назвати і протестну поведінку благополучної школярки, що навідріз відмовляється надягти шапку в прохолодну погоду... будь-який підлітковий бунт, будь-який протест - це загальна психологічна закономірність, необхідність у процесі становлення особистості" [56]. На цій же особливості молодіжної психології наголошує відомий американський соціолог С. Ліпсет, наводячи в якості ілюстрації вельми поширене американське прислів'я "Хто в двадцять років не бунтує, той не має серця, хто ж й у сорок років залишається радикалом, той не має голови" [209, с. 18].

“Конфлікт батьків і дітей” поглиблюється, у свою чергу, абсолютизацією старшими їхнього досвіду, смаків та бажанням контролювати вчинки молоді. Як не без іронії відмічав названий вище С.Ліпсет, кожне старше покоління переконане, що темп змін, які відбулись за останні десять або двадцять років, переважає все, що коли-небудь знала історія людства, і що це призвело до занепаду моральних цінностей. [209, с. 191]. Цей взагалі-то закономірний антагонізм за певних об’єктивних та суб’єктивних обставин може загострюватися до повного заперечення цінностей та інститутів, набутих попередніми поколіннями. Американський дослідник Н. Бірнбаум, полемізуючи з апологетами теорії "конфлікту поколінь", влучно стверджував, що бунт проти старшого покоління не являє собою постійної соціальної проблеми, а набуває гострої форми лише в умовах крайнього розладу між досвідом поколінь [209, с. 15].

Правомірною є оцінка, надана молодіжним рухам ХХ ст. сучасним російським науковцем Ю. Левадою: "Гарячковий ентузіазм і максималізм вимог (молоді – А.М.) нерідко поєднувалися при цьому з гранично спрощеними критеріями, фанатизмом, етичним утилітаризмом, безкомпромісністю та жорстокістю щодо реальних чи надуманих суперників тощо" [100, с. 16]. Дійсно, у свідомості молоді романтизм та пошук ідеалів, що знаходять свій вираз у прояві зацікавленості до всього незвичайного, яскравого, героїчного тощо, сполучаються з максималізмом, який виявляється у завищенні вимог та оцінок, непримиримості та безкомпромісності. Таке поєднання, посилене недостатнім життєвим досвідом, у разі подальшої невідповідності між обраним ідеалом та реальною дійсністю теж може викликати негативізм, заперечення буквально всього, що їх оточує [103, с. 13].

Серед якостей, притаманних молоді як віковій категорії, варто назвати також надзвичайну енергійність, запальність, відвертість, прямолінійність, емоційну нестійкість, суперечливість почуттів, довільність та неусвідомленість реакцій на реальні події, що нерідко відбувається під впливом різноманітних імпульсів [169, с. 16]. Цілком природньо і зрозуміло, що подібні якості психіки повинні викликати у молодих людей схильність до радикалізму чи навіть екстремізму, особливо до останнього, оскільки він для розв'язання складних проблем пропонує прості на вигляд рішення. Така уявна простота й швидкість часто дуже імпонують представникам молодого покоління. Можна погодитись з твердженням американського дослідника В. Лякера: "Молодіжні рухи завжди відрізнялись екстремізмом, емоційністю й ентузіазмом і ніколи не були раціоналістичними... Спільним для всіх молодіжних груп є глибоко песимістичне ставлення до майбутнього сучасної культури і переконання, що традиційні просвітницькі поняття на кшталт терплячості, є застарілими... Молодіжні рухи ніколи не хотіли визнати уроки минулого; кожне покоління завжди вважало себе першим (і останнім) в історії" [цит. за: 209, с. 30].

Це твердження, яке на перший погляд може здаватися суперечливим, тим не менше, має рацію. Адже, як відмічав колись американський соціолог І. Емері, серед учасників більшості великих подій минулого, що являли собою докорінні соціально-

політичні переломи в суспільному розвитку, нараховується непропорційно велика кількість людей молодого (або відносно молодого) віку. Так, середній вік учасників та лідерів протестантської Реформації становив 38 років, американської революції – 38 років, Великої французької революції – 34 роки, модернізації Японії – 38 років, революції в Росії (1905-1907 рр., оскільки праця Емері вийшла ще в 1913 р. – А.М.) – 44 роки, повстання в Туреччині (младотурецька революція – А.М.) – 32 роки [див. докл.: 161, с. 139]. Від себе додамо, що якби І. Емері жив пізніше, наприклад, на початку ХХІ ст., він мав би можливість поповнити свій перелік подіями листопада-грудня 2004 р. в Україні, серед загальної маси учасників яких очевидці могли спостерігати не лише 20 – 30-ти, але й чимало 14 – 16-річних.

Отже, джерелознавчий огляд засвідчує нагальну потребу у новій інтерпретації джерел, раніше переважно недоступних для пересічного громадянина або викривлених радянською критикою. Аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить, що більшість досліджень мають однобічний характер, схильні до описовості, публіцистичності, або гіпертрофованого приділення уваги одному з аспектів проблеми при ігноруванні інших. Не розробленою остаточно залишається у сучасній історіографії проблема науково коректного визначення поняття "молодь", а також з'ясування вікових меж учасників молодіжного протесту 60-х рр. Все це доводить необхідність здійснення комплексного ретроспективного дослідження молодіжного руху другої половини 60-х рр. в країнах Заходу та США.

РОЗДІЛ 2

ПРИЧИНИ ПІДНЕСЕННЯ МОЛОДІЖНОГО РУХУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х
РР. XX СТ. В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США

Проблема причин активізації молодіжного радикалізму, що мав місце в країнах Західної Європи та США в другій половині 60-х рр. XX ст., яка привертала прискіпливу увагу сучасників, і не лише дослідників, але й політиків, митців, просто пересічних громадян того часу, і нині становить неабиякий інтерес.

Сьогодні нас, як і наприкінці 60-х, цікавить питання, що ж саме викликало такий небувалий доти спалах активності молоді, зокрема студентства, які поставили собі за мету докорінно змінити все – від головних засад західної цивілізації та культури до внутрішнього світу кожного окремого індивіда. Відповідь, на нашу думку, доцільно шукати у сукупності процесів та явищ, що відбувалися в країнах Західної Європи та США після Другої світової війни.

2.1. Нові тенденції в розвитку західного суспільства та їх вплив на
формування молодіжної свідомості

Говорячи про зародження та розвиток молодіжних радикальних субкультур 60-х рр., російський дослідник С.А. Ушакін зазначав, що у післявоєнній Америці принаймні три чинники відіграли найважливішу роль у формуванні поглядів юного покоління: економічне зростання, демографічний вибух (період "бебі-бума" 1946-1964 рр.) і широка експансія системи освіти в сукупності з новими підходами в галузі педагогіки та дидактики [161, с. 141]. Прискіпливий аналіз передумов та причин розгортання молодіжного руху другої половини 60-х рр. XX ст. дозволяє погодитись з таким твердженням, поширивши його на країни Заходу в цілому.

При дослідженні спалаху молодіжного радикалізму в другій половині 60-х рр. особливу увагу варто відвести двом суттєвим рисам, що значною мірою зумовили

специфічність даного руху, його неподібність до інших (наприклад, робітничого чи селянського). По-перше, його найвище піднесення відбулося не в період економічної кризи, а, навпаки, під час найсприятливішої за попередні 20 років економічної кон'юнктури і підвищення життєвого рівня населення. Зокрема, у Франції протягом 60-х рр. реальні прибутки населення зростали в середньому на 5% за рік; за 10 років вдвічі збільшилося число власників автомобілів, подвоїлась кількість пральних машин у приватних домах; утричі зросло придбання холодильників, більш ніж 1 млн. французів купили будинки за містом, у 5 разів збільшилась кількість власників телевізорів [9, с. 18]. Це ж саме стосується і Західної Німеччини. За влучним висловом західнонімецького дослідника К. Менерта, "через 20 років після повного краху, німці були на тісному й перенаселеному просторі ФРН багатші, ніж будь-коли раніше..." [214, с. 11]. Приблизно така ж ситуація мала місце і в інших головних країнах Заходу.

Друга характерна риса полягала в тому, що основу молодіжного руху 60-х рр. складала переважно молодь з цілком забезпечених, навіть багатих буржуазних прошарків, тобто ті, хто, навпаки, мали би бути зацікавленими у збереженні існуючого status quo. Так, серед молодих активістів США найбільше було студентів та випускників приватних коледжів віком 20-24 років і старше, вихідців з сімей із річним прибутком у 15 тис. доларів і вище [41, с.40-41; див. також: 207, с. 57; 219, с. 491, та ін.]. Зокрема, не можна не погодитись з твердженням американського дослідника К.Кеністона: "Незадоволені за своїм походженням являють собою найбільш забезпечені верстви... суспільства: вони зазвичай виховувались у матеріально забезпечених родинах, отримали найкращу освіту і... їм доведеться взяти на себе керівництво нацією в майбутньому. Опозиція сучасної молоді не пов'язана із заворушеннями у зв'язку з труднощами, бідністю та дискримінацією, її основа – добробут і привілеї" [205, с. IX]. Очевидці тих подій у переліку учасників молодіжного протесту 60-х рр. називають навіть дітей представників вищих суспільних верств та урядових кіл: міністрів французького уряду, начальника Паризької поліції [9, с. 22], американського правого політика Макнамари, членів родини Рокфеллерів тощо [91, с. 35].

Що ж зумовило такі дивні і, нібито, алогічні властивості молодіжного руху другої половини 60-х? На це існують цілком раціональні пояснення, які знову ж таки містяться в сутності процесів та явищ, що мали місце на той час у країнах Заходу.

По-перше, свідомість та соціальна психологія молодого покоління 60-х значною мірою сформувалися під впливом бурхливого розвитку західної цивілізації, зокрема, вдосконалення техніки та засобів комунікації. За словами К. Менерта, мільйони людей могли дозволити собі подорожі під час відпусток, які раніше були недоступні навіть для добре фінансово забезпечених людей. Новому поколінню молоді, особливо студентам, нічого не вартувало знайти собі додаткову роботу за кордоном, якщо під час відпустки їм не вистачало грошей на мандри [214, с. 11]. До того ж, суттєво зменшився час, необхідний для подолання дистанцій. Якщо до 1950-х рр. для того, щоб перетнути океан на кораблі, потрібно було як мінімум 4-5 днів, то тепер це стало можливим зробити за 1 день на літаку. Значними досягненнями могла похвалитись автомобільна індустрія: порівняно з 3,6 млн. автомашин, що були у приватному користуванні у передвоєнній Європі та 2,76 млн. у перші післявоєнні роки, з середини 50-х рр. їхня кількість почала зростати настільки швидко, що станом на 1970 рік склала 10478 тис. автомобілів [194, с. 477]. Швидкий прогрес у розвитку техніки після другої світової війни, особливо транспорту, в поєднанні зі створенням об'єднаної Європейської тарифної системи та скасуванням паспортного контролю на кордонах країн Західної Європи, привели до того, що географічні відстані втратили своє колишнє значення. Захоплення кіномистецтвом, телебаченням та подорожами сприяло розширенню кругозору населення країн Заходу, привертало увагу до глобальних проблем людства [194, с. 477].

Всі ці зрушення у житті пересічної людини та західного суспільства в цілому являли собою перші ознаки процесів глобалізації світу, які найвиразніше проявилися пізніше.

По-друге, поступово відбувалося пом'якшення політичного клімату у західних країнах. У 40 - 50-х рр., що пройшли під прапором боротьби спочатку з фашизмом, а потім з комунізмом, ліберальна інтелігенція призупинила критику недоліків

західного суспільства, зайнявши не властиву їй позицію захисту status quo. Однак із втратою офіційною антикомуністичною доктриною її ідеологічної сили, ця критика відновила, більше того - на сцену вийшло нове покоління молоді, скептично налаштованої інтелігенції, яке, за висловом американського соціолога С.Ліпсета, "знає про Гітлера чи Сталіна ... лише з чужих слів" і не вірить у реальність "комуністичної загрози" [209, с. 9, 187]. На думку дослідника, такі зміни у суспільній свідомості були пов'язані з втратою "комуністичним блоком" своєї монолітності, особливо у Східній Європі, а також з усвідомленням широкими прошарками західної інтелігенції соціально-політичних проблем, що виникали перед "третім світом" [209, с. 9]. Подібної точки зору дотримувався і К. Менерт, який стверджував, що міжнародна політика розрядки, з одного боку, й конфлікт між СРСР та КНР, з другого, дещо послабили страх перед комуністичним табором і створили передумови для більш критичного ставлення до того, що відбувається вдома [214, с. 378].

По-третє, економічне піднесення на Заході привело до поширення у свідомості населення настроїв накопичення й споживання; із розвитком науки й технологій на перший план серед явищ суспільного та духовного життя вийшли надраціоналізм, прагматизм та утилітаризм. На державному рівні все було підпорядковано інтересам економічного піднесення, на індивідуальному – досягненню особистої кар'єри та підвищенню матеріального добробуту. Під впливом цих явищ сформувалась свідомість покоління 40-х – так званого "мовчазного покоління", названого так за те, що воно повністю сприйняло офіційні цінності, сформовані "масовою культурою", яка програмувала населення, в тому числі і молодь, на безкінечну гонитву за престижем з усіма його символами. За влучною характеристикою польського дослідника К. Зельке, "мовчазні" являли собою "покоління бойскаутів і бюрократів" [68, с. 8].

Щоправда, К. Менерт застосовував термін "мовчазне покоління" стосовно молодих людей 50-х рр., оскільки, на його думку, вони ніяк не висловлювали свою думку і просто хотіли жити у мирному світі, приймаючи суспільство як певний доконаний факт й у цілому, як факт позитивний. Пізніше, за словами науковця, вони

були названі "байдужими, матеріалістичними, і аполітичними конформістами", а цей період "найсумнішим і найпохмурішим у всій історії Сполучених Штатів" [215, с. 10]. Втім, на нашу думку, дослідник дещо перебільшив рівень конформізму серед молоді названого періоду, оскільки описані ним явища молодіжної культури були притаманні більше для 40 - першої половини 50-х рр.

Вже починаючи з другої половини 50-х рр. з'явилися перші симптоми кризи ідеології накопичення, коли з напівофіційної схеми "накопичення - споживання" випало власне накопичення; поширилась ідея споживання без накопичення, насолоди заради насолоди, задоволення як чи не єдиного сенсу життя. Австрійський дослідник К.Лоренц бачив у цій тенденції насамперед вплив атомної загрози, яка породила настрої "кінця світу" і, відповідно, прагнення негайного задоволення найпримітивніших бажань і неспроможність відчувати відповідальність за віддалене майбутнє [210, с. 159].

Все це не могло не сприяти подальшому занепаду духовних та культурних цінностей. І першою на подібні явища відреагувала саме молодь. Потрібно відмітити, що всі дослідники молодіжного руху 50-60-х рр. (і західні, і радянські) однакові в оцінці глибини світоглядної кризи, що вразила молоде населення західного суспільства, і саме цій кризі відводять одне з визначальних місць серед причин розгортання молодіжного протесту у майбутньому. Так, західнонімецький філософ М.Мюллер підкреслював, що в основі протесту була "втрата сенсу", коли в умовах безперебійного функціонування виробництва і споживання раптом виникло питання: "Який все це має сенс?" [див: 163, с. 274-275]. На цьому ж наголошувала і американський соціолог М.Мід: "Раніше мислячі люди запитували себе: **чому** я присвячу своє життя? Тепер вони запитують: чи можу я присвятити **чому-небудь** (виділено мною – А.М.) своє життя" [213, с. XI-XII].

Таким чином, можна стверджувати, що молодіжний протест зростав на ґрунті кризи суспільних цінностей періоду формування постіндустріальної цивілізації. Так, американський дослідник Р.Флекс зазначав, що найважливішою рисою протесту інтелігенції 60-х років було неприйняття капіталістичної культури взагалі, попри обіцянки її матеріального розквіту [191, с.252]. У подібному контексті, але більш

яскраво й емоційно висловився з цього приводу радянський дослідник М. Хевеши: "Безумовним фактом було те, що вибух протесту проти існуючої системи в 60-ті роки - на початку 70-х ... пов'язаний був, насамперед, з молодіжним рухом, з маргінальними верствами і групами, що найбільшою мірою висловлювали психологічний протест проти відчуження, духовного поневолення, проти святенництва і лицемірства, які панували в суспільстві, проти всеохоплюючої калькуляції і раціоналізації, бюрократизації, коли не залишається місця спонтанності, іраціонально-міфічному" [165, с. 328-329]. Відома радянська дослідниця К. Мяло в якості ілюстрації краху ідеалів післявоєнного "суспільства добробуту", наводить один цікавий і дуже образний вислів, узятий з графіті часів "червоного травня" 1968 р.: "Неможливо закохатись у коефіцієнт промислового піднесення" [109, с. 135].

Отож, всі наведені оцінки засвідчують той факт, що на тлі науково-технічної революції доби післявоєнного процвітання відбувався певний переворот у світогляді, і ширше – свідомості молодого покоління, і цей переворот за своїм впливом на подальший розвиток західного суспільства може бути співставлений хіба що зі світоглядною кризою часів після Першої світової війни [див. докл.: 150]. Варто зазначити, що подібні зрушення спочатку відбувалися майже непомітно для суспільства. Саме цим і пояснюється розгубленість аналітиків та офіційних осіб перед натиском молодіжного бунту другої половини 60-х рр.

Покоління 40 – першої половини 50-х рр., що цікавилася лише кар'єрою і було байдужим до суспільних та інших проблем життя, поступилося місцем "розбитому" поколінню другої половини 50 – початку 60-х рр., яке будь за що намагалося віднайти загублений сенс власного існування. За влучним висловом сучасного українського науковця і публіциста О. Хоменка, "...молодь ділової, прагматичної Америки раптом перестала цікавитися грошима і способами їх примноження. Соціологи наприкінці 60-х з подивом констатували, що лише 18 % опитаних американських студентів погоджується з тим, що гроші відіграють велику роль у житті. Бізнесменами... в майбутньому бажали стати лише 12 % студентів, в той час як 79 % - музикантами, психологами, художниками, журналістами,

революціонерами, тобто людьми творчих професій" [168]. Цей вислів доволі точно відображає загальну тенденцію змін у життєвій мотивації тогочасної молоді.

Вище було вказано, що одна з особливостей молодіжного руху полягала у домінуванні в ньому представників ліберально налаштованих заможних та багатих родин. Ці молоді люди виховувалися на традиційних інтелектуальних, естетичних, політичних та релігійних цінностях, прищеплених їм у родині, які не могли не увійти у протиріччя з бездуховністю та прагматизмом післявоєнного Заходу [115, с. 98-99; 162, с. 100]. Як правило, у таких родинах культивувалося неприйняття комерційного світу, відчуття власної несхожості на конформістську більшість, скептичне ставлення до способу життя "середнього класу", критика його моральних принципів – сексуальної нетерпимості, утилітаризму, кар'єризму, родинного деспотизму. Опинившись серед груп однолітків на вулиці та в школі, такі юнаки та юнки почали відчувати психологічний дискомфорт, викликаний розривом між цінностями, прищепленими родиною, та цінностями позасімейного оточення, наслідком чого стало народження так званої "контркультури", яка протистояла загальносуспільним традиціям і нормам [див. докл.: 61, с. 103].

З іншого боку, цим молодим людям, як представникам соціальної еліти, не доводилося, на відміну від вихідців з нижчих прошарків суспільства, думати про здобуття "хліба насущного" - сучасний їм стандарт споживання був присутній в їхніх родинах з дитинства разом із високим рівнем життя і матеріального добробуту, а тому сприймався як щось цілком природне [116, с. 106]. Саме тому, як влучно відмічав німецький дослідник Б.Гутгенбергер, молодіжний рух другої половини 60-х рр. з самого початку був продуктом не нестачі, а достатку [196, с. 21].

Перемога над фашизмом, післявоєнний економічний розквіт, загальна віра в абсолютність цінностей демократії породили принципово нові теорії родинного виховання. У 50-х рр., тобто у час становлення майбутніх активістів та учасників молодіжного руху другої половини 60-х, в країнах Заходу, насамперед у США, величезної популярності та поширення набула система виховання дітей, розроблена американським психологом Б. Споком. Останній негативно ставився до покарань і

заохочував вільну дискусію, обмін думками у взаємовідносинах між батьками і дітьми. Чимало західних дослідників саме впливом виховання за Б. Споком згодом пояснювали появу безвідповідального і позбавленого чітких життєвих цілей молодого покоління 60-х, яке виступило проти батьків, вчителів та всіх авторитетів [див.: 218, с. 55; 88, с. 61]. Загальну думку багатьох дослідників феномену “молодіжної революції” висловив американський соціолог С.Куперсміт: “Молодь, яка виросла в умовах добробуту і всілякого потурання, користується соціальною захищеністю суспільства, яке нею критикується, хоча вона ще не долучена до нього, і усвідомлює свої права та силу, хоча вона ще не прийняла на себе відповідальність та обмеження, пов'язані з цими правами” [189, с. 45].

Втім, навряд чи варто звинувачувати безпосередньо Б.Спока у таких наслідках його виховної теорії, тим більше, що і він власне застерігав своїх послідовників від різноманітних перегинів і перекручувань. Дозволимо собі процитувати: “Нерідко... батьки неправильно тлумачили ці теорії (виховання – А.М.), наприклад вважаючи, що дітям не потрібно нічого, крім батьківської любові, що дітей не варто примушувати до покори, що не слід заважати проявам їхніх агресивних інстинктів щодо батьків чи інших людей... що коли діти погано поведуться, батьки повинні не сердитись або карати їх, а проявляти ще більшу любов... вихована за такими принципами дитина буде дедалі вимогливіша і вередливіша... Потрібно поєднувати твердість із дружельністю” [23, 239-240, 241]. Водночас, безсумнівним є намагання Б. Спока зробити вільнішими стосунки між різними поколіннями у родині. Він, зокрема, стверджував, що “покарання повинно бути не головним елементом дисципліни, а лише додатковим енергійним нагадуванням, про те, що заборони батьків необхідно обов’язково виконувати... Злочинці-рецидивісти – зазвичай люди, які у дитинстві не знали любові близьких і навіть потерпали від поганого з ними поводження, внаслідок чого розвинулась їхня байдужість до себе та інших” [23, с. 246].

У цілому ж вплив теорії Б. Спока на систему дитячого та підліткового виховання у 50-ті рр. важко переоцінити. Визнають це і радянські дослідники, зокрема, М. Новінська, яка досить високо оцінювала новий стиль родинного

виховання як стиль терпимості [116, с. 106]. Втім, ані названа дослідниця, ані інші радянські науковці, ніколи не надавали теоріям Спока такого абсолютизуючого значення в плані формування протестної свідомості, як їх західні колеги.

На тісному зв'язку між вихованням у родині та майбутнім проявом молодіжного радикалізму наголошував американський дослідник даного феномену Л. Джонс, який стверджував, що батьки дітей з покоління 1946-1964 рр. зробили з власних чад своєрідну релігію [див.: 161, с.141]. І батьки, і діти свято вірили в те, що саме це покоління – найкраще в історії. Батьки – тому, що фінансували найновіші школи і коледжі, діти – тому, що їм постійно на цьому наголошували. У результаті в суспільстві сформувалося відчуття того, що це покоління володіє унікальним баченням кращого світу і більшими можливостями щодо його реалізації. Виникла ситуація так званої “революції очікувань”, невдала спроба реалізації якої викликала кризу, відчуття в молоді того, що вона не може прилаштуватись до суспільства, або суспільство не здатне прилаштуватись до неї [161, с.141].

На визначальній ролі сімейного виховання у формуванні характерів майбутніх активістів та учасників молодіжного руху 60-х рр. наголошував відомий ідеолог "нових лівих" Т. Розак [221], певну увагу йому приділяли і радянські дослідники [див.: 61, с. 17-18]. Нерідко дитинство майбутніх студентів-вихідців з заможних родин проходило в умовах відчутної свободи як від домашньої праці, так і від ряду традиційних моральних заборон, пов'язаних із протестантською етикою. Неабияку роль грало і прагнення батьків-нонконформістів обмежити вплив суспільства на формування свідомості своїх дітей. Наслідком було стійке небажання молодих людей, що виховувалися у подібних умовах, нести на собі частку відповідальності, що очікувала кожного з них у світі дорослих. Звідси – інфантилізм багатьох "молодих революціонерів", їх прагнення віддалити час свого вступу у доросле життя (яке, до того ж бачилось ними втіленням конформізму), або краще взагалі піддати світ дорослих "тотальному знищенню".

Однак не треба абсолютизувати саме цю модель внутрішньосімейних стосунків та її роль у формуванні протестної свідомості молоді. На практиці досить поширеною була її протилежність: серед майбутніх активістів молодіжного руху 60-

х фігурувало чимало й таких, виховання яких характеризувалося не надмірною свободою, а навпаки – її майже повною відсутністю. Німецький психолог Б. Бухгольц наводив дані проведеного протягом квітня 1966 – грудня 1967 рр. психіатрами консультаційного центру Геттингенського університету дослідження причин студентських неврозів (передекзаменаційних та ін.). Більшість студентів, що звернулися по психіатричну допомогу, наголошували на надмірній суворості та авторитарності батька родини. Ось приклад їх найбільш характерних висловлювань: "У мене завжди було відчуття, що вдома всюди розставлені таблиці з наказами та заборонами", "він мене вдома ігнорував", "він ніколи не визнавав моїх заслуг і завжди контролював мене", "коли щось не вдається, він починає ставитись до тебе з презирством. Він вирішує в родині все один і не терпить, коли йому суперечать" [185, с. 30].

Зрозуміло, що в якості мотивів протесту таких молодих людей виступало прагнення якомога скоріше звільнитися від батьківського (а згодом і взагалі суспільного) нагляду, яке було тим сильнішим, чим відчутніший тиск справляли на них у дитинстві та юнацтві. Таким чином дві крайнощі (вседозволеність та тотальна заборона) у виховному процесі привели у кінцевому підсумку до однакових результатів.

У попередньому розділі автор згадував про явище, загальновідоме як "конфлікт поколінь" і зазначав, що подвійність і непослідовність молоді щодо свого місця у навколишньому світі носять природний характер. Про це досить переконливо говорив власне Б. Спок, характеризуючи закономірні психологічні зміни у свідомості підлітка: "Вимога свободи частково означає страх перед нею... Підліток боїться своєї свободи і водночас протестує проти батьківської опіки... Напруженість, що інколи виникає у стосунках між підлітками та їхніми батьками, частково пояснюється природним суперництвом... Він нібито намагається посунути батьків і скинути їх з вершини влади. Батьки підсвідомо це відчувають і, зрозуміло, не дуже задоволені" [23, с. 309-310].

Однак, що стосується покоління 60-х, то таке суперництво надто затягнулося.

Одна з причин – прискорений фізіологічний розвиток молодої людини, за

яким еволюція її психіки просто не встигала. Автор вважає за доцільне погодитись з французьким психіатром М. Кле, за твердженням якого випереджаючий статевий розвиток може викликати деякі тимчасові труднощі у підлітків, які, маючи доросле тіло, але дитячу свідомість, не здатні відповідати певним соціальним очікуванням [83, с.71]. М. Кле також стверджував, що протягом всього XX ст. спостерігався феномен акселерації – прискореного фізичного розвитку підлітка на так званій пубертарній стадії (11-15,5 років). Він наводив дві наявні гіпотези щодо пояснення цього явища. Перша – завдяки розвитку індустрії та транспортних засобів відбувалося збільшення кількості змішаних шлюбів (тобто між партнерами з різних регіонів) і, відповідно, збагачення генетичного фонду. Друга виходить з факту покращення умов життя, харчування, гігієни та медичної допомоги [83, с. 69].

Варто вказати, що чинники, на яких побудовані обидві гіпотези, особливо були притаманні для доби післявоєнного економічного піднесення, на чому вже наголошувалося вище. Під впливом більш швидкого темпу життя, насамперед міського, у післявоєнні роки відбулося безсумнівне прискорення в біологічному становленні молоді особистості. Більш рання сексуальна зрілість стала однією з передумов початку так званої “сексуальної революції”. Остання включала ранній початок статевого життя, емансипацію жінок, масове застосування протизаплідних препаратів та інше [103, с. 12].

Досить цікаво трактував суперечності психофізичного розвитку молоді 60-х рр. відомий радянський дослідник проблем молодіжної контркультури Ю. Давидов. Він зазначав, що у понятті «молодь» перехрещуються дві протилежні тенденції – біологічна і соціокультурна, причому одна з них говорить про певну «інфантилізацію» молоді, а друга – про її одночасне «подорослішання». Тобто, з одного боку відбувається розширення хронологічних меж самого поняття молоді (до 30 років і більше) у зв’язку з тим, що остання не може визначитись із своїм місцем у соціокультурній системі, а з іншого, вже у підлітковому віці (з 10-12 років) молоді люди починають копіювати спосіб життя дорослих, насамперед фізіологічний його аспект [60, с. 270-271]. При цьому дослідник цілком правомірно відмічав, що чим раніше підліток долучається до відповідних атрибутів дорослого стилю поведінки,

тим на довший термін затягується остаточна соціалізація такої молоді людини у майбутньому.

Другу причину затягування суперництва поколінь у 60-х рр. слушно наводили американські дослідники С. Куперсміт, М. Ріган та З. Дік, автори праці "Міф про конфлікт поколінь". Вони стверджували: якщо молодь відмовляється приймати ціннісні орієнтири та стиль життя батьків, то в цьому насамперед винне суспільство. Переоцінка цінностей молодих людей починається вже у родині, коли батьки говорять одне, а роблять інше, твердять про мораль, вимагаючи беззастережного дотримання її норм дітьми, тоді як самі ж їх порушують; власне тому діти неусвідомлено починають чинити опір ціннісним орієнтирам дорослих. Стаючи дорослішими, діти об'єднуються у свої групи, все далі відходячи від батьків; такі групи допомагають їм захищатися від стресів, викликаних тиском з боку старшого покоління, що прагне примусити молодих людей прийняти таку модель реальності, яку воно створило для дітей, але яка не відповідає дійсності [див. докл.: 189, с. 14-18].

Яскраво виражене небажання молоді 60-х рр. повторювати життєвий шлях своїх батьків, наслідувати їхній стиль життя, відмічалася багатьма сучасниками молодіжного протесту. Французький філософ Ж.-П. Сартр наголошував з цього приводу: "Ці молоді люди не бажають майбутнього своїх батьків...; майбутнього, яке довело, що ми є хирлявими, вичерпаними, втомленими і ослабленими людьми, жертвами замкненої системи" [цит. за: 57, с. 51]. Подібні слова вклав у уста героїні свого роману "За склом" французький письменник Р. Мерль: "Я живу в умовах постійному страху, що буду схожа на власних батьків" [19, с. 84]. Варто відзначити, що найбільш гостро ця проблема постала у західнонімецьких родинах, де більшість представників старшого покоління, прямо чи опосередковано пов'язаних з нацистським режимом, замовчувала його злочини перед власними дітьми, не бажала розповідати їм правду про те, чим сама займалась під час війни [66, с. 43].

Таким чином, згадуваний вище та загалом закономірний для всіх епох "конфлікт поколінь", "конфлікт батьків і дітей" у другій половині 60-х рр. надзвичайно загострився і набув хворобливого вигляду. Цей конфлікт настільки

впадав в око західним дослідникам та різноманітним ідеологам лівого радикалізму, що багато хто з них проголошував "зіткнення поколінь" у 60-х рр. ледве не єдиною причиною революційних перетворень у суспільстві. Так, Т. Розак стверджував, що віковий процес взаємного відштовхування поколінь перетворюється на основний важіль соціальних змін. [221, с. 1]. На універсальності ідеї "конфлікту поколінь", яка не лише пояснює причини молодіжного протесту, але й суспільні перетворення сучасності в цілому, наголошував також західнонімецький дослідник Г. Цем. Останній зазначав, що "ми вступили в глобальну еру молоді, що простирається над усіма суспільними системами й континентами, еру, в якій стариків всюди, більшою або меншою мірою, беруть за горло" [цит. за: 129, с. 109]. Подібну думку висловлював і згаданий вже К. Лоренц, який вважав, що, попри різноманітність гасел та "зовнішніх" мотивів "молодих бунтівників", насправді вони виступають проти всіх без виключення людей певного віку, незалежно від їх політичного кредо [210, с. 113].

З іншого боку, більшість радянських та низка зарубіжних дослідників взагалі заперечували наявність у 50 – 60-х рр. серйозних розходжень між поглядами представників різних поколінь на морально-етичні цінності суспільства. Гострій критиці теорію "конфлікту поколінь" піддавали деякі студентські радикали. Так, один з лідерів американських студентів Т. Хейден вважав, що термін "розрив між поколіннями" вигаданий для того, щоб приховати продовження у нових умовах класової боротьби [див.: 149, с. 20].

Коментуючи всі наведені вище вислови, варто відмітити, що попри очевидне перебільшення ролі "конфлікту поколінь" в активізації молодіжного радикалізму в країнах Заходу в другій половині 60-х, не варто заперечувати її повністю. Не стільки власне "конфлікт", скільки його роздмухування справило певний вплив на ще не остаточно сформовану свідомість "молодих революціонерів", внаслідок чого в багатьох з них сформувався комплекс недовіри до представників старшого віку - своєрідний "молодіжний расизм". Так, лідер американського молодіжного екстремістського угруповання "йіппі" Дж.Рубін неодноразово заявляв: "Не довіряйте нікому, хто старший сорока!" [33, с. 106]. Інший лідер "молодих

бунтівників" пішов ще далі, закликавши: "Не можна довіряти тим, кому за тридцять!" [цит.за: 64, с. 35]. Безперечно, всі вони одразу "забували" про свої гасла, тільки-но самі досягали віку, приреченого ними на недовіру.

Таким чином, серед передумов піднесення молодіжного руху 60-х рр. XX ст. насамперед варто виділити нові явища та тенденції у розвитку науки, техніки, духовному житті західного суспільства. Саме останні викликали не лише суттєві зрушення у психології та свідомості молоді, зокрема, розширення кругозору населення країн Заходу, але й певним чином сприяли оформленню ціннісно-світоглядної кризи. Остання проявилася, з-поміж іншого, у втраті молодим поколінням 50-х рр. сенсу існування в межах "суспільства споживання", загостренні "конфлікту поколінь" тощо.

2.2. Криза системи вищої освіти в країнах Заходу, її реформування та реакція молоді

Вирішальну роль у розгортанні "революції молодих", роль її, так би мовити, авангарду відіграла найбільш освічена й інтелектуальна частина молоді – студентство. У науковій та публіцистичній літературі 70 – 80-х рр. існує низка пояснень того факту, що саме студенти стали рушійною силою молодіжного протесту другої половини 60-х. Так, радянський науковець А. Грачов до таких причин відносить власне соціально-психологічні особливості студентства, як специфічного прошарку молоді: захоплення теоретизуванням, наявність певної кількості вільного часу, деякі елементи економічної незалежності, ілюзія духовної свободи, об'єктивності власних суджень та оцінок, схильність до ототожнення радикалізму та екстремізму з революційністю, а спонтанності – з вільною та незалежною дією [55, с. 37]. Досить виразно аргументував активність студентства у 60-х рр. радянський соціолог і публіцист Е. Розенталь: "Від студента не вимагається виконання певної кількості роботи, від нього вимагається здобуття знань для

використання їх у майбутній роботі. Від нього не очікують наукових відкриттів – лише докази, що він здатен брати участь у науковій діяльності. Концентрація студентів у великих колективах сприяє взаємним контактам і створенню студентських організацій. Постійне збільшення інформації, покликаної підготувати студентів до майбутньої трудової діяльності, стимулює формуванню в них політичної свідомості" [135, с. 42].

Згадуваний вище американський соціолог С.Ліпсет пояснював вирішальну роль студентства тим, що останні довше, ніж інші групи молоді, зберігають ідеалістичні уявлення, прагнуть присвятити себе служінню ідеалам, а не певним інститутам суспільства [209, с. 20]. Натомість французькі дослідники, подружжя Баші на перший план виносили такі фактори, як вдосконалення засобів масового інформування населення, наявність в студентів здібностей та можливостей до самостійного аналізу отриманої інформації, і, в наслідок цього, певний космополітизм чи глобалізм мислення. На думку Баші, студенти – найбільш читаюча, найбільш поінформована частина населення, вони "радіше позашлюбні діти світу, ніж своєї батьківщини". Міжнародні, загальнополітичні, соціальні та культурні проблеми, які торкаються молоді в цілому, викликають у студентів найбільш жваву реакцію, тим більше, що вони, "одержуючи привілеї здобувати освіту, одночасно отримують інтелектуальний інструментарій, який сприяє виробленню більш критичного світогляду" [див. докл.: 184, с. 73, 77-78].

Виняткове місце у даному переліку оцінок ролі студентства займає вельми цікава думка сучасного російського дослідника і публіциста С. Кара-Мурзи. Останній розглядає молодіжний протест 60-х рр. як лише першу ланку у довгому ланцюгу наступних ірраціональних виступів кінця XX – початку XXI ст. (включно з подіями листопада-грудня 2004 р. в Україні), названих ним "революціями постмодерну". Роль студентства як суспільної верстви в даних виступах, на думку дослідника, є надзвичайно високою. Кара-Мурза, зокрема, відзначає, що у студентському середовищі за деяких умов може без вагомих причин виникнути такий стан колективної свідомості, за якого постає самовбивчо цілеспрямована і тоталітарно мисляча юрба, здатна зруйнувати життєвий устрій всієї країни. Це нове

явище культури великого міста, у якому виникає висока концентрація молоді, відділеної від світу фізичної праці і традиційних міжгенераційних і соціальних зв'язків. На думку дослідника, студентство кінця XX століття явило собою принципово новий, раніше невідомий соціальний тип – одночасно елітарний і маргінальний, зі своїми особливими способом мислення, шкалою цінностей та системою комунікацій. З часом цей тип набув наднаціональних рис і став впливовою, хоча і по суті несамостійною політичною силою [79].

Безумовно, що кожне з наведених пояснень має раціональне зерно, і, водночас, жодне з них не є вичерпним без аналізу конкретних обставин становища студентської молоді в країнах Заходу у досліджуваний нами період.

Беззаперечне одне - саме 60-ті роки стали періодом короткотривалого, але бурхливого виходу на арену історії студентства, яке зробило спробу заявити про себе як про особливу політичну силу. Дану думку підтримував, серед інших, італійський соціолог Дж. Статера, який наголошував на тому, що починаючи з 1967 року, у Німеччині, Франції та Італії почала формуватися нова модель студентської політики як повністю автономної і, навіть, протидіючої всім політичним силам [225, с. 78].

Серед головних об'єктивних причин, що спонукали студентство країн Заходу очолити активну опозицію до тодішнього "істеблішменту", насамперед доцільно виділити **кризу вищої освіти**, яка мала інтернаціональний характер, та не зовсім вдалі спроби її реформування, а також **зміни у соціальному статусі західної інтелігенції взагалі та випускників вузів зокрема**.

Традиційно західні вузи готували досить обмежену кількість представників суспільної еліти: в 1950 році отримати вищу освіту змогли лише 3-4% західноєвропейської молоді та 22% молоді США; при цьому основну увагу вони приділяли підготовці спеціалістів з традиційних дисциплін (література, право, медицина тощо) [199, с. 1120]. Розвиток практичних, прикладних наук важливим не вважався. Вузівський диплом, враховуючи обмежений доступ до освіти, був гарантією місця у державному апараті, доступу до влади, впливу та можливостей фінансового збагачення, а тому являв собою ключ до реального добробуту [200, с.

296-297]. Особливо відчутно лави державних урядовців, політичних діячів та дипломатів поповнювались колишніми студентами-гуманітаріями.

Проте, починаючи з другої половини 50-х рр., випускники вузів поступово втрачають свій попередній високий соціальний статус. Післявоєнний демографічний вибух (так званий "baby-boom" – А.М.) привів до збільшення населення Західної Європи у 50 - 70-х рр. з 286 млн. до 333 млн. чол., причому народжені наприкінці 40-х – на початку 50-х саме на кінець 60-х рр. досягли університетського віку [194, с. 476].

Водночас, зріс соціальний попит на навчання у вищих закладах - посилилось прагнення батьків надати своїм дітям освіту, зміцніло бажання самої молоді щодо набуття знань, у ряді країн проводилася державна політика розвитку освіти та розширення доступу до неї [98, с. 26]. Почала збільшуватись чисельність студентів у вузах - з 1950 по 1965 рр. їх кількість на Заході зросла утричі: з 6,3 млн. до 18 млн. За соціальним складом серед них переважали вихідці з середніх прошарків, тоді як відсоток молоді з робітничих сімей коливався від 25% у Великобританії та 15% у Франції, до 5-6% у ФРН і Австрії та 1% в Іспанії [див.: 117, с. 126; 158, с. 6]. Переважали, таким чином, представники саме тієї молоді, психологічні особливості якої ми вже характеризували вище. Втім, студентство й надалі складало не найбільшу соціальну групу населення західних країн: в кінці 60-х рр. на кожні 10 тис. чол. припадало в середньому в США – 244 студенти, у Франції – 117, в Італії – 91, Великобританії – 87, у ФРН – 56 [145, с. 155].

Збільшення числа студентів викликало жорстку конкуренцію як в університетах за право дістати диплом, так і за їх межами за можливість отримати гідну роботу, оскільки тепер диплом про одержання вищої освіти вже не гарантував своєму власнику автоматичного здобуття престижної й високооплачуваної посади. У свідомості студентів посилювалось почуття невпевненості за своє майбутнє. Дуже чітко зміни у соціальному статусі тодішнього студентства були окреслені у "Сорбонській декларації" - програмному документі паризьких студентів, складеному в 1968 р. Зокрема, там відмічалось наступне: "Раніше ми являли собою незначну жменьку майбутніх привілейованих осіб, які неминуче інтегрувалися

суспільством... . Ми більше не впевнені у своєму майбутньому становищі керівників. Це єдине джерело нашої революційності... Віднині ми - трудящі, як і решта" [цит. за: 110, с. 55].

Із зростанням чисельності випускників вузів далеко не кожен з них міг знайти собі таку роботу, яка б відповідала його прагненням і потребам, оскільки не останню роль відігравала соціальна приналежність колишнього студента – чим нижче був його соціальний щабель, тим жорсткішою виявилась конкуренція за престижні робочі місця і тим більше часу забирав пошук такого місця у того, хто на цьому щаблі перебував. Наприклад, за даними радянського дослідника А. Потехіна, у США ситуація на той час була наступною: 100 нащадків власників або керівників “великого бізнесу” могли розраховувати на 570 керівних посад у цивільній адміністрації, 100 синів власників дрібного бізнесу – на 200 посад і, нарешті, 100 синів напівкваліфікованих робітників могли претендувати лише на 12 посад у державному апараті [126, с. 133-134]. Подібною ж була ситуація в країнах Західної Європи: в Італії навіть у 1970 р. кожен 11-й дипломований спеціаліст з тих, хто ще за три роки до цього закінчив університет, ще не знайшов собі роботу за спеціальністю; у Великобританії в 1967/68 навчальному році не спромоглися працевлаштувались 2,3% випускників, у 1968/69 – 3,9%, у 1969/70 – 5,4% [101, с. 139, 211]. Зрозуміло, що цифри не дуже великі, проте достатні для того, щоб суто психологічно впливати на студентство, породжуючи в них відчуття страху за своє майбутнє після закінчення вищого навчального закладу.

Зрозуміло, що потреба у більшій конкурентноздатності зумовлювала посилену активність у навчальному процесі саме студентів-вихідців з робітничих родин. В якості прикладу наведемо цитату з однієї англійської газети стосовно студентів Кембріджського та Оксфордського університетів: “Діти робітників ручної праці отримують на іспитах кращі оцінки, ніж діти з вищих і середніх класів. Більше половини студентів з робітничого класу отримують дипломи з відзнакою, і лише 33% студентів з вищих і середніх класів отримують подібні дипломи” [цит. за: 6, с. 39].

Особливо виразно розбіжності у життєвих цілях студентів – вихідців з

полярних суспільних верств проявлялись у самотивації до навчання. Так, у 1967 р. 56 % американських студентів ставились до навчання у вузі не як до засобу краще влаштуватись у житті, а як до способу “краще пізнати себе та оточуючий світ” (порівнюючи з 20% у 1948 році) [116, с. 107]. Частково тут, безумовно, мав місце протест проти утилітаризму та прагматизму західного суспільства, проте, не меншою мірою – інфантилізм людей, яким не потрібно було, на відміну від багатьох їхніх колег по студентських аудиторіях, боротися за “місце під сонцем”. Тому і позиція різних студентських верств щодо наявних молодіжних проблем та молодіжного протесту в цілому була достатньо диференційованою. За словами К. Менерта, студенти-діти робітників, як правило, ухилялись від участі у русі, оскільки для них найважливішим було вчитись, щоб “вийти у люди” [214, с. 383]. Прикладом може послужити життєвий шлях колишнього федерального канцлера ФРН Г. Шрьодера, який в одному з інтерв'ю заявив, що не брав участі у студентських заворушеннях 1968 р., оскільки вони йому радше перешкоджали, не давали змоги вчитись. Для нього ж, сина простої прибиральниці, саме отримання диплому про вищу освіту було єдиною запорукою майбутнього життєвого успіху [66, с. 47].

Цікаву думку висловив американський дослідник молодіжного руху 60-х рр. А. Гоулднер. Він стверджував, що здебільшого лідерами студентських заколотів у 1968 р. були студенти-соціологи (як, наприклад, Д. Кон-Бендіт). Пояснював цей факт дослідник двома причинами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. По-перше, на його думку, у 1960-х рр. соціологія фактично стала частиною поп-культури: сотні тисяч американських студентів щорічно відвідували курси соціології, регулярно з'являлась величезна кількість книг, статей і звітів з соціологічних дисциплін; інтерес до соціології був настільки великий, що суспільствознавча література продавалась скрізь - на залізничних станціях і в аеровокзалах, у готелях, магазинах, у вуличних лотках тощо [92]. Ставши елементом повсякденної культури, соціологія нібито "приземлила" рівень розуміння соціальних проблем, створила у пересічної людини уявлення того, що без зайвих заглиблень у її теорію, вона здатна компетентно міркувати про бідність, злочинність, расові проблеми, безробіття та ін. Молоді радикали побачили в соціології прекрасний

інструмент для революційної зміни суспільства. По-друге, як стверджував дослідник, соціологія часто привертала увагу юнаків та дівчат, які мали яскраво виражені схильності до реформаторства, причому, переважно тих, хто переніс певні життєві невдачі і розчарування [92].

По мірі усвідомлення найбільш далекоглядними представниками урядових кіл країн Заходу того факту, що університети та інші вузи більше не виправдовують нові завдання суспільства та науково-технічного прогресу, були розпочаті відповідні зміни в системі вищої освіти.

Даючи загальну характеристику змісту ініційованих перетворень, сучасний казахський культуролог З. Наурзбієва, на нашу думку дещо ідеалізує їх соціальну спрямованість на теренах США, наголошуючи на тому, що метою намічених реформ було подолання класових та інших соціальних розходжень. Як приклад, вона наводить теорію "людського капіталу", суть якої – надати молоді з низів можливість одержати елітну освіту, стати класними високооплачуваними фахівцями, при цьому на законодавчому рівні заохочувалися освітні реформи й інвестиції великих корпорацій у сферу вищої освіти [113]. Насправді наслідки реформ, в тому числі у Сполучених Штатах, були далеко не однозначними. Зміни з самого початку носили суперечливий характер. Зокрема, запровадження нових курсів, таких як комп'ютерна наука, менеджмент тощо, поєднувався з подальшим існуванням старих класичних дисциплін та вкрай консервативною, напівсередньовічною системою внутрішнього управління університетами. Явно недостатньою була і матеріальна база. Переповнені аудиторії зводили контакт між студентами і викладачами до мінімуму.

Існували й інші недоліки. Наприклад, у вузах Франції, що відрізнялись відвертим консерватизмом, застиглістю системи освіти, була заборонена будь-яка політична діяльність, а студенти – відсторонені від участі у вирішенні університетських справ. Суворі умови переведення студентів на старші курси призвели до відсіювання насамперед тих, хто через обставини матеріального й соціального характеру, поєднував навчання з роботою (а оскільки стипендію отримувало лише 15%, то таких було до 40% студентів) [77, с. 482-483]. До 1968 р.

70-75 % французьких студентів змушені були залишати університети через нездані іспити, причому половина з них відсіювалася вже після перших чотирьох семестрів – саме таким чином керівництво вузів та чиновники від освіти намагались боротися зі збільшенням числа студентів у вузах [57, с. 50]. Не менш суворими були порядки й у традиційних вузах Великобританії, зокрема, у вже згадуваних Оксфорді та Кембриджі. Наприклад, студент, що з будь-яких причин не склав іспит, не мав права на перездачу і повинен був залишити навчальний заклад. Лише у чітко встановлені дні студенти мали право організовувати вечірки; при цьому в деяких коледжах заборонялося вживати алкогольні напої, приводити на вечірки гостей більше певної кількості та запрошувати дівчат без дозволу університетської адміністрації [6, с. 32].

Отже, стає цілком зрозумілим, чому на запитання, які з студентських реалій слід вважати найбільш негативними, одна англійська газета отримала закономірну відповідь: “Нестача грошей, штучність університетського життя, труднощі з працевлаштуванням на роботу після закінчення університету” [цит. за: 6, с. 32].

Не зайвим буде згадати перегини, з якими проходили реформи у системі вищої освіти, оскільки це також позначалося на настроях західноєвропейського студентства. Як правило, плани реформування вищої освіти, такі як "план Гуї" в Італії або "план Фуше" у Франції, являли собою калькування північноамериканських зразків [162, с. 101]. Нерідко замість розширення загальнотеоретичної і загальнотехнічної підготовки відбувалось її скорочення; акцент почав робитись на отриманні студентами виключно знань, необхідних для виконання чітко визначених функцій вузького спеціаліста [101, с. 11-12]. Подібне навчання, за влучним висловом студентів Західної Німеччини, перетворювало їх на "спеціалізованих ідіотів" [145, с. 155]. Доцільно погодитись із думкою західнонімецького дослідника Ф. Фрідмана, який стверджував наступне: "Переважна більшість додаткових грошових інвестицій і величезна увага (урядів – А.М.) вкладається в дисципліни, які безпосередньо готують студентів до певної специфічної професії. Що ж стосується власне гуманітарних предметів, які за своєю природою покликані мати справу з проблемами, що хвилюють сучасний світ (і, відповідно, є причинами студентських заворушень), то вони просто ігноруються" [192, с. 56].

Крім того, студентству здавалося, що університети перетворилися на "мультиверситети" – машини, що виробляють з людей "людські деталі для механізму економіки"; слоган "Університети – це ті ж самі заводи для навчання" був досить поширений у студентському середовищі [226, с. 11, 13]. Проте студенти не бажали змиритися з перетворенням вузів на слухняні установи для обслуговування "істеблішменту". Відомий французький письменник Р. Мерль вклав слова обурення проти такого стану речей у уста одного з героїв-студентів свого роману "За склом": "Ну подумай, тато, яке майбутнє ти мені готуєш? Коліщатко споживацької буржуазної бюрократії..." [19, с. 100]. Такі студенти небезпідставно побоювались бути втягнутими у нецікаву для них роботу у великих, жорстко регламентованих корпораціях, або поступово, з розвитком науково-технічного прогресу, стати застарілими й нікому не потрібними [199, с. 1122].

Напевно у найбільш загальних рисах причини невдоволення вищою освітою охарактеризував англійський дослідник С. Хатч: "Система освіти викликає очікування, проте не надає засобів для їх здійснення. Це класичний рецепт для революції" [198, с. 229].

Щоправда, справедливості заради варто згадати, що не всі західні дослідники беззастережно погоджувались з винесенням університетських (і ширше – освітніх) проблем як визначальних серед причин молодіжного руху. Так, С. Ліпсет, аналізуючи студентські заворушення в Берклі та інших університетах США, підкреслював, що незадоволення власне освітньою системою не відігравало ніякої ролі у виникненні студентського протесту. Основна маса студентів була цілком задоволена умовами та постановкою освіти, лекціями, іспитами, викладачами і навіть адміністрацією вузів, причому саме серед активістів незадоволених було найменше. Лише по мірі наростання хвилі студентського руху посилюється також незадоволення освітою. В цілому ж основна маса студентів ставилась до університетів набагато краще, ніж до решти інститутів "істеблішменту". Таким чином, на думку С. Ліпсета, "ріст незадоволення університетом являв собою відображення посилення політичного незадоволення як такого"; об'єктом гострої критики університет став лише тому, що був найдосяжнішою ціллю для подібних

атак, враховуючи максимальну гласність і мінімальний ризик арешту й суворого покарання, ніж будь-який інший інститут суспільства [209, с. 69-71].

Коментуючи цю думку, варто відмітити, що результати соціологічних опитувань, якими користується дослідник, потрібно сприймати обережно. Факт того, що значна частина студентства не виражала відверто свого незадоволення системою освіти, міг означати наступне: 1) Система вищої освіти США, яка не несла на собі, на відміну від західноєвропейської, тягар середньовічної традиції, не перебувала у настільки глибокій кризі, як освіта країн Європи. Як зазначають автори книги "США: студенти і політика", історично склалося так, що всередині американських університетів тоді спостерігалася порівняно більш широка демократія, ніж у суспільстві в цілому [149, с. 38-39]. Цим і зумовлювалась північноамериканська специфіка молодіжного руху. 2) Молодіжний протест 60-х рр. XX ст. дійсно був набагато ширшим, ніж суто корпоративний студентський, чи рух за реформу системи освіти. Проблеми, які стояли на першому плані, безумовно, виключно суб'єктивно могли затулити собою нерозв'язані внутрішньоуніверситетські питання, витиснувши їх зі свідомості активістів. 3) Нарешті, не варто абсолютно сприймати на віру щирість відповідей опитаних студентів. Адже тут міг спрацювати чинник внутрішнього конформізму: уряд, проти якого бунтуєш – далеко, а адміністрація університету поруч, отож і критикувати її небезпечніше.

Не останню роль серед причин розгортання потужного молодіжного руху відіграв той факт, що психологічно студентство 60-х докорінно відрізнялося від своїх попередників 40-х та 50-х років.

За твердженням радянської дослідниці М. Новінської, і всупереч наведеним вище фактам втягнення вищої освіти та її випускників у виробничий процес, у 60-х рр. одночасно відбувалася протилежна тенденція – посилення соціальної ізоляції студентства [див. докл.: 116, с. 54-56, 106]. Нічого алогічного чи парадоксального у цьому явищі не було. Причиною стало поступове збільшення тривалості власне періоду студентства. Студенти 60-х рр. були в цілому фізіологічно старшими за своїх попередників внаслідок трьох причин: 1) збільшення термінів середньої освіти

до 12 років, завдяки чому юнаки почали залишати шкільні лави пізніше, ніж десятиліття тому; 2) зростання питомої ваги молодих людей, які поступали до вищих навчальних закладів одразу після закінчення школи; 3) подовження тривалості навчання в університетах і коледжах до 4-8 років. Часто це означало, що інтелектуальний розвиток молодого людини, її обізнаність у абстрактних категоріях аж ніяк не відповідали вмінню вирішувати нагальні практичні питання і потреби повсякденного життя. Західнонімецький психолог Л. Кубі, напевно, мав рацію, зазначаючи, що навчання зберігає студента у стані напівзрілості й обмеженої відповідальності, перешкоджаючи тим самим зрілості справжній [цит. за: 185, с. 62].

З іншого боку, раннє фізіологічне дозрівання та потяг до самостійності, що проявлялись у зниженні межі шлюбного віку, нехтуванні формальними шлюбними зобов'язаннями серед студентів 60-х рр., а також зменшення вікового цензу на виборах, привели до сильного обурення тих з них, хто вважав себе вже повноправним і дорослим і не бажав коритися авторитетові викладачів і владі університетської адміністрації та нав'язаним з гори курсам навчання [194, с. 476-477]. Французький соціолог Ж. Еллюль відмітив з цього приводу, що найбільш болісно студентство відчувало дві обставини: відсутність матеріальної незалежності у молодого людини і те, що в системі освіти її цькують як дитину, як пасивного споживача знань, більше того – як "матерію, що моделюють" [190, с. 29].

Розрив між соціальними очікуваннями студентської молоді та реаліями життя мав результатом неприйняття сучасного їм суспільства, його визначення як ворожого і підступного, просякненого лицемірством. Томас Хейден, один з лідерів молодіжного руху 60-х рр. в Сполучених Штатах, з гіркотою зазначав: "...сформувалося, можливо, перше покоління молодих людей, які живуть у достатку і самостійно мислять... Вони бачать, що викладачі – кар'єристи, що адміністрація у навчальних закладах і наставники ніколи не обговорюють ті реальні умови, в яких живуть студенти, що навіть їхні батьки не завжди вірні тим ідеалам, наслідувати які вони вчать молодь" [цит. за: 149, с. 39-40].

Все наведене вище власне і склало головні передумови активізації молодіжного протесту. Водночас не можна оминути увагою ще низку чинників, які

в сукупності відіграли роль своєрідних каталізаторів, сприявши радикалізації молоді в другій половині 60-х рр.

2.3. Міжнародні чинники радикалізації настроїв молоді країн Західної Європи та США

Сучасний вітчизняний дослідник В. Глебов, намагаючись з'ясувати причини активізації молодіжного руху в другій половині 60-х рр., у числі досить вагомих абсолютно правомірно вважає вплив міжнародного фактору. Він посилається на одного з колишніх лідерів американського молодіжного руху Т. Хейдена, який серед міжнародних чинників, що сприяли піднесенню молодіжного протесту називає "апокаліпсис" у В'єтнамі, травневі барикади 1968 р. у Франції, введення радянських військ до Чехословаччини, культурну революція в Китаї, розстріл студентської демонстрації в передолімпійському Мехіко-сіті, постріли неофашистів у ФРН [148, с. 159].

Коментуючи це твердження, варто зазначити наступне: 1) Розглядаючи придушення чехословацької "Празької весни", автор вважає доцільним виділити у цій події два аспекти. З одного боку, введення військ Організації Варшавського договору до Чехословаччини з метою придушення демократичних процесів, безумовно, викликало хвилю обурення і протестів серед молоді Заходу. Водночас, вплив цієї події, яка відбулась десь за "залізною завісою", за межами західної цивілізації, не потрібно перебільшувати. З іншого боку, власне "Празька весна" сама розвивалась під неабияким впливом молодіжного протесту в західних країнах, наслідуючи на масовому рівні (особливо в середовищі чехословацької молоді), його дух свободи, критику істеблішменту та навіть популярні слогани і гасла. Тому, розглядати взаємозв'язок події 1968 року в Чехословаччині та молодіжний рух західної молоді потрібно обережно, дотримуючись при його аналізі причинно-наслідкового зв'язку. 2) Травневі виступи французької молоді 1968 р. в історіографії

аксіоматично вважаються вищою точкою у піднесенні молодіжного руху 60-х. Безумовно, вони мали великий резонанс, в тому числі серед американської молоді та студентства. Однак ставити його в перелік основних причин активізації молодіжного руху країн Заходу недоцільно, оскільки, по-перше, піднесення молодіжного руху в США розпочалось раніше, ніж у Європі, а, по-друге, через деякий час після паризьких травневих подій 1968 року в Західній Європі починається спад молодіжної активності.

Стосовно ж таких перелічених Т. Хейденом подій, як американо-в'єтнамський конфлікт, китайська "культурна революція", прояви неофашизму та ряд інших, то вони, безумовно, відіграли неабияку роль в активізації молодіжного протесту, а тому заслуговують на те, щоб бути розглянутими докладніше.

Одним з факторів радикалізації молодіжного руху 60-х рр. стала війна, організована США проти В'єтнаму, яка сильно похитнула віру молоді Заходу у демократичність суспільно-політичного ладу США та їх союзників по НАТО. Молоддю був зроблений висновок щодо аморальності та імперіалістичності всієї західної цивілізації [199, с. 1121], втіленням та еталоном якої виступали Сполучені Штати. Один зі студентських активістів, відповідаючи на запитання урядової комісії, яка вивчала причини заворушень у Колумбійському університеті, пояснив мотиви протесту наступним чином: "Нинішні студенти прийняли всерйоз ідеали, яким їх навчали в школі й у церкві, а найчастіше й у родині, і тепер вони бачать систему, що відкидає їхні ідеали в реальному житті. Расова нерівноправність і війна у В'єтнамі - головні свідчення відхилення нашого суспільства від загальноновизнаних ідеалів" [цит. за: 44].

Зрозуміло, що, в першу чергу, ця війна позначилась на настроях американської студентської молоді, особливо влітку 1967 р., коли було скасовано звільнення студентів від військової служби (до того 91% їх підтримували військові дії у В'єтнамі). Відтепер одразу боротьба переключилася з абстрактних ідеалів на власні інтереси, а тодішній президент США Джонсон перетворився на найбільш ненависну серед студентської молоді фігуру. Психологічний стан студентства США досить влучно відображений у фразі одного з учасників тодішнього студентського

руху: "Ми відчували себе як людина, яку зараз відправляють у газову камеру" [цит. за: 214, с. 61]. Американський науковець Д. Котц стверджував, що якщо справжніми активістами лівого руху в США було не менше 10 тис. молодих людей, то кількість прихильників антивоєнного руху сягала 100 тис., а у спонтанних демонстраціях протесту проти війни у В'єтнамі, що проходили у багатьох містах держави, брали участь більше мільйона молодих людей [91, с. 35]. Молоді люди, що виступали проти війни, серед інших аргументів нерідко наводили наступний: для участі в голосуванні на виборах урядових і законодавчих органів США необхідно досягти 21 року, тоді як призовний вік настає у 18, тому уряд не має ні морального, ні юридичного права розпоряджатися життям тих, хто позбавлений права голосу і не може приймати важливі рішення [44].

Варто відмітити, що молодь інших розвинутих країн Заходу, попри те, що американо-в'єтнамський конфлікт не загрожував безпосередньо її інтересам, також дуже активно протестувала проти цієї вкрай непопулярної війни. Так, французький соціолог А. Турен намагався пояснити солідарність німецьких, французьких та італійських студентів з в'єтнамським рухом опору тим, що імперіалізм, проти якого виступив народ В'єтнаму, у свідомості молоді Заходу був нерозривно пов'язаний з владою великих бюрократичних організацій в індустріальному суспільстві [Див: 138, с. 146-147]. Таким чином, для студентських радикалів борці проти агресії США у В'єтнамі виступали природними союзниками у боротьбі студентів проти "істеблішменту".

Потрібно відзначити, що на свідомість молодого покоління країн Заходу значною мірою вплинув національно-визвольний рух в країнах "третього світу", в першу чергу на Кубі та в інших державах Латинської Америки. Симптоматично прозвучав репортаж кореспондента однієї з французьких радіостанцій з мітингу паризьких студентів, присвячених загибелі в лісах Болівії одного з молодіжних кумирів, кубинського героя-партизана Ернесто Че Гевари: "Звістка про смерть Че Гевари, який пожертвував своїм статусом "людини номер два" на Кубі заради того, щоб загинути в забутих богом джунглях за волю чужої країни, ураганом пронеслася по свідомості студентів....: вони скандують: "Че - герой, буржуазія - лайно! Смерть

капіталу, хай живе революція!" - і багато хто при цьому плаче" [цит. за: 151]. Західнонімецький дослідник К.Менерт зазначав, що згодом після вбивства Дж.Кеннеді, що був героєм для значної частини молоді, його місце зайняли Ернесто Че Гевара та Фідель Кастро. За його словами, молодь надихалась не стільки теоріями Гевари, скільки рисами його особистості: байдужістю до спокус багатства і влади; щодо іншого кубинського революціонера, то розчарування в Кастро, який став сателітом Москви, виникло лише на початку 70-х рр, тоді як у середині 60-х рр. серед живих представників лівого табору не було більш популярної фігури [214, с. 194, 372]. Латиноамериканські методи боротьби нерідко механічно переносились "молодими бунтівниками" на ґрунт Західної Європи та США, як, наприклад, сумнозвісна тактика "міської революційної герільї", згідно з якою, міста – це є цементні джунглі, у яких партизанська боротьба може здійснюватися не менш ефективно, ніж у гірських місцевостях [214., с. 196]. Думку К. Менерта повністю поділяв американський дослідник Р. Клаттербак [див. докл.: 187, с. 21-23].

Однак чи не найгучніше у свідомості та настроях молодого покоління відгукнулась "культурна революція" в Китаї, що почалась в 1966 році. К.Менерт, говорячи про причини надзвичайно високої популярності серед західного студентства ідей Мао-Цзедуна, вважав, що останній "дійсно бачив рушійну силу історії у боротьбі протиріч, тобто у революції, яка постійно виникає знову і знову, що він не намагався її з боягузтва загальмувати... а надавав їй свободу, що він дійсно вірив у вічну зміну... Людина з такою перспективою, від якої перехоплює подих, окриляла західну молодь" [214, с. 370]. Як би там не було, але масова участь у подіях "культурної революції" китайської молоді, уявна стихійність та псевдоантибюрократична спрямованість цього руху сприяли його дуже високій популярності серед молоді та студентства Заходу.

Отже, в умовах глобалізації світу, зокрема, зникнення національних обмежень для поширення інформації, події міжнародного життя набули принципово нового значення у розвитку внутрішньополітичних процесів. Для освіченої молоді Заходу вони з своєрідних "речей у собі" почали невпинно перетворюватись у "речі для всіх", стаючи не просто об'єктом постійного інтересу, але й чинниками

радикалізації молодіжної свідомості. Такими чинниками були, насамперед, агресія США у В'єтнамі, національно-визвольний рух в країнах "третього світу" та китайська "культурна революція".

2.4. Загроза активізації правого радикалізму

Пом'якшення міжнародної напруги в другій половині 50 – 60-х рр. та пов'язана з цим загальна демократизація внутрішньополітичного життя у Сполучених Штатах Америки та країнах Західної Європи викликали, у якості зустрічної реакції, активізацію крайньо правих політичних сил. Найбільш одіозні з них відверто зверталися до політичної й ідейно-філософської спадщини фашизму та нацизму, інші прагнули пристосовувати свої програми та вимоги до нових обставин, намагаючись, водночас апелювати до консервативних традицій суспільної свідомості. Пожвавлення праворадикальних кіл, їх певні політичні здобутки спричинили зрозуміле занепокоєння ліберальної та лівої частини західного суспільства, особливо молоді, відігравши не останню роль у її радикалізації.

У США на початку 60-х рр. почали швидко набирати сили американські ультраправі, які, налякані розгортанням у країні масового демократичного руху, виступали за повернення до політики "маккартизму". Соціальному маневруванню праві сили протиставили вимоги "закону і порядку", посилення поліцейських репресій; вони відзначались, насамперед, небажанням йти шляхом соціальних реформ, ворожим сприйняттям борців за цивільні права, робітничого руху, негативним ставленням до регулюючих заходів в економічній сфері, проголошуючи, натомість, принцип недоторканості приватної власності. В галузі зовнішньої політики вони фактично підтримували експансію США у В'єтнамі та Латиноамериканському регіоні, а також курс на загострення "холодної війни" [74]. Найбільш активними та впливовими з праворадикальних організацій на той час були "Товариство Джона Берча", воєнізована структура "Мінітмени", "Американська

нацистська партія", перейменована у кінці 1966 р. на "Націонал-соціалістичну партію білих", "Ку-клус-клан", "Молоді американці за свободу", а також ультраправі клерикальні організації "Хрестовий похід християн" та "Християнський антикомуністичний хрестовий похід" [36, с. 73]. Характерно, що згідно з опублікованими у США даними, 162 члени Палати представників (37%) і 25 сенаторів (25%) конгресу США 87-го скликання стояли на позиціях правих і ультраправих організацій [74]. Загальна ж чисельність активістів праворадикальних структур, за підрахунком американських дослідників, у другій половині 60-х рр. доходила до 6-7 млн. осіб [36, с. 73]. Зрозуміло, що пожвавлення правих сил викликало протидію з боку ліберального та ліво налаштованого сегменту суспільства, в тому числі молоді та студентства.

Німців разом з італійцями, як народи, які вже пережили в своїх країнах фашистські режими в першій половині ХХ ст., ще більшою мірою, ніж громадян Сполучених Штатів Америки, турбувало пожвавлення ультраправих, неофашистських сил, яке розпочалося саме у 60-ті рр. ХХ ст.

Так, у листопаді 1964 року на установчому з'їзді в м. Ганновері (Західна Німеччина – А.М.) була створена Націонал-демократична партія Німеччини, яка, по суті, знаходилась на неонацистських позиціях. Хоча ця партія була далеко не першою з подібного роду організацій, що виникали й розпадалися у післявоєнній ФРН, проте саме їй вдалося акумулювати праворадикальні, реваншистські настрої частини західнонімецького суспільства, і, завдяки цьому досягти певних успіхів. В 1966-68 рр. НДПН отримала на виборах до ландтагів окремих федеральних земель від 3,9 % (в Гамбурзі) до 9,8 % (у Баден-Вюртемберзі) голосів виборців; на виборах до бундестагу 1969 р. націонал-демократи отримали 4,3 %, або більше 1, 42 млн. голосів [див. докл.: 76, с. 506]. Таким чином НДПН стала вагомим фактором політичного життя ФРН. Її вплив поширився і на частину молоді: на початок 1967 р. осередки студентської організації цієї партії існували в 8 вузах Західної Німеччини; в цілому ж приблизно третину членів НДПН складали особи до 30 років [158, с. 7]. Крім націонал-демократів у країні існувало і діяло чимало дрібних напів- та нелегальних неофашистських угруповань, які, на відміну від НДПН, не збирались

обмежувати себе рамками чинного законодавства.

За словами російського публіциста лівого спрямування М. Шувалова, протести студентів ФРН того періоду сфокусувалися на декількох питаннях. По-перше, демократично налаштоване студентство було надзвичайно стурбоване тим, що у ФРН продовжують зберігатися багато явищ, успадкованих від "Третього рейху", а отже і небезпека відродження нацизму. По-друге, їх не влаштовувала консолідація партійно-бюрократичних еліт, що відбувалася саме в той час, і набула найяскравішого втілення у вигляді коаліції ХДС/ХСС (яких студенти-радикали вважали напівфашистами) і соціал-демократів. Ще однією надзвичайно гострою суспільною проблемою того часу було посилення співробітництва влади ФРН із США, які вели непопулярну серед західнонімецьких студентів війну у В'єтнамі [173].

Надзвичайно гучний резонанс серед студентської молоді Західної Німеччини та навіть інших країн отримали два постріли, які пролунали протягом двох років найвищого піднесення молодіжного протесту в ФРН, і які у свідомості молодих радикалів 60-х рр. безпосередньо пов'язувались з активізацією неофашизму. 2 червня 1967 року офіцер західноберлінської поліції пострілом у спину застрелив студента, який випадково опинився на демонстрації протесту, а 11 квітня 1968 року молодий неофашист дуже важко поранив лідера та ідеолога студентства ФРН Руді Дучке. Реакцією на обидва випадки стало масове обурення; хвиля мітингів, сутичок з поліцією і підпалів офісів ультраправих газет прокотилася практично по всіх містах Західної Німеччини [173]. Для багатьох молодих людей це означало фактичний розрив з державою, її правлячою верхівкою та взагалі старшим поколінням, яке, власне, і породило, на їх думку, фашизм. Застосування поліцією насильства проти мирних демонстрантів у країні, де більшість державних службовців досі була пов'язана з нацистським режимом, сприймалося як повернення до репресивної політики Третього рейху [66, с. 43]. Майбутній лідер і натхненник лівоекстремістської організації "Фракція Червоної Армії" (РАФ), У. Майнхоф, у своїй статті "Від протесту до опору", написаній по "гарячих слідах" цих подій, зазначала: "Рубіж між словесним протестом і фізичним опором був

пройдений під час демонстрацій у зв'язку з замахом на Руді Дучке у великодні дні - вперше в масовому порядку, а не окремими особистостями, протягом декількох днів і повсюдно, а не тільки в Берліні, на практиці, а не символічно. Після 2 червня палили газети ... тепер намагаються блокувати їхню доставку. 2 червня кидали тільки помідори і тухлі яйця - тепер кидають каміння. У лютому був показаний веселий і смішний фільм про те, як робити "коктейль Молотова" - тепер пляшки з коктейлем дійсно запалали"[17]. На одному зі стихійних мітингів пам'яті вбитого в червні 1967 р. студента, ліва активістка, а згодом одна з учасників РАФ Гудрун Енслін заявила: "Це фашистська держава, готова вбити нас усіх. Це покоління, що створило Освенцим, і дискутувати з ним безглуздо!" [цит. за: 173]. Учасники молодіжного руху другої половини 60-х рр. вважали, що "істеблішмент" дав їм зайвий раз переконатись у своїй репресивності.

Не менш гостро проблема пожвавлення правих радикалів стояла тоді і в Італії. Починаючи з 1960 р. неофашистська партія "Італійський соціальний рух" оголосила нову мету - "включення в систему влади" за допомогою "легальної тактики"; забезпечивши своєю допомогою вотум довір'я правохристиянському уряду Ф. Тамброні, неофашисти розпочали гучну кампанію підготовки громадської думки до свого можливого входження до складу уряду. Одним із заходів стала розпропагандована спроба провести VI з'їзд ІСД у Генуї, колишньому центрі антифашизму і руху Опору років Другої світової війни. Результатом стала масова антифашистська демонстрація в Генуї 30 червня 1960 р., яка закінчилась кривавими сутичками, що зірвало проведення неофашистського з'їзду та привело до відставки уряду [див. докл.: 76, с. 510-511]. Крім легальних праворадикальних партій в Італії та ФРН нараховувалось чимало правоекстремістських груп, діяльність яких відбувалась на межі криміналу, і була, таким чином, постійним фактором дестабілізації внутрішньополітичного життя обох країн.

Отже, в умовах загального полівіння громадської думки в цілому, та молодіжної, зокрема, неабияка активізація політичних сил, що сповідували неофашистські (або близькі до них) погляди, нерідко сприймалися представниками молодіжного руху як певна загроза. Ліворадикальна фразеологія, що

супроводжувала молодіжний протест, нерідко відносила до проявів фашизму природний консерватизм державного апарату та окремі випадки перебільшення владних повноважень представників силових структур. У цих умовах терористичні акти, здійснені правими екстремістами, або контакти між ультраправими політичними силами та представниками урядових кіл нерідко сприймалися як приклад змови держави з неофашистськими колами. У кінцевому підсумку це сприяло загальній втраті довіри молоді до "істеблішменту" і ставало додатковою передумовою радикалізації молодіжної свідомості.

2.5. Вплив локальних подій та обставин внутрішньополітичного розвитку окремих країн Заходу на молодіжний протест другої половини 60-х рр. XX ст.

Аналіз причин піднесення молодіжного руху в другій половині 60-х рр. XX ст. був би неповним без урахування деяких подій та специфічних обставин, притаманних для внутрішньої політики окремих розвинутих країн Заходу, зокрема, Сполучених Штатів Америки та Франції, які посилювали невдоволення їх населення, в тому числі молоді.

Суттєвий вплив на радикалізацію молоді (особливо американської) справив рух негрів за свої права, підтриманий на початку – в середині 60-х рр. білою ліберальною молоддю. Як стверджували автори монографії “США: студенти і політика”, “американський студентський рух відчув на собі вплив руху за громадські права: тактика і методи борців за громадські права, погляди таких негрівських лідерів як Мартін Лютер Кінг, Малькольм Ікс, безпосередньо впливали на формування політичної ідеології студентського руху....Студенти нерідко порівнювали безправне становище негрів у країні зі становищем студентів в університеті” [149, с. 107, 119].

Взагалі, як цілком правомірно відмічали автори фундаментального радянського дослідження "Історія США", протест проти расової нерівності й

агресивної війни в Індокитаї викликав широкий демократичний рух і уперше після 30-х рр. привів до серйозної політичної поляризації в країні, у якій студентство поряд з негритянським населенням виступило як найбільш масова опозиційна сила [74]. При цьому дослідники виділяли дві особливості молодіжного руху США: 1) Відсутність або слабкість масових політичних організацій робітників, та незначний вплив "традиційних лівих" зумовили специфіку молодіжного руху в США, порівняно з багатьма іншими країнами Заходу, також охопленими протестом молодих. 2) У США політичні виступи молоді почалися в першій половині 60-х років і досягли апогею до 1970 р., тоді як у Західній Європі вони припадали на самий кінець десятиліття [74].

На настроях американської молоді суттєвим чином позначилась трагічна смерть президента Сполучених Штатів Дж.Кеннеді. Як влучно зазначав вже згаданий К.Менерт, "блиск молодого президента, що випромінював оптимізм і готовність молоді слідувати його гаслам ... одним ударом все це було знищено. Молодь... опинилась залишеною на самоті, без перспективи, без віри в Америку і не готова була більше розглядати недоліки в країні як щось тимчасове" [214, с. 379]. До того ж, у США, на думку американського дослідника Р. Маккензі, саме в цей період досить болісно постала проблема зростання державного апарату, який фактично вийшов з-під контролю громадськості, внаслідок чого ускладнилась реалізація принципу "вільного підприємництва", а уряд перетворився на орган для здійснення політичного тиску [212, с. 7].

Натомість французів непокоїли авторитарні тенденції режиму особистої влади президента де Голля, політика якого являла собою втілення його девізу "Я належу всім і всі належать мені!" [цит. за: 9, с. 10]. В офіційних виступах і приватних розмовах він неодноразово підкреслював своє бачення керівника держави як свого роду демократично обраного абсолютного монарха: "Неподільна державна влада повністю передана обраному народом президенту, і немає жодної іншої влади, міністерської, цивільної, військової, судової, котра може бути делегована або здійснена поза його волею", "Я один визначаю політику і несу за це відповідальність. Тільки мені належить право приймати рішення" [цит. за: 107, с.

410, 433]. За словами французьких дослідників Н. Аббі та С. Боск, "встановлення сильної влади лише посилило наслідки традиційної централізації французького університету. Будь-який більш менш значний конфлікт на паризьких факультетах підіймався до національних масштабів. На цьому рівні критика централізованої влади виступала на перше місце" [цит. за: 184, с. 76]. Навпаки, президент де Голль був переконаний, що ніякі політичні проблеми студентів хвилювати не можуть: "Сьогодні ніщо не може бентежити студентів, крім вимог, що стосуються університетських їдалень" [цит. за: 107, с. 465].

Крім цього, з початку 60-х рр. у Франції починає підніматися розчарування соціальною політикою президента, причому воно охоплювало різні прошарки населення. Це було зрозуміло – скасовувались субсидії, що стримували ріст цін на предмети широкого вжитку, підвищувались тарифи на газ, електроенергію, транспорт, поштові послуги, скорочувались соціальні виплати, пенсії, була скасована система дотацій цін на продукти, що постачалися селянством, зростали податки. Високі прибутки в країні у 74 рази переважали над найнижчими, за десятиліття влади Шарля де Голля ціни у Франції зросли на 40 % [107, с. 421-422]. Назрівала криза, і молодь, як найкритичніша верства суспільства, це відчувала.

Отже, молодіжний радикалізм у країнах Заходу в другій половині 60-х рр. XX ст. був спричинений сукупністю глибинних процесів та явищ, характерних для тогочасного західного суспільства. Особливості молодіжного руху 60-х (те, що піднесення даного руху відбувалося в умовах економічного розквіту, а також те, що в якості його рушійної сили виступила молодь з заможних та багатих прошарків суспільства) обумовили не лише його специфічність, а, значною мірою і, власне, причини активізації молодіжного радикалізму. Серед обставин, що сформували вказані особливості у другій половині 60-х, особливо виділялися зрушення у психології та свідомості молоді, зокрема, розширення кругозору населення країн Заходу, втрата молодим поколінням 50-х рр. сенсу існування у "суспільстві споживання", загострення "конфлікту поколінь" тощо. Криза вищої освіти, що охопила країни Західної Європи та США і втрата випускниками вузів свого попереднього престижного соціального статусу спонукали студентство Заходу

очолити рух протесту молоді проти "істеблішменту". Значною мірою активізації молодіжного радикалізму в другій половині 60-х рр. XX ст. у країнах Заходу сприяли війна США у В'єтнамі, національно-визвольний рух у країнах "третього світу", китайська "культурна революція", а також низка обставин локального характеру.

РОЗДІЛ 3

ІДЕЙНІ ВИТОКИ МОЛОДІЖНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХХ СТ.
В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США

Розкриття суті молодіжного руху другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Заходу, змісту гасел та завдань, які висувались його активістами, потребує розгляду ідейних витоків та ідеологічних засад молодіжного протесту 60-х рр. Однак перед тим, як безпосередньо перейти до подібного аналізу, насамперед необхідно розглянути власне дефініцію "ідеологія" та з'ясувати особливості того явища, яке розуміється як "ідеологія молодіжного руху".

3.1. Проблеми ідеології молодіжного руху 60-х рр. ХХ ст.

Потрібно зауважити, що вперше поняття "ідеологія" (вчення, наука про ідеї) було запроваджено в науковий обіг французьким мислителем Д. де Тресі, який тлумачив його як науку про людське мислення та суспільні ідеї, пояснену у світосприйнятті та явищах свідомості через засади етики, моралі та політики [121, с. 114]. З часом це поняття набуло значної трансформації. Так, академічна радянська наука тлумачила його крізь призму класового підходу - як "систему ідейних уявлень, понять, виражених у різних формах суспільної свідомості", яка є "однією з форм класової боротьби" [94], "теоретичну свідомість класу, яка являє собою систему... поглядів та ідей, що узагальнюють його програмні, стратегічні завдання, цілі та ідеали...має чітку партійну спрямованість." [93, с. 70]. Таке розуміння ідеології надто звужувало її, оскільки визнавало існування у капіталістичній формації лише двох, які відповідали історичному типу суспільства: буржуазної і пролетарської. Лібералізм, консерватизм, фашизм, соціал-демократія реформістського типу та інші доктрини (або ідеології у більш широкому розумінні цього слова) розглядались як атрибути, конкретні прояви буржуазної ідеології, тоді

як пролетарська могла бути тільки комуністичною, марксистсько-ленінською за змістом. Існування третьої, "позакласової" або "надкласової" ідеології, за традицією, початок якій поклав ще В.І. Ленін, заперечувалось [див., напр.: 160, с. 211]. Природно, що домінуюче у радянському суспільствознавстві розуміння ідеології було, з одного боку, досить застарілим, фактично на рівні політичної філософії кінця XIX – початку XX ст., а, з іншого, перебувало під надмірним впливом офіційної марксистсько-ленінської доктрини.

У сучасній українській політології єдине визначення поняття "ідеологія" відсутнє. Серед поширених у навчальній літературі можна навести, наприклад, визначення, яке, з одного боку, обмежує ідеологію "системою концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя", а з іншого, поширює її на "інтереси, світогляд та ідеали, умонастрій людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики" [123, с. 349], або інше, досить загальне і розпливчате, за яким ідеологія - це "впорядкована гармонійна система поглядів, які відбивають ставлення до суспільної дійсності, спрямованої на закріплення, розвиток чи зміну конкретних суспільних відносин у державі" [121, с. 160]. Найбільш оптимальним з наявних на сьогоднішній день загальних визначень, на думку автора, є наступне, яке наводиться вітчизняними соціологами та політологами В. Пічею та Н. Хомою, за яким ідеологія – це "систематизована сукупність ідейних поглядів, що виражають чи захищають інтереси певної соціальної групи" [121, с. 114].

При всій різноманітності дефініцій, в них є одна спільна риса – *розуміння ідеології як системи*, певної узагальненої, систематизованої сукупності поглядів. Спробуємо розглянути з цієї точки зору ту сукупність уявлень та світоглядних орієнтирів учасників молодіжного руху другої половини 60-х рр. у країнах Заходу, до якої прийнято застосовувати термін "ідеологія".

Одразу необхідно зауважити, що питання ідеології молодіжного руху 60-х рр. XX ст. у країнах Західної Європи та США є досить складним для дослідження. З одного боку, вона була надзвичайно строкатою та суперечливою і являла собою конгломерат різноманітних і нерідко протилежних ідей, поглядів та теорій.

Наприклад, коли у Франції, після подій "Червоного травня" 1968 р. – вищого піднесення молодіжного руху 60-х в Західній Європі - по свіжих слідах почали з'ясовувати, які ж саме автори були найбільш шанованими в студентів-бунтарів, то вийшов наступний перелік (у порядку зменшення популярності): Сартр, Маркс, Троцький, Альтюссер, Ленін, Камю, Фромм, Мао Цзедун, Бакунін, Че Гевара [151]. Отже, уривки різних ідейних положень перемішувались, утворюючи щось зовсім нове.

З іншого боку, класифікація руху на певні напрямки за тими чи іншими ознаками є умовною, внаслідок відсутності чіткої межі між його напрямками та розмитості ідеологічної основи кожного окремого напрямку.

Так, за ставленням молодіжних організацій 60-х до політичної діяльності та своєї участі в ній, їх прийнято поділяти на політичні та неpolітичні. Однак чимало молодіжних активістів з "політичного" крила руху з недовірою або навіть зневагою дивились на традиційні політичні процедури, тоді як зовсім аполітичні організації (як, наприклад, хіппі) час від часу включалися у громадське життя. Поділ же "політичного" крила на реформістів, радикалів та екстремістів теж є досить умовним, оскільки одні і ті ж самі молодіжні структури (а окремі особи тим більше), у різний час могли або змінювати ідеологічну спрямованість, або одночасно використовувати елементи всіх названих течій та напрямків.

Подібну суперечливість ідеології молодіжного протесту можна пояснити низкою обставин.

По-перше, істотними рисами молодіжного руху даної історичної епохи були неорганізованість, аморфність та стихійність, що відмічалось більшістю дослідників, в тому числі американським соціологом та теоретиком "нових лівих" Г. Маркузе [31, с. 25]. Налагодженню координації дій заважали не лише взаємна конкуренція молодіжних структур та їх лідерів, але й свідома орієнтація молодіжних радикалів на стихійність руху.

По-друге, серед молоді 60-х рр. було поширене скептичне і навіть презирливе ставлення до самого поняття ідеології, як "хвороби мозку" (за висловом лідера угруповання йіппі Дж. Рубіна) [див. докл.: 33, с. 113]. Звідси походили два

популярні на той час у молодіжному середовищі твердження: 1) функціонально і змістовно всі ідеології себе вичерпали, оскільки сучасність вимагає не міркувань, а реальних дій; 2) всі ідеології є "доктринерськими" та демагогічними [175, с. 54]. На таку особливість свідомості покоління 60-х рр. звертав увагу американський дослідник К. Кеністон [206, с. 121], вона виразно простежується у спробах теоретичних напрацювань багатьох студентських лідерів, зокрема, Р. Дучке [див. докл.: 153, с. 73]. Можна припустити, що приблизно з того періоду в соціальних та політичних науках країн Заходу поширилась вірно підмічена російським філософом О. Зинов'євим тенденція до заміни слова "ідеологія" виразами "суспільна свідомість", "світогляд", "соціалізація", "індоктринізація" та ін., тоді як термін "ідеологія" почав вживатись переважно у негативному значенні [69, с. 272].

Строкатість та еклектичність не просто ускладнює дослідження ідеології молодіжного руху 60-х рр., але й час від часу ставить під питання взагалі допустимість використання у даному випадку терміну "ідеологія". Можна припустити, що скоріше мова йде про особливості життєвого стилю, світовідчуття (або ширше - світогляду), притаманні учасникам молодіжного руху другої половини 60-х. Американський дослідник К. Кеністон схильний був вважати це явище "генераційною свідомістю", особливостями якої вважав відчуття психологічного відокремлення від попередніх поколінь, їх життєвих ситуацій та ідеологій [206, с. 121]. За словами італійського дослідника Д.Статери, ідеологія студентського протесту являла собою "щось мінливе, магмоподібне, глибоко несистематичне... вона надавала перевагу емоційному аспекту колективної поведінки..." [225, с.150-151]. Можливо слід погодитись із американськими дослідниками П. Джекобсом та С. Ландау, що назвали той еклектичний набір ідей, положень, гасел, якими керувалися молоді радикали, "негативною ідеологією" [204, с. 76]. Подібну думку підтримували радянські дослідники, успадкували її й українські вітчизняні науковці [див. напр.: 135, с. 49; 122, с. 454].

При всій еклектичності ідеології протесту в другій половині 60-х рр. XX ст. в країнах Заходу здається правомірним визначити характер ідейних поглядів та орієнтирів його учасників як **"радикальний"**. На думку українського дослідника В.

Попкова, радикал за самою своєю суттю "запрограмований" на корінні суспільні зміни, будучи, на відміну від ліберала, консерватора чи реформіста, орієнтованим на дії за межами системи [125, с. 196-197]. Таким чином, особливістю радикала є його схильність до корінного, рішучого вирішення певних питань, не зупиняючись перед можливістю виходу за політичні, соціально-економічні та правові межі існуючого суспільного ладу. Разом з тим, відмінність між правим і лівим радикалізмом полягає в тому, що перший надихає себе непримиренними з реальною дійсністю ретроутопіями, тоді як лівий радикал живе у світі футурутопій, надихаючи себе образами "чудового світлого майбутнього" [125, с. 197].

Визначення лівого радикалізму В. Попкова повністю можна застосувати до аналізу молодіжної ідеології другої половини 60-х рр. Яскраво виражене неприйняття навколишньої суспільної дійсності в усіх її проявах, намагання зруйнувати "старий світ", пошуки нових моделей світобудови, усвідомлених не раціонально, а десь на рівні підсвідомості дозволяють охарактеризувати конгломерат ідейних уявлень та масову свідомість учасників молодіжного протесту саме як *ліворадикальні*. Водночас не можна заперечити той факт, що на індивідуальному рівні серед учасників молодіжного руху 60-х рр. були, природно, й прихильники більш поміркованих поглядів – лібералізму та консерватизму тощо.

При аналізі ідеології молодіжного руху другої половини 60-х, потрібно враховувати також роль певних історичних національних традицій та особливостей суспільно-політичного розвитку різних країн Заходу, вплив яких суттєво позначився на різниці між ідейними положеннями та практичною діяльністю молодих радикалів в Західній Європі та США, а також визначив специфічність ліворадикальної теорії та практики молодіжного протесту. Насамперед, необхідно зауважити наступне:

1) У державах Західної Європи, особливо з романським населенням, традиційно нараховувалось чимало прибічників, у тому числі серед молоді, "звичних" лівих, марксистських партій – комуністів, соціалістів та соціал-демократів, проти яких так виступали "нові ліві". Наприклад, у французьких студентів склалося шанобливе і навіть романтичне ставлення до робітників, що знайшло відбиток у концепції студентського синдикалізму, поширеної у

французьких вищих навчальних закладах в першій половині 60-х рр. Автор цієї концепції, один з лідерів французьких студентських радикалів, М.Кравець, виходячи з уявлення про студентство як особливий підрозділ робітничого класу, виступив за співпрацю з робітничим рухом для підтримки останнім специфічних студентських вимог [55, с.57-58].

2) У США, де вплив "старих лівих" був невисоким, молодіжний рух на початку 60-х рр. розгортався під впливом ідей американського лібералізму, і лише поступово відбулася його радикалізація. До того ж, бунтарська молодь несла там на собі істотний відбиток традицій Американської революції кінця XVIII ст. та аболіціоністського руху. Це втілювалось у виразній надкласовості ідеології молодіжного руху США та яскравому патерналізмі студентів стосовно до інших прошарків суспільства. Навіть відчутний вплив анархізму на молодь Сполучених Штатів, за влучною думкою радянської дослідниці М. Новінської, мав специфічний американський відтінок, оскільки проявлявся не стільки у терористичних актах (хоча були й такі), скільки у традиціях демократичного самоврядування – демократії "загальної участі", тактиці "сіт-ін" (студентський сидячий страйк), гаслі "влада студентам!" та ін. [115, с.104-106].

3) Жорстокість у діях, презирливе ставлення до широких верств населення та інші чинники світогляду найбільш радикальної частини активістів молодіжного протесту давали підстави ряду дослідників (американським науковцям І. Горовіцу та П. Бергеру, італійському досліднику Д.Статері, радянській вченій К. Мяло) говорити про т. зв. "лівий фашизм" як атрибут ідеології та масової психології учасників протесту. Вони виділяли низку рис, які споріднювали ідеології фашистів і "нових лівих" До них варто віднести впевненість радикалів у тому, що вони втілюють містичну спільну волю при одночасному презирстві до будь-яких процедур, покликаних встановити, чого власне народ хоче для себе [209, с.115-118]; екзальтований культ дії – не як засобу, а як самоцілі; [225, с.105]; так званий "діонісійський дух" (запроваджене Ф.Ніцше поняття пристрасного, хаотичного, ірраціонального начала), культ морально не визначених понять "життя" й "суспільство", майже біологічна ненависть до буржуазії та буржуазної культури

тощо [111, с.113]. Варто згадати ще один аспект, який більшість дослідників обминали, з огляду на його делікатність: свідки молодіжних виступів у вузах ФРН в 60-х рр. крім елітизму та яскраво вираженої демагогічності студентських ораторів, відмічають їхній антисемітизм, ледь замаскований під антисіонізм [16, с. 72].

Загалом, визнаючи строкатість та еклектичність ідейної основи молодіжного руху другої половини 60-х рр. у країнах Заходу, цілком можливо виділити і проаналізувати хоча б найзагальніші ідеї та теорії, що вплинули на характер даного руху. При цьому серед джерел таких ідей особливо варто назвати ліворадикальні напрямки та доктрини, поширені у країнах Західної Європи та США в другій половині XX ст., вплив американських бітників, теорії "сексуальної" та "психоделічної" революцій, ідеологію "нових лівих" тощо.

3.2. Вплив ліворадикальних доктрин на формування ідеології молодіжного руху 60-х рр. XX ст.

Одним з суттєвих джерел формування ідеології молодіжного руху були ліворадикальні доктрини, поширені на той час у країнах Заходу. Серед них можна виділити так звані "традиційні": **анархізм** (поширений у європейському революційному русі ще з XIX – початку XX ст.), **троцькізм** (альтернативна офіційній радянській комуністичній доктрині ультраліва концепція, розроблена Л. Троцьким у 30-х рр. XX ст.) та **маоїзм** (принципово новий, китаїзований варіант марксизму, який став популярним у країнах Західної Європи і США одночасно з розгортанням "культурної революції" в Китаї у другій половині 60-х рр. XX ст.). Молодим людям імпонували запропоновані ними радикальні, а іноді й екстремістські методи боротьби, гостра критика одночасно як капіталістичного устрою, так і соціалізму на теренах СРСР та інших країн соцтабору, а також те, що певні ідейні положення цих політичних течій перегукувалися зі світоглядними принципами, поширеними у молодіжному середовищі.

Враховуючи вагомість здійсненого названими доктринами впливу як на теоретичні пошуки "нових лівих", так і на формування психології та свідомості багатьох активістів молодіжного руху другої половини 60-х рр., необхідно окреслити головні моменти, які стали невід'ємними атрибутами ліворадикальної думки другої половини XX ст. Серед таких елементів, запозичених "молодими бунтівниками" безпосередньо (або через посередництво "нових лівих"), можна відмітити ряд наступних.

1. Уявлення **анархістів** про державу - першопричину класових протиріч, визнання масового бунту та збройної боротьби в якості єдиного засобу повалення капіталістичного ладу, заперечення будь-яких форм та елементів організації як у революційній боротьбі, так і в розбудові прийдешнього суспільства, бачення майбутнього, післяреволюційного світового устрою як бездержавного й безкласового суспільства "вільних комун".

Коріння цих поглядів анархістів містяться у соціально-політичній філософії російського революціонера-народника М. Бакуніна, розроблений ним як альтернативі марксизму з його концепцією диктатури пролетаріату. Заперечуючи тезу Маркса і його ортодоксальних послідовників про те, що пролетаріат як такий буде здійснювати революційну диктатуру, Бакунін зазначав, що весь клас не здатний стояти на чолі держави, а невелика купка його представників, отримавши владу, перетвориться на еліту і представлятиме вже не народ, а власні інтереси. Відповідно, нова, революційна, держава пролетаріату перетвориться на ще більшу репресивну силу, ніж апарат буржуазної держави, зруйнований революцією [див.: 147, с. 121]. Продовжуючи цю лінію, як правильно відмічав східнонімецький дослідник Й. Вайхольд, анархісти XX ст. у своїй "доктрині тоталітаризму" фактично не бачили різниці між комунізмом і фашизмом [230, с. 69]. На думку Бакуніна, соціальна революція, яка обов'язково матиме міжнародний характер, повинна докорінно знищити будь-які державні форми й буржуазну цивілізацію як таку, і об'єднати людство на засадах вільної самоорганізації "чорноробної черні" [див. докл.: 96, с. 33], тобто, фактично люмпенізованих, маргінальних елементів. Положення анархістів про шкідливість будь-яких форм організації, насамперед

партійних, надія на стихійний бунт безумовно, наклали свій відбиток на рух молодіжного протесту другої половини 60-х рр. Не менш важливою з цієї точки зору можна також вважати бакунінську тезу про те, що ініціаторами, свого роду "авангардом" світової соціальної революції можуть виступити саме країни з переважанням сільського населення, оскільки останнє, нібито, є "бунтівниками від природи" [див.: 73, с. 207], тобто фактично, країни "третього світу".

2. Троцькістська концепція про "перманентний", безперервний, без поділу на буржуазний (демократичний) та соціалістичний (пролетарський) етапи, характер майбутньої соціалістичної революції, яка не повинна зупинятись перед національними кордонами, а, почавшись одного разу, набутти світових розмірів.

Троцькізм являв (і по сьогодні являє) більш складне і суперечливе явище, ніж анархізм, оскільки містив у собі низку нерозв'язних протиріч між особистістю Л. Троцького та реальною роллю, яку він відіграв у революції 1917 р. і подальшій історії Радянської Росії, з одного боку, та, власне, троцькістською доктриною, з іншого. Остання була досить неоднорідною і складалася, по-перше, з концептуальних положень Л. Троцького, сформульованих ним у різні періоди життєдіяльності (насамперед це "теорія перманентної революції", "закон комбінованого розвитку" та концепція "зрадженої революції" і буржуазного переродження СРСР), низки ідей послідовників, висловлених вже після його смерті та розпаду заснованого ним "Робітничого Інтернаціоналу", а також ряду ортодоксальних положень К. Маркса та В. Леніна, які шануються троцькістами як такі, що не суперечать їхній ідеології. Водночас варто пам'ятати, що згодом після трагічної смерті свого засновника, троцькісти, поставлені перед необхідністю боротись з організованою компартіями ізоляцією, невпинним скороченням свого впливу, змушені були розширювати свою соціальну базу за рахунок інших дрібнобуржуазних ліворадикальних угруповань, зокрема, анархістів. З іншого боку, чимало останніх, особливо тих, хто був незадоволений бідністю соціальної філософії анархізму, намагались подолати її обмеженість за рахунок запозичення окремих марксистських положень. Напівжартома можна перефразувати відомий вислів Й. Сталіна щодо В. Леніна і охарактеризувати троцькістів (за їх власним, не

вельми скромним визначенням, "єдиних захисників ідеалів Жовтневої революції" – див.: 20, с. 11) як "анархістів періоду боротьби зі сталінізмом".

На догоду анархістам на перший план були винесені положення про об'єктивну необхідність відмирання держави після перемоги пролетарської революції, критика управлінських структур робітничих партій та організацій, наголошування на всесвітньому характері майбутньої соціальної революції. Поступово протиріччя, що історично склались між марксизмом та анархізмом, у стосунках між троцькістами й анархістами другої половини ХХ ст. виявились значною мірою згладженими. Це створювало передумови для утворення певного ідейного симбіозу, що, власне і відбулося у теоретичних концепціях "нових лівих".

Центральним у ідейно-теоретичній спадщині Л. Троцького була, безумовно, теорія "перманентної революції". Сформульована ще під час російської революції 1905-1907 рр., вона стала не лише фундаментом для більшості теоретичних побудов Троцького, але й перетворилась на символ троцькізму. Саме ця теорія протягом усього радянського періоду становила головний об'єкт нищівної критики з боку вітчизняної історіографії, причому здебільшого трактувалась у досить примітивному дусі навіть в академічних виданнях: як вірно підмічено російським істориком лівого напрямку А. Тарасовим, "перманентна революція" абсолютно ненауково тлумачилась як "експорт революцій" [153, с. 69]. Натомість дана теорія являє собою неоднозначний, достатньо суб'єктивний методологічний підхід до оцінки революційного та національно-визвольного рухів у різних країнах світу протягом ХХ ст. Цей підхід спирався на оригінальну оцінку Жовтневої революції 1917 року, здійснену Л. Троцьким і як теоретиком-марксистом, і як її безпосереднім керівником та учасником.

Теорія "перманентної революції" включала, по-перше, тезу про заперечення необхідності окремого демократичного етапу у розвитку революцій зі своїми специфічними завданнями. У якості альтернативи передбачалось встановлення "демократичної диктатури пролетаріату і селянства", "як диктатури пролетаріату, що веде за собою селянські маси" [28, с. 285]. Таким чином, вже на стадії демократичної революції пролетаріат, спираючись на селянство, повинен брати

владу в свої руки, після чого одразу переходити до здійснення радикальних перетворень, які відкривають шлях поступовому переходу до соціалізму.

По-друге, різкій критиці піддавалась Троцьким теорія побудови соціалізму "в окремо взятій країні", яку він приписував Сталіну, однак початок якої був покладений ще певними ленінськими теоретичними пошуками. Троцький підкреслював: "Завершення соціалістичної революції у національних межах є неможливим. ... Соціалістична революція починається на національній арені, розвивається на інтернаціональній і завершується на світовій. ... вона не набуває свого завершення до остаточної перемоги нового суспільства на всій нашій планеті" [28, с. 286-287].

Нарешті, теорія перманентної революції заперечувала принципову відмінність у революційних завданнях народів розвинутих і колоніально-залежних країн, так само, як і не розрізняла концептуально революцію і національно-визвольний рух: "Різні країни можуть здійснювати цей процес (перехід до соціалізму – А.М.) різними темпами. Відсталі країни можуть... раніше передових прийти до диктатури пролетаріату, але пізніше їх до соціалізму. ... Стосовно країн із запізненим буржуазним розвитком, зокрема, колоніальних та напівколоніальних... повне і справжнє вирішення їх демократичних та національно-визвольних завдань можливо лише через диктатуру пролетаріату, як вождя пригніченої нації, насамперед, її селянських мас" [28, с. 287, 284].

Оцінюючи троцькістську теорію "перманентної революції", здається правомірним погодитись з думкою російського дослідника М. Воєйкова, який висловив припущення, що "Троцький у цій теорії шукав якийсь компроміс між більшовизмом і меншовицькою точкою зору..., поєднував більшовизм з класичним марксизмом" [49, с. 139]. Однак важливішою є критика Троцьким сталінського режиму в СРСР як логічний висновок теорії "перманентної революції". Його заперечення соціалістичного характеру радянських соціально-економічних та суспільно-політичних відносин, фактично спочатку на рівні соціальної філософії та економічної теорії, а згодом – суспільної свідомості населення країн Заходу, знімало провину за провал соціалістичного експерименту в СРСР з марксизму як такого та

відкривала шлях до його відродження у вигляді неомарксизму, в тому числі й у роботах ідеологів "нових лівих". Крім цього, теоретичні доробки Троцького повернули погляд західних інтелектуалів марксистів до проблем революційного і національно-визвольного руху в країнах "третього світу". Нарешті, безапеляційність та безкомпромісність Троцького та його послідовників в оцінках тактики та стратегії комуністичних сил у слаборозвинутих країнах, негативне ставлення до будь-якої співпраці з організаціями національної буржуазії, намагання форсувати там революційний процес не могли не справити певний вплив на формування в їх середовищі ліворадикальних та лівоекстремістських моделей соціалістичного будівництва, найвпливовішою з яких був маоїзм.

3. *Негативне ставлення до державних службовців та урядовців як суспільного прошарку, притаманне **троцькістам і маоїстам**, що розглядали бюрократію як одного з основних ворогів революції.*

Коріння поглядів троцькістів на бюрократичний прошарок як на силу, об'єктивно союзну буржуазії та ворожу пролетаріату, містяться у сформульованій Л. Троцьким концепції бюрократичного переродження сталінської ВКП (б) в СРСР та аналогічної небезпеки щодо робітничих партій та організацій в інших країнах. Вперше проблема була поставлена ним мимохіть ще у 20-х рр. [див.: 25, с. 167]. У ході внутріпартійної боротьби в СРСР у другій половині 20-х рр., дана теза була розвинута в концепцію "радянського термідора", у якій Троцький, за аналогією з Великою французькою революцією, наголосив на небезпеці контрреволюційного перевороту з боку певної частини революційної партії [див. докл.: 27, с. 146-151]. Нарешті остаточного вигляду дана концепція набула в останній роботі теоретика "Зраджена революція" [Див.: 26]. Класичний погляд послідовників Л. Троцького на причини та характер "радянського термідору" виразив один з сучасних російських троцькістів: "Сталінізм являє собою реакцію проти Жовтневої революції. Провідною силою цієї реакції став бюрократичний партійний і радянський прошарок, який спирається задля свого виживання то на одні, то на інші класи суспільства... Бюрократична каста колишніх революціонерів і кар'єристів змогла консолидувати своє становище у суспільстві..."; водночас, ця "каста" здатна існувати лише на

основі націоналізованої власності і планової економіки. [63, с. 12-13].

Троцький вважав Радянський Союз перехідним, "проміжним між капіталізмом і соціалізмом суперечливим суспільством", майбутнє якого (перехід до соціалізму, або повернення назад до капіталізму) ще не визначено [26, с.211]. Однак вперше висловлене саме ним питання необхідності розкрити сутність переродження соціалізму в СРСР поставило проблему як перешкодити подібним деформаціям у майбутньому. Теза "бюрократія – ворог революції та головний винуватець її поразки" отримала чимало прихильників. Зокрема, пізніше гасла "ревізіонізму та буржуазного переродження СРСР", "небезпеки бюрократизації комуністичної партії" були успішно використані керівником КНР Мао Цзедунем при здійсненні ним т.зв. "культурної революції".

Потрібно відзначити, що Китай був однією з тих азіатських країн, якою Л. Троцький цікавився найбільше. Його розміри та чисельність населення вражали уяву, наявність спільних північних кордонів з Радянським Союзом, що полегшувало поширення у Китаї більшовицьких ідей, піднесення революційного руху та ряд інших факторів дозволяли сподіватись, що саме ця країна стане другою після Росії "слабкою ланкою у світовому ланцюгу капіталізму". Очікуючи, що якраз майбутня революція в Китаї доведе міжнародному комуністичному рухові правильність ідей "перманентної революції", Троцький присвятив достатню увагу питанням її тактики і стратегії [див.: 24, с. 186 – 231, 234-271]. Тому немає нічого дивного в тому, що троцькістські ідеї у завуальованій формі набули певного поширення серед китайських комуністів. Як вірно відмітив радянський дослідник А. Меліксетов, поширення марксистських ідей у цій країні пов'язане з вивченням досвіду більшовиків і Жовтня, а перші прибічники марксизму перекладали насамперед праці Леніна і Троцького, написані після лютого 1918 р., саме в них вбачаючи втілення революційного марксизму [72, с. 430].

З іншого боку, в роки після завершення Першої світової війни у Китаї помітну роль грали анархісти. Останні здійснювали вагомий вплив на ідейно-політичне життя країни, очолювали ряд робітничих профспілок, видавали кілька десятків журналів і газет, полемізуючи з марксистами в оцінці Жовтневої революції та

диктатури пролетаріату тощо [72, с. 434]. Можна погодитись з думкою російського дослідника А. Тарасова, який зазначав, що крім власне марксизму-ленінізму, в заснованій Мао Цзедунем теорії маоїзму поєдналися елементи конфуціанства з її шануванням батьків і начальства, з особливою роллю чиновництва, повагою до обрядів, ритуалу, етикету і традиції - з одного боку, а з іншого - бунтарський дух книг Кропоткіна, Бакуніна і китайських анархістів початку століття, яких Мао начитався в ранній юності [152]. Аналіз теорії і практики маоїзму дозволяє стверджувати, що певні анархічні й троцькістські ідеї були ним запозичені, щоправда у специфічному "китаїзованому" вигляді.

Стосовно ж антибюрократичної спрямованості вчення Мао, то вона була уявною і притаманною не стільки для нього самого, скільки для його західних послідовників, які хотіли бачити у Мао "послідовного борця з бюрократизацією Китаю". Дослідниками переважно визнається, що Мао Цзедун не боявся руйнування державних структур, не мав ніякого пієтету перед державною машиною і розглядав її, за словами названого вище А. Тарасова, "як інструмент, за який не потрібно чіплятися, як механізм, що завжди можна розламати і замінити новим" [152]; водночас необачно вважати, що метою китайського лідера був пошук нової організації суспільства як самоціль. Радянський дослідник Ф. Бурлацький стверджував, що партія, органи державної влади та армія розглядалися ним як засоби взаємодії між правителем і народом: правитель може руйнувати або відновлювати ці інструменти влади за власною волею і заради найбільш адекватного їх служіння наміченим ним цілям [43, с. 168].

Професійний революціонер і кадровий партійний працівник, Мао Цзедун не міг насправді виступати проти прошарку управлінців, так необхідних для реалізації його влади. Однак антибюрократична риторика була ним з успіхом використана під час здійснення "культурної революції" в другій половині 60-х рр. Як зазначав американський дослідник Б. Лакін, основною метою останньої було знищити угруповання вищої китайської еліти, що займало більш помірковані, ніж у лідера Компартії Китаю, позиції по таких питаннях, як відносини з Радянським Союзом, темп колективізації і питання застосування матеріальних стимулів у виробництві

[211, с. 118]. Одночасно з ними постраждало чимало партійно-господарських чиновників середньої ланки та навіть цілі партійні комітети, які були просто розігнані. У свідомості ж лівих радикалів Заходу боротьба Мао за зосередження у своїх руках всієї повноти влади, виглядала як самоорганізований революційний процес, новий етап "перманентної" революції.

4. Ідея **маоїзмів** про переміщення центру світової революції з Заходу на Схід, з Європи в Азію, а також їх концепція "Великої Пролетарської Культурної Революції" як засобу привнесення "революційної свідомості" в широкі народні маси.

Ще у період громадянської війни Мао Цзедун сформулював те, що згодом його прибічники у Китаї назвали "китаїзованим марксизмом": теорію революційної війни для відсталого, селянської за переважним соціальним складом країни – "села оточують міста". Ця концепція описувала принципи організації селянської війни шляхом утворення партизанських баз та подальшого розширення їх впливу до повної перемоги. З одного боку, дана теорія увібрала в себе конкретний досвід китайських комуністів з організації партизанського руху під час громадянської війни з Гомінданом, з іншого, вона виявилась, як жодна інша, придатна для розгортання революційної війни в аграрних країнах "третього світу". Багато хто з західних радикалів сприймав цю маоїстську концепцію як нове досягнення марксистської думки, яке, з одного боку, органічно доповнювало "перманентну революцію" Троцького, а з іншого, підтверджувало правильність бакунінської ідеї "селянського бунту" як єдиного засобу соціальної революції.

Важливим елементом маоїзму було положення про те, що після "перемоги ревізіонізму в СРСР", центр світового комуністичного та революційного рухів перемістився у країни "третього світу", а значить саме до Китаю повинна перейти гегемонія у справі теорії й практики революційного процесу. Ще в 1939 р. один з найближчих соратників Мао Цзедуна Чень Бода недвозначно заявляв на мітингу: "Діалектика історії є наступною: спочатку Схід йшов попереду і розвиток цивілізації відбувався зі Сходу на Захід; потім Захід став передовим... Але Схід знову підійнявся... Схід став передовим... Вирішальною силою цього Сходу є Китай" [цит. за: 72, с. 568]. Подібну ж тезу висловив і самий Мао на нараді в Ченьду в

березні 1958 р.: "...Ленін називав передовою Азію і відсталою Європу. Це істина. Вона справедлива і досі. Європа відстала, а Азія передова" [цит. за: 43, с. 167]. Ідея про перенесення центру світової революції у країни "третього світу" знайшла згодом чимало прихильників серед "нових лівих".

Однак найбільший вплив на розгортання молодіжного руху в другій половині 60-х рр. в країнах Заходу справили не стільки власне теоретичні новації Мао Цзедуна, скільки сама практика "культурної революції", яка сприймалась "новими лівими" та студентськими радикалами як народна антибюрократична революція, основною рушійною силою якої виступила саме молодь. Той факт, що насправді, як зазначалося вище, даний рух був лише засобом для Голови КНР позбутися будь-якої опозиції в середині країни і партії, нічого не змінював: ліворадикальна свідомість Західної Європи і США бачила у "культурній революції" те, чого там не було: стихійність та прояви самоорганізації народних мас. На думку американського дослідника Н. Кантора, "Мао у середині шістдесятих звернувся до студентів, закликавши їх очистити революцію. Революція мала бути започаткована селянами, і очищена й зміцнена студентами" [186, с. 318]. По суті ж, на думку російський історика А. Писарєва, за використанням Мао Цзедуном у "культурній революції" студентів та учнів середніх шкіл, стояв точний розрахунок скористатися життєвою недосвідченістю й нетерплячістю молоді, незадоволеної перетворенням КПК на замкнену установу, головною метою якої стало зберегти владу і привілеї; не можна виключати і деяких романтичних мотивів, пов'язаних з надією на те, що молодь, не обтяжена посадами і прагматичними міркуваннями, зможе стати силою, здатною здійснити революційно-утопічні задуми [72, с. 677].

Вплив анархізму, троцькізму та маоїзму, зокрема, наведених вище їх головних положень, на формування ідеології молодіжного протесту другої половини 60-х рр. ХХ ст. важко переоцінити. Теоретики "нових лівих" використовували їх концепції для вироблення оптимальної революційної теорії, здатної знищити капіталістичний світ, студентські активісти та лідери вбачали в особистостях засновників цих напрямків героїв, життєвий приклад яких варто наслідувати. У цілому ж не буде великим перебільшенням стверджувати, що саме ці доктрини й стали значною

мірою тією ідейно-теоретичною основою, на якій розвивались усі ліворадикальні рухи та ідеології другої половини ХХ ст.

3.3. Бітництво та його вплив на визначення характеру молодіжного протесту.

Одним із джерел формування ідеології молодіжного протесту були так звані “бітники”, чий погляд, манера поведінки та, власне, стиль життя в цілому справили суттєвий вплив на характер молодіжного руху на Заході та свідомість його учасників. Оцінюючи значення бітників для розгортання молодіжного руху другої половини 60-х рр., варто погодитись з думкою вітчизняного дослідника В. Попкова, який вважав, що їх поява не свідчила ще про суттєві зміни у політичній свідомості Америки, однак стала провісником масових політичних рухів у Сполучені Штати в 60-х – 70-х роках [125, с. 204].

Бітники - перші ластівки молодіжного протесту - з'явилися в США у 50-х рр. ХХ ст. Один з засновників бітницького руху, письменник А. Гінзберг накреслив основні віхи його генези та розвитку. За його словами, "бітництво почалося десь у 1944-45 роках, коли зустрілися Джек Керуак, Уільям Берроуз, я і ще деякі з наших друзів.... Початок п'ятидесятих - поворотний пункт, коли всі особисті думки ставали суспільними, а з 1945-го - духовне звільнення, потім звільнення слова від цензури в 1950-55 р. У 1955-62 слово йде до читача" [цит. за: 130]. Втім, за твердженням радянської дослідниці К. Мяло, формальною датою народження цього феномену потрібно вважати 1955 р., коли вийшли в світ такі художні твори засновників руху, як поема А. Гінзберга «Крик» та роман Дж. Керуака «На дорозі» [109, с. 32].

Існує чимало пояснень самого терміну та його походження. Найчастіше вважається, що це слово походить від англ. beat – “розбитий”, “розчавлений”; звідси пішло визначення всього молодого покоління другої половини 50-х рр., як “розбитого”, на відміну від “мовчазного” покоління 40 – першої половини 50-х та “бунтівного” другої половини 60-х рр. Водночас існують інші інтерпретації

походження терміну “бітник”. Так, радянська дослідниця Л.Касаткіна, виводить його з англійських слів “beatitude”, “beatify” – “блаженство”, “пошуки блаженства” [81, с.164], наголошуючи цим самим на прагненні бітників втекти від невідомої їм реальності до ілюзорного світу насолод.

Німецький дослідник і публіцист Т. Хойбнер стверджував, що автором назви був один з засновників бітництва Дж. Керуак, який виводив її зі слова “бітіфік” – людина, на яку зійшла божя благодать [167, с. 74]. Натомість, за свідченням друга Керуака, Дж. К. Холмса: “слово “бітник” було придумано бульварним фел’єтоністом із Фріско (Сан-Франциско – А.М.) на ім’я Херб Каен (Herb Caen) у середині 50-х. Він просто схрестив два слова: англійське “beat” і російське “спутник” [29]. З цією версією походження назви погоджувався відомий західнонімецький дослідник К. Менерт, який, втім, зазначав, посилаючись на згаданого вище Дж. Холмса, що спочатку з’явився термін “розбите покоління”, вперше вжитий Керуаком одного вечора в Нью-Йоркському Таймс-Сквері, тоді як власне назва “бітник” набула поширення значно пізніше від народження самого явища, десь після 1957 року [215, с. 9].

Як визнавав сам Дж. Керуак, спочатку слово “beat” стосувалось “людини неможливої, смертельно втомленої, викинутої за борт життя, і, як правило, означало сумного волоцюгу, бомжа, що засинає в підземці”; поступово термін перетворився на самоназву людей з різних соціальних прошарків, “які спілкуються між собою новою мовою, за допомогою нових жестів і відрізняються зовсім іншими... вдачами” [13].

На думку сучасного російського публіциста Ф. Раухверга, бітництво являло не стільки літературну або художню течію, скільки екстремістично налаштоване ідеологічне угруповання, що симпатизувало водночас марксизму, російському анархізму, Жовтневій революції і троцькізму одночасно, а також різко протестувало проти американської зовнішньої політики, суспільної думки та суспільної моралі, проти американського способу життя в цілому [130].

Натомість К. Менерт заперечував зацікавленість бітників політикою та їх політичну активність, і відносив їх до “виключно літературного протесту”,

характеризуючи наступним чином: "...вони зневажали "американську мрію", висміювали наполегливість і матеріальний успіх. Вони створили... антиміф: прихильність до гігієни в них перетворилася на жагу бруду, ідеал невтомно працюючої людини, яка зробила себе власними зусиллями, на похвалу лінощів, пуританська етика – на знущання над усіма цінностями" [214, с. 31]. Схожу характеристику бітникам надав також англійський дослідник К.Ліч: "Корені покоління бітників лежать саме у відсутності коренів, почуття відчуження від минулого, теперішнього й майбутнього, відсутності зацікавленості у промислово-технічному прогресі, відсутності довіри до сенсу, Церкви та політичних партій... Таким чином, бітники взяли курс... добровільної відмови від культу сім'ї, обожнення грошей і всіх видів праці. Вони обрали добровільну бідність, джаз був їх головним музичним харчуванням, а маріхуана – ліками правосвідомості" [208, с.30]. За словами американського науковця С. Гуда, "вони (бітники – А.М.) знайшли своїх власних героїв серед покидьків суспільства: чорношкірих, волоцюг, ексцентриків. Бідні й слабкі здавалися їм більш цікавими, ніж багаті й важко працюючі... У якості альтернативи матеріальним цінностям вони запропонували почуття і закликали американців повернутись до природи, насолоджуватись красою й простотою"[195, с.30-31].

Парадокс бітництва як явища суспільного та культурного життя полягає у тому, що воно являло собою фактично "активність навпаки". Напевно варто погодитись з тими дослідниками, які наголошують на аполітичності бітників, заперечуючи виразну політичну спрямованість їх протесту. Презирливі вислови самих бітників щодо традиційної політичної діяльності [див., напр.: 12] зайвий раз можуть це підтвердити. З одного боку, більшість бітників були емоційно спустошеними песимістами, які перебували у стані постійної депресії, від якої вони шукали порятунку у світі ілюзій та галюцинацій, наркотиків та сексуальної розбещеності. З іншого, їм була притаманна певна, хоча і дещо своєрідна інтелектуальність, тяжіння до творчості в різних галузях мистецтва, схильність до спроб теоретичного обґрунтування своїх дій та способу життя [172, с.9].

Характерно, що чимало представників бітницького руху походили не з родин

корінних американців, а з так званих "неамериканізованих" сімей – нещодавніх іммігрантів: євреїв, італійців, англійців; були серед них і нащадки змішаних шлюбів [171, с. 219]. Можливо саме цей факт дозволив бітникам так гостро виступити проти головних суспільних цінностей святенницької Америки. У їхньому середовищі швидко виникла специфічна література, як проза, так і поезія, просякнуті ескапістським духом. Радянський дослідник П. Гуревич емоційно, але досить влучно назвав один з бітницьких романів "втечею в нікуди", а інший – "зображенням моторошного карнавального ходу Апокаліпсиса" [59].

Творчість бітників була викликом консервативній частині американського суспільства. Презирство до суспільних традицій сягнуло в них апогею. За словами К. Менерта, вони не описували те, що викликало позитивні емоції в американців, натомість "вносили на сторінки своїх книг відвертий секс, гомосексуалізм, декадентство, пияцтво і наркоманію.... Для тогочасної Америки письменники покоління Біт були розбещувачами молоді, а головні герої їхніх творів – нічим іншим, як антигерої" [215, с. 9]. Водночас їх протест проти конкуренції, індустріалізації, техніцизму викликав мрії про простий, наївний, патріархальний світ, де існують міцні, здорові взаємозв'язки між людиною та оточуючим світом і людей між собою [58, с. 51]. Саме це і приваблювало покоління молоді 60-х рр.

Саме бітники чи не найбільше вплинули на становлення основних світоглядних мотивів молодіжної субкультури 50-60-х рр. та формування головних елементів радикальної свідомості активістів молодіжного протесту другої половини 60-х рр. Аргументуємо дану тезу.

По-перше, вони вже в 50-х рр. закликали до заміни раціоналізму ірраціоналізмом, а розуму - уявою. Ця тенденція згодом перейшла до студентських радикалів, чия поведінка наприкінці 60-х цілком правомірно трактувалась як ірраціональна (пригадаймо хоча б популярне гасло "паризького травня" 1968 р. "Вся влада уяві!").

По-друге, бітники сформували інтравертний характер протесту, що виявлявся у зверненості "всередину" самих себе, зацікавленості більше тими процесами, що відбуваються у власній свідомості, ніж явищами реального світу [109, с. 30].

Здавалося б, що єднає ескапізм бітників з радикалізмом бунтівної молоді 60-х рр.? Спільним був суб'єктивно-ідеалістичний характер протесту, про що яскраво говорять, зокрема, свідчення одного з учасників травневих подій 1968 року у Франції: “Головне полягало в тому, щоб самовиразитись. Побудувати майбутнє... у свідомості і для власного задоволення” [цит. за: 109, с.109]. Щось подібне звучало й у заяві американських студентів-радикалів 60-х рр., в якій зазначалося: “Ми беремо участь у русі виключно керуючись інстинктом самозбереження, оскільки лише шляхом тотального опору ми можемо протистояти спробам суспільства зруйнувати наші особистості” [цит. за: 55, с.29].

По-третє, власне вже бітники, розчаровані у західній цивілізації, звертають свій погляд на Схід, шукаючи там альтернативу західному техніцизму. Цьому сприяв вплив філософії Ж. П. Сартра, який різко протиставляв Схід як природне та інстинктивне начало Заходу як втіленню начала раціонального та штучного [58, с.50]. Щоправда, такі орієнталістські настрої носили переважно релігійний характер: серед бітників набули поширення азійські культи – буддизм, даосизм, ламаїзм, конфуціанство та інші, які однак набували у свідомості бітників зовсім нового вигляду.

Зокрема, бітницький варіант дзен-буддизму під впливом фрейдизму та екзистенціалізму головні акценти робив на необхідності вивільнення людиною її підсвідомих інстинктів, на поширенні ірраціоналізму та сексуальної свободи [172, с.32]. Схід як ідеал бітників означав не витратити час у пошуках раціональних пояснень явищам природи і суспільства, не намагатись віднайти відповіді на нагальні запитання, а просто отримувати насолоду від свого буття, від заглиблення у лабіринти власного "Я". Виразно цей ідеал виразив У. Берроуз фразою: "Західна людина розмірковує так: ось загадка, я повинен знайти відповідь. Схід говорить: "Якого біса? Звідки я знаю?" [2, с. 344].

Проте, попри таке містично-метафізичне забарвлення, цікавість до Сходу пізніше в повній мірі увійшла (під впливом національно-визвольного руху країн “третього світу” та китайської “культурної революції”) у твори деяких ідеологів “нових лівих” та свідомість учасників молодіжного руху 60-х рр., набувши вигляду

ідеалізації “третього світу” як головного осередку майбутньої світової революції.

Нарешті, неабияке значення має те, що вже бітники виступили з апологією культу насильства й сформували, таким чином, той самий дух екстремізму, який виявив себе в діяльності деяких молодіжних угруповань кінця 60-х - початку 70-х рр., а найбільшого розквіту набув вже в 70 - 80-х роках. Особливий потяг бітницькі кола мали до так званих “янголів пекла” – молодіжних банд мотоциклістів, люмпенізованої молоді великих міст, яка відзначалась своєю відвертою асоціальною поведінкою і втілювала, на думку бітників, їхній ідеал життєвого устрою, якого вони самі не спромоглися досягнути [109, с.34]. За словами К. Менерт, “більшість янголів... по буднях... були крихтними гвинтиками в гігантському механізмі, по вихідних ставали володарями дороги, викликаючи у всіх страх і ненависть” [214, с. 34; 215, с. 15]. Бітникам, як і багатьом американським студентам імпонувала безрозсудна сміливість “янголів”, їх відвертий виклик суспільству. Втім, як згодом з’ясувалося, “янголи” зовсім не схильні були відплачувати їм тим самим: 16 жовтня 1965 р. під час антивоєнної демонстрації в Берклі, “янголи пекла” влаштували суцільне побиття студентів-демонстрантів, напавши на них з вигуками “зрадники”, “комуністи”, “бітники”; невдовзі після цього вони звернулися до президента Джонсона, запропонувавши себе у якості добровольців для придушення “В’єтконга” [214, с. 34-36; 215, с. 15-17].

Взагалі немає сумнівів, що молодіжні субкультури, які культивували в своєму середовищі насильство як стиль життя, відіграли чималу роль у формуванні екстремістської свідомості певної частини молоді. Зокрема, серед них вирізнялись “спадкоємці” “янголів пекла” – байкери та рокери. Життєва філософія останніх обмежувалась намаганням грабувати та руйнувати, в міжособистісних взаєминах головне місце займав так званий “чоловічий дух” – жорстокість і прямота стосунків, опора на власну силу та фізичний самоконтроль, а світоглядні уявлення полягали в поетизації смерті взагалі та своїх загиблих товаришів зокрема [58, с.174-177]. На думку сучасного дослідника А. Керві, саме післявоєнні байкери стали першою з субкультур, яка виробила своє радикальне ставлення до будь-якого аспекту американської дійсності [82]. Попри всю примітивність подібного стилю життя,

завжди знаходилась певна кількість молодих людей, яким цей стиль був до вподоби. Чимало їх було й серед активістів молодіжного руху 60-х рр.

І ще одна важлива деталь. Бітники передали всьому молодіжному руху традиції пошуку "нової свідомості", шляхами досягнення якої вважали різноманітні сексуальні експерименти та вживання наркотичних речовин. Як вже зазначалось, застосовування (та навіть пропагування) наркотиків швидко стало способом життя бітників. У. Берроуз зізнався, що був наркоманом п'ятнадцять років, під час яких вживав наркотичні речовини у всіх їх формах і проявах; його хворобливі марення власне і вилилися на сторінках роману [4]. Втім, сам Берроуз про це аж ніяк не жалкував. Він писав з неприхованою гордістю: "... завдяки джанку (сильний наркотик на основі опіуму – А.М.) перебуваю зараз, суто фізично, в набагато кращому стані, ніж той, у якому міг знаходитись, якби ніколи не був наркоманом... Джанк – не стимулятор, а спосіб життя" [3, с. 15-16].

Експерименти з використанням наркотичних речовин переважно пояснювались їх ентузіастами необхідністю "розширити свідомість". Дж. Керуак так описував результати одного з подібних "дослідів": "Ми були у вищій точці спостереження за картиною існування...Священний Гриб (мексиканські гриби, які містять наркотичну речовину псілоцибін – А.М.) не приносить шкоди, якщо приймати його в помірних дозах, навпаки, від нього чимало користі" [8]. На цьому фоні наївною, або принаймні запізнілою здається боязнь Керуака наприкінці 60-х рр. масового поширення наркотиків: він вважав його стимульованим Москвою з метою підірвати Америку зсередини [215, с. 11]. В цілому ж ідея створення "нової свідомості" стала надалі невід'ємною складовою молодіжного протесту та знайшла своє відображення в творах ідеологів "нових лівих". Один з них, Ч. Рейч, у книзі "Америка, яка зеленіє", підкреслював, що "нова свідомість" "...здійснить революцію не прямими політичними засобами, а зміною культури і якості індивідуального життя, що в кінцевому підсумку приведе до зміни політичних структур" (цит. за: 131, с. 14).

Іншим напрямком "експериментувань" були сексуальні ексцеси. Нерідко досить важко визначити рубіж між епатажем бітників і реальною патологією.

Спонтанний стриптиз, влаштований А. Гінзбергом на одному вечорі в Лос-Анджелесі з приводу обговорення його поезії [215, с. 10], хворобливе смакування кожної деталі у навмисно реалістичних описах гомосексуальних, бісексуальних та садо-мазохістських сцен у романах У. Берроуза [див. напр.: 4; 5, с. 204-205, 242-246 та ін.] та багато інших проявів нездорової сексуальності бітників можна трактувати подвійно: як презирство, нехтування суспільною думкою, або як проблеми з душевним здоров'ям, психосексуальні відхилення. Самі ж бітники не тільки не збирались приховувати своїх сексуальних вподобань, а навіть схильні були ледь не пишатися ними. У. Берроуз зазначав з цього приводу: "У США ти повинен бути збоченцем або перебувати під гнітом безвідрадної нудьги... Не помилюся, якщо скажу, що всі інтелектуали в США – збоченці" [5, с. 240]. Безсумнівно одне – бітникам вдалося пробудити інтерес громадськості до статевої активності у її відвертих, нічим не завуальованих формах, що дає підстави вважати їх одним з джерел майбутньої "сексуальної революції" в країнах Заходу.

Отже, саме бітники сформували ряд виключно важливих аспектів молодіжної свідомості та стилю життя на межі 50 – 60-х рр. Притаманні для них неприйняття сучасного їм світу в усіх його проявах, заглиблення у нетрі власного "Я", поєднані з апологією насильства, стали важливими рисами молодіжної контркультури та суспільно-політичного протесту молоді 60-х рр. у країнах Західної Європи та США як її різновиду.

3.4. Теорії "сексуальної" та "психоделічної" революції

Постійний "пошук себе", занурення у власний світ, масове зацікавлення проблемами свідомості, притаманні молодіжним активістам 60-х рр., не могло не викликати з їхнього боку інтерес до спадщини З. Фрейда, яку активно пристосовували для своїх цілей ідеологи "нових лівих".

Зокрема, як зазначала радянська дослідниця К. Мяло, в цей час набуло

поширення таке явище, як "фрейдомарксизм", коли ідеї К. Маркса про відчуження в умовах капіталізму людини від її власної сутності та про необхідність революції для повернення людині самої себе поєднувались з уявленням З. Фрейда про природу справжньої людської культури [109, с. 138-139].

У цьому контексті неабиякий вплив мала концепція "сексуальної революції" німецького психолога, послідовника З. Фрейда, **В. Райха** про ототожнення соціального звільнення з сексуальним ("сексуальна революція – це частина революції політичної") [109, с. 141-142].

В. Райх відштовхувався від ідеї засновника психоаналізу про те, що придушення сексуальних потягів та бажань людини веде до виникнення в неї різноманітних неврозів, однак поширював цей висновок на суспільство в цілому. Таким чином, суспільство, де природна сексуальність придушується, є авторитарним, і сексуальне пригнічення є первинним стосовно соціального. В. Райх стверджував: "Буржуазна сім'я, завдяки статевому пригніченню, яке вона здійснює... стає найважливішою ідеологічною фабрикою капіталу" [цит. за: 37, с. 219]. Звідси робився висновок про сексуальне звільнення як невід'ємний елемент соціальної революції. У передмові до другого видання (1936 р.) своєї праці "Сексуальна революція", автор зазначав: "Капіталістична класова мораль виступає проти сексуальності, породжуючи тим самим протиріччя і нещастя. Революційний рух знімає ці протиріччя, виступаючи спочатку з ідеологічних позицій за задоволення статевих потреб, а потім закріплюючи цю свою позицію за допомогою законодавства і перебудови сексуального життя" [21]. Райх піддавав критиці російських більшовиків, які, на його думку, замінивши "стару мораль" так званою "новою", намагаються приховати за нею той факт, що сексуальне придушення особистості державою лишилося і після Жовтневої революції. На думку В. Райха, "як держава не тільки змінює свою форму, але і цілком "відмирає" (Ленін), так і мораль не лише повинна змінюватися. Відмирає і вона" [21].

Пізніше він пішов ще далі у своїй абсолютизації ролі сексуальних аспектів життєдіяльності людини та суспільства. Так, у передмові до третього видання (1945 р.) названої праці Райх взагалі заперечив наявність класових протиріч як вагомих

чинників революційного руху у сучасному йому суспільстві. Він, зокрема, відмітив, що "європейський рух за свободу... базувався на омані. Суть його полягала в тім, що авторитарне мислення ототожнювалося зі способом життя "буржуазії", а мислення, орієнтоване на свободу, - зі способом життя "пролетаріату". Через цю корінну помилку європейський рух за свободу і зазнав поразки... "Класові бої" ведуться не між пролетарями і буржуа ", натомість єдиним раціональним поясненням протиріч у середині суспільства автор вважав "придушення любовного життя дітей і юнацтва як найважливіший механізм формування слухняних підданих і людей, що перебувають у стані економічного рабства" [21].

Погляди Райха дозволяли багатьом учасникам молодіжного руху 60-х зробити висновок про необхідність ліквідації інститутів шлюбу і сім'ї в процесі сексуальної революції. Не останньою мірою впливом його концепції пояснюється поширення у теоріях "нових лівих" ідейного обґрунтування, а в практиці учасників молодіжного протесту 60-х практичного втілення різноманітних сексуальних експериментів та спроб виробити альтернативний сімейному спосіб співіснування статевих партнерів. Взагалі, на думку радянського дослідника Є.Балагушкіна, всі соціологічні концепції сексуальної революції, розроблені послідовниками В.Райха, торкаються трьох основних питань: критики інституту шлюбу та сім'ї, обґрунтування переваг групового шлюбу і комуни як альтернатив моногамної родини та наголошення на необхідності антиавторитарного виховання підростаючого покоління [37, с.216].

Між іншим, ідея "сексуальної революції" виявилася одним з надзвичайно стійких елементів ідеології не лише молодіжного, але й пов'язаного з ним феміністичного рухів другої половини 60-х рр. XX ст. У ліворадикальному молодіжному і жіночому русі західних країн значного поширення набула концепція американської феміністки Кейт Міллет. Остання зробила спробу встановити зв'язок між категоріями "стать" і "влада", наголошуючи на первинності сексуальної революції щодо соціальної. Вважаючи, що психофізичні особливості статей цілковито обумовлені системою цінностей так званого "патріархату", тобто наявного суспільства, Міллет вважала, що метою сексуальної революції є скасування статевої диференціації як основи не лише жіночого нерівноправ'я, а й

усіх видів пригнічення у суспільстві в цілому [37, с.208-209].

Наступним основним і дуже стійким елементом масової свідомості учасників молодіжного протесту 60-х стала ідея "психоделічної революції". Авторство її належало американському психологу **Тімоті Лірі**. Останній розумів наркотики (психоделіки) як форму опору індивіда тиску зовнішнього світу, з одного боку, та як засіб усунення внутрішніх обмежень у самосвідомості людини, з другого. Концепція Лірі співпала з початком масового застосування наркотичних речовин американською молоддю, ставши його виправданням.

На відміну від бітників, з якими автор теорії "психоделічної революції" підтримував тісний зв'язок, і які не намагались надати своїм екзотичним смакам чіткої системи, Т. Лірі зробив спробу підвести під них наукоподібне обґрунтування. Теорія Лірі лягла в основу напіврелігійне вчення на основі еклектичного поєднання ідей східних релігій (зокрема, буддизму) з окремими положеннями сучасної йому психології та медицини.

У 1960 році, знаходячись у відпустці в Мексиці, Лірі, за порадою одного з місцевих колег, покуштував отруйних грибів. Вживання галюциногенів практикувались мексиканськими індіанцями, однак досить рідко, винятково заради містично-релігійних, ритуальних цілей цілей, що, виключало зловживання та звикання організму. Натомість, у Лірі це породило ілюзію, що процедура вживання наркотичних речовин нешкідлива і може слугувати ідеальним засобом для "розширення горизонтів свідомості" [144]. Як він сам згодом описував отримані відчуття, "я раптом відчув, що краса і жах, минуле і майбутнє, бог і диявол перебувають за межами моєї свідомості, але усередині мене. За чверть години я більше довідався про роботу людського розуму, ніж за п'ятнадцять років професійної практики" [цит. за: 144].

У своїх пошуках Лірі вирішив використати найсильніший з усіх існуючих на той час наркотиків – ЛСД, випадково синтезований на рубежі 30 - 40-х рр. як лікувальний засіб від мігрені, тим більше, що він тоді вільно продавався у аптеках США [159]. Деякий час він здійснював свої дослідження у т. зв. "Гарвардській програмі наукових досліджень психоделічних речовин", після закриття якої урядом США,

Лірі фактично перейшов на нелегальний стан, неодноразово арештовувався, одного разу навіть втік з в'язниці.

В основі теорії "психоделічної революції" Тімоті Лірі лежало соліпсистське припущення про те, що наш світ - не більш ніж соціальна фікція, тоді як реальність відкривається виключно в процесі прийому психоделіків. Власне термін "психоделічний", придуманий автором концепції, можна перевести як "той, що розширює свідомість" [159]. Сам Лірі у своїй книзі "Психоделічний досвід", що вийшла у 1962 р., визначав практику, набуту в процесі прийому "психоделіків" як "подорож у нові сфери свідомості... Результат, розширення свідомості, може бути досягнутий різними шляхами. ...найбільш простий і розповсюджений шлях - вживання психоделічних препаратів..." [14].

Лірі мріяв, що "через двадцять років усі суспільні інститути будуть перетворені відповідно до прозрінь, почерпнутих з досвіду розширення свідомості" [Цит. за: 82]. Лише психоделічний досвід здатний одночасно надати переконливості релігійним догмам і збагатити науку новими способами дослідження. Глобальна помилка західних філософії і психології, згідно Лірі, полягає в тому, що вони зосередили свою увагу на описі зовнішніх феноменів, ігноруючи невичерпне джерело знань, сховане всередині кожної людини. На Сході століттями існували методи дослідження свідомості і керування ними. І ось нарешті, з допомогою психоделіків, аналогічні методи стали доступні і Заходу [82].

Ідеї Лірі досить швидко стали популярними серед молоді, набувши релігійного забарвлення. Цьому сприяли і висловлювання самого "вчителя", як його почали називати: "ЛСД - це Христос, що прийшов в Америку в епоху Каліюга. Америка - найбільш матеріалістична країна, і вона хотіла приходу Аватара у формі матерії... Тому вони (молоді люди – А.М.) мають ЛСД. Якби вони не мали таких речей, як би вони змогли довідатися?.." [Цит. за: 7]. Сам же Лірі уявляв себе свого роду пророком, першовідкривачем цього нового приходу Бога на Землю, і закликав усіх розділити з ним його досвід: "Я навчився фокусувати увагу на ключових філософських проблемах... Я зрозумів, що в моєму тілі записана вся історія людства. Я можу пережити й експериментально досліджувати кожен аспект

еволюції. Я можу стати Буддою, Ейнштейном або Галілеєм. Я повинен стати Мойсеєм і розробити власний етичний код. Я повинен стати єпископом Берклі і знайти своє рішення проблеми матерії і свідомості. Не покладатися на законсервоване, статичне, мертве і безглузде знання, передане в спадщину від творців символів у попередніх поколіннях, а проживати всі можливості, що здатне подарувати людське, долюдське і навіть сублюдське життя" [15].

Протягом 60-х рр. з'явилося чимало послідовників "психоделічного гуру". Перша спроба заснування общини на засадах вчення Лірі, відноситься ще до 1964 р., коли відомий американський письменник, автор роману "Політ над гніздом зозулі", Кен Кізі організував у Сан-Франциско комуну "Веселі пустуни", яка свої психоделічні "експерименти" вважала способом відвернути Апокаліпсис [82]. Як правомірно зазначає згаданий вище дослідник А. Керві, приблизно з 1966 р. термін "психоделія" вперше почали вживати щодо молодіжної культури. Поступово він закріпився в молодіжному лексиконі, тоді як такі субкультурні атрибути, як дизайн плакатів і пластинок, дивний одяг і музика стали визнаватись атрибутами "психоделічного" стилю [82].

Є всі підстави стверджувати, що дана теорія Тімоті Лірі, не в меншій ступені, ніж літературні експресії та спосіб поведінки бітників, започаткувала поширену серед молоді 60-х рр. XX ст. хибну практику використовувати наркотичні речовини задля пошуку відповідей на ті запитання, на які вони, в силу різних причин, не могли знайти відповіді у повсякденному житті. У цілому ж теорії "сексуальної" та "психоделічної" революцій зайняли своє досить вагоме місце у "ідейному багажі" "нових лівих" та учасників молодіжного руху другої половини 60-х рр., впливаючи як на характер їх протесту, так і на спосіб життя в цілому.

3.5. Ідейно-філософські погляди "нових лівих"

Говорячи про ідейні витоки "молодіжного бунту" 60-х, потрібно підкреслити,

що одними з найвагоміших з них були ідеї так званих **"нових лівих"**. При їх характеристиці автор даного дослідження вважає за доцільне розрізняти два значення терміну "нові ліві":

1) Невелика група інтелектуалів, що стали відомі в країнах Заходу своїми теоретичними розробками, які, в силу гострої критики тодішнього капіталістичного (а, нерідко, одночасно й соціалістичного) суспільства, отримали чимало послідовників, у тому числі, серед учасників молодіжного руху 60-х рр. XX ст. Це "нові ліві" у вузькому розумінні цього слова. На думку радянського дослідника Ю. Давидова, вони персоніфікувалися з різними особистостями: у США – з Ч.Р. Міллсом, Г. Маркузе, Е. Фроммом; у ФРН – з М. Хоркхаймером, Т. Адорно, Ю. Хабермасом; у Франції – з А. Лефевром, Л. Гольдманом та Ж.-П. Сартром тощо [62, с. 6-7].

2) Широкий рух їх ідейних послідовників, який надалі фактично об'єднався із рухом молодіжного протесту. В обох своїх значеннях "нові ліві" характеризувалися надзвичайною ідейною та соціальною строкатістю.

Потрібно відзначити, що для радянської історіографії здебільшого була притаманна нищівна критика "нових лівих" та їх ідеології, як такої, що носить непослідовний, а, по-суті, дрібнобуржуазний, антипролетарський та антикомуністичний характер, покликана маскувати захопленням лівацькою тактикою свою хибність та відволікати послідовників від реальної боротьби за соціалізм та ін. [див. напр.: 124; 84; 50; 106; 139; 38; 158 та ін.]. Однією з найбільш вульгарних оцінок "нових лівих" можна вважати характеристику, надану їм радянським істориком А. Єрмолаєвим як "дрібнобуржуазної форми протесту проти всевладдя монополій", що "відображає настрої тих прошарків буржуазного суспільства, яких тисне п'ята капіталу і які бачать порятунок у поверненні до старих домонополістичних форм суспільного устрою" [65, с. 156]. Зрозуміло, що з позицій сьогодення дана оцінка навіть не варто серйозних коментарів.

Неодноразово згадуваний К. Менерт свого часу дав "новим лівим" наступну, досить вичерпну, характеристику: "сукупність ліворадикальних рухів і груп в індустріальних державах Заходу (включаючи Японію), які прагнуть змінити світ

політично під більш або менш соціалістичними гаслами і водночас змінити стиль життя, відмежувавшись при цьому від "старих лівих", за якими стояла Москва. Ступінь радикальності, з якою переслідувалась дана мета, варіювалась залежно від місця і часу. Більшість груп починали як помірковані, згодом радикалізувались, і, нарешті, розпадалися" [214, с. 46].

Намагався окреслити соціально-політичні орієнтири "нових лівих" і один з головних їхніх теоретиків Герберт Маркузе. Впадає в око те, що він намагався не досить коректно об'єднати у своєму визначенні різноманітні напрямки протесту, фактично перетворивши термін "нові ліві" на синонім учасників всіх радикальних рухів у США в 50-70-х рр. XX ст. На думку Маркузе, "нові ліві" були неомарксистами, перебували під сильним впливом маоїзму та революційних рухів "третього світу", дотримувалися неанархістських тенденцій, відчували глибоку недовіру до старих марксистських партій та їхніх ідеологій; вони включали до свого складу інтелектуалів, учасників руху за громадянські права, радикальні елементи молоді, навіть тих, хто на перший погляд взагалі не займається політикою (наприклад, хіппі); в авангарді цього руху перебували поети, письменники, інтелектуали [125, с. 204].

Рух "нових лівих" виник ще у середині 50-х рр., коли у Франції утворилась досить строката за складом організація "Нове ліве об'єднання", куди увійшли "ліві соціалісти, комуністи-демократи, троцькісти, прогресисти, колишні учасники руху Опору та християнські соціалісти" [41, с.7]. Пізніше подібні організації з'явилися в інших країнах. Так, у Лондоні "нові ліві" в 50-х роках гуртувалися навколо журналу "Нью лефт рев'ю" і спочатку об'єднували вузьку групу опозиційно налаштованих інтелектуалів; у США зародження "нової лівої" датується рубежем 50-60-х років і пов'язано з діяльністю теоретичного журналу "Стадиз он зе лефт". Сам термін "нові ліві" набув поширення у США після опублікування "Листа до нових лівих" Чарльза Райта Миллса. Це були нечисельні й не впливові групи та гуртки інтелектуалів з числа інтелігенції, які відрізнялись крайнім розмаїттям ідейних переконань і сходились лише на недовірі до традиційних політичних сил та ідеологій і на прагненні віднайти "третій шлях" суспільного розвитку, альтернативний і

соціалізму, і капіталізму [75].

Розквіт “нового лівого” руху розпочався в 60-ті роки XX ст., коли, з одного боку, їхнім строкатим ідеям було надано більш-менш стрункого, логічного вигляду, а, з другого, “нові ліві” теорії знайшли своїх прибічників серед студентів. Так, на кінець 1968 р. серед молоді США, за деякими даними, число осіб, які ототожнювали себе з “новими лівими”, досягло 750 тис. чоловік [65, с. 155]. Гостра критика “новими лівими” соціально-політичних інститутів, культури і зовнішньої політики тодішнього західного суспільства, акцентування ними проблем особистості і громадянських свобод підживлювалась тими ж соціальними і ідейно-психологічними джерелами, що і молодіжний протест 60-х років. Заперечення “новими лівими” капіталістичної цивілізації в цілому, визнання виняткової ролі молоді в боротьбі за соціальний прогрес, імпонувало свідомості радикально налаштованого студентства, змушуючи його бачити в ідеях “нових лівих” основу для своєї громадсько-політичної діяльності [75]. Розвиток масового молодіжного протесту різко змінив їх суспільну роль, надавши їм широку соціальну базу, та перетворивши їх ідеологів та теоретиків з ізольованого угруповання інтелектуалів на впливових у молодіжному середовищі діячів.

Що ж являла собою ідеологія “нових лівих”? Радянський дослідник Є. Баталов виділяв ряд філософсько-соціологічних та політичних положень, що тією чи іншою мірою були спільними для більшості ідеологів “нових лівих”. Це критика сучасного їм індустріального суспільства; заперечення пролетаріату як революційної сили; негативне ставлення до традиційних марксистських партій (“старих лівих”) та робітничих організацій; орієнтація на стихійність та спонтанність, яка базується на підсвідомості; відмова від демократичних інститутів суспільства; орієнтація на насильство та відмова від класового підходу до аналізу суспільства та суспільних явищ [40, с.39]. Водночас видається правильним погодитись з думкою сучасного українського дослідника О. Семків про доцільність умовного поділу теоретичної спадщини “нових лівих” на дві частини: “теорію революції” та погляди на сутність і основні риси майбутнього суспільства. При цьому найбільш виписаною і розробленою в концепціях “нових лівих” є перша частина: саме ідея політичного

насилля, руйнування, заперечення існуючого суспільства є квінтесенцією більшості творів, тоді як у їхньому баченні майбутнього ладу прослідковується радше негативний підхід – вказується, чого бути не повинно, але замовчуються такі принципові проблеми, як економічна структура, управління економічним і соціальним життям, суспільні інститути й організації, їх місце і роль у майбутньому суспільстві [122, с. 454].

Водночас, говорячи про "нових лівих", потрібно усвідомлювати, що вони, при всіх спільних рисах, які схильні виділяти в їх творчості дослідники, ніколи не являли собою єдиної організаційної структури, згуртованої навколо певної доктрини. Цей термін у кожному конкретному застосуванні міг виконувати низку функцій: бути самоназвою різноманітних радикальних угруповань та окремих осіб, що служила їм способом самоідентифікації, слугувати пропагандистським кліше, засобом епатажу чи просто бути віянням моди. Буде правомірним погодитись з думкою одного з лідерів студентського руху 60-х у США, Т. Хейденом, який дав наступний портрет "новим лівим" у широкому сенсі даного терміну: "Це спільнота бунтівників, у яких спільні радикальні цінності, схожий зовнішній вигляд і які шукають самостійну опору влади. Їхня мета полягає у перетворенні суспільства під керівництвом найбільш маргінальних і найбільш "неосвічених"..." [цит. за: 153, с.73]. Тому доречно зупинитись окремо на концепціях найбільш вагомих теоретиків "нових лівих", які справили відчутний вплив на студентський та молодіжний рух.

Не буде перебільшенням стверджувати, що основа майбутнього "нового лівого" руху була закладена всесвітньо відомою **Франкфуртською соціологічною школою**. Остання виникла ще у 1923 році у Веймарській Німеччині, коли, за саркастичним твердженням американського дослідника консервативного напрямку П. Б'юкенена, "філософ і соціолог Лукач і кілька членів німецької компартії заснували у Франкфуртському університеті Інститут марксизму, змодельований за зразком Інституту Маркса і Енгельса в Москві. По зрілому міркуванні вони дали своєму дітищу менш зухвалу назву - Інститут соціальних досліджень. Незабаром цьому інституту призначено було стати відомим під назвою Франкфуртська школа" [46].

Головною розробкою школи, яка мала вирішальний вплив на формування ідейних поглядів "нових лівих", а згодом і активістів студентського руху другої половини 60-х рр., на думку П. Б'юкенена, стала так звана "критична теорія" [46]. За висловом одного з її прихильників, вона являла собою "обґрунтовану критику всіх без винятку елементів західної культури, у тому числі християнства, капіталізму, авторитету родини, патріархату, ієрархічної структури, традиції, сексуальних обмежень, вірності, патріотизму, націоналізму, етноцентризму, конформізму і консерватизму" [цит. за: 46]. Фактично в роботах усіх теоретиків "нових лівих" "критична теорія" займає стрижневе місце.

Великим успіхом у молодіжному середовищі 50-60 - х рр. користувалася неофрейдистська концепція видатного психолога, соціолога та філософа, представника Франкфуртської школи **Еріха Фромма**, автора популярної праці "Втеча від свободи", яка вперше побачила світ ще в 1941 р. Будучи прихильником фрейдомарксизму з його синтезом соціальних та сексуальних аспектів у життєдіяльності суспільства, Фромм водночас розглядав ці питання під принципово іншим кутом зору, ніж Вільгельм Райх. Якщо останній вбачав обмеженість марксизму у його нехтуванні сексуальними проблемами індивіда і соціуму, то Фромм, навпаки, докоряв Фрейду за його абсолютизацію ролі психо-сексуального досвіду людини та намагався доповнити психоаналітичну теорію низкою методологічних принципів марксистської соціології. Можна повністю погодитись з російським дослідником А. Константиновим, який зазначав, що відкидаючи капіталістичні цінності, Фромм не зайняв традиційні консервативні позиції, однак і не пішов ліворадикальним шляхом заперечення більшості духовних цінностей людства, намагаючись здійснити синтез цих двох підходів [86].

Фромм піддав значним сумнівам ортодоксальний фрейдизм. Це поступово привело його створення власної концепції "радикального гуманізму", причому до переліку ідейних джерел, на яких базується його вчення, сам мислитель вносив теорії З.Фрейда, К.Маркса і Й.-Я.Бахофена (автора концепції матріархату як початкової егалітарної і миролубної стадії в розвитку людства), а також, як це не дивно, ізраїльських пророків та Будду [86].

Квінтесенція розробленої Фроммом теорії фактично полягала у двох наступних моментах. По-перше, одна з головних причин суспільних конфліктів, а також внутрішньої невпевненості індивідів є порушення органічних зв'язків людини з навколишнім світом та неможливість цієї людини пристосуватись до вимог навколишнього суспільного середовища без втрати своєї тотожності. По-друге, практично будь-яке вчення - як релігійне, так і світське - містить у собі авторитарну і гуманістичну складові. Якщо прихильники даного вчення перебувають при владі, то починає переважати перша тенденція, а якщо в опозиції, - то друга.

Такий підхід мислитель використовував для аналізу наявних політичних режимів: досліджуючи тоталітарні режими, насамперед, на прикладі нацистської Німеччини, Фромм виділяє в них механізм втечі від свободи шляхом її підпорядкування людиною зовнішньому авторитетові - партії, державі, "законові і порядку" як самоцінності, що однаковою мірою стосується і народних мас, і самих вождів. У таких суспільствах панує авторитарний (садо-мазохістський) тип людських взаємин, який, на думку Е. Фромма, "полягає у прагненні відмовитись від незалежності своєї особистості, злити своє "Я" з ким-небудь або чим-небудь зовнішнім, щоб таким чином отримати силу, якої не вистачає самому індивіду" [30, с. 125]. Авторитарний механізм, у свою чергу, розпадається, на дві тенденції: садистську і мазохістську. Потрібно пам'ятати, що, використовуючи стандартну термінологію психо- і сексопатології, Фромм, на відміну від З. Фрейда, вкладав у неї переважно соціальний зміст. Так, садизм у розумінні мислителя проявлявся у трьох прагненнях особистості: по-перше, "поставити інших людей у залежність від себе і здобути повну і необмежену владу над ними", по-друге, "не лише мати абсолютну владу над іншими, але й експлуатувати їх, використовувати і обкрадати...", що стосується "не тільки матеріального статку, але й моральних або інтелектуальних якостей...", по-третє, "заподіювати іншим людям страждання і бачити, як вони страждають" [30, с. 126].

На думку мислителя, садистський тип характеру аж ніяк не означає його сили. Навпаки, "у психологічному плані жага влади базується не на силі, а на слабкості. У ній виявляється нездатність особистості вистояти поодиноці..." [30, с. 140]. На

відміну від садизму, мазохізм передбачає "відчуття власної неповноцінності, безпорадності, неістотності"; мазохісти постійно демонструють "залежність від зовнішніх сил: від людей, яких-небудь організацій, від природи... Часто вони просто не здатні відчувати почуття "я хочу", своє власне "Я"..." [30, с. 125]. Таким чином, якщо перші намагались отримати "повну і необмежену" владу над іншими людьми, то другі, навпаки, – "позбутися власної особистості, втратити себе, іншими словами, позбутися тягара свободи" [30, с. 132]. Проте, попри їх протилежні цілі, між ними, на думку мислителя, існує симбіоз: "Садист так само має потребу в своєму об'єкті, як мазохіст – у своєму. В обох випадках власне "Я" зникає" [30, с. 137].

Без перебільшення можна стверджувати, що твори Фромма, особливо його "Втеча від свободи", стали настільними книгами в активістів молодіжного руху другої половини 60-х рр. Молоді, для якої теза про пригнічуючий характер "культури батьків" була аксіомою, не могли не імпонувати наступні рядки: "часто це (прояв авторитаризму – А.М.) зустрічається у стосунках батьків з дітьми. Тут відносини панування і власності виступають у вигляді "природного" піклування і прагнення батьків захистити свою дитину. Її саджають у золоту клітину, вона може мати все, чого побажає, але лише за умови, що не намагатиметься вирватись з клітини..." [30, с. 137].

Водночас, своєрідною іронією історії можна вважати сьогодні той факт, що фроммівський аналіз авторитарного механізму втечі від власної свободи і відповідальності на прикладі тоталітарних режимів і рухів першої половини ХХ ст., можна впевнено застосувати до оцінки масової свідомості активістів молодіжного протесту 60-х рр. з усією її суперечністю та непослідовністю. Так, на думку мислителя, "в авторитарному характері є... тенденція чинити опір владі і відкидати будь-який вплив згори... Така людина постійно бунтує проти будь-якої влади... Це спроба самоствердитись, подолати відчуття власної неповноцінності, однак мрія підкорити себе, усвідомлена чи ні, при цьому зберігається. Авторитарний характер ніколи не "революціонер", я би назвав його "бунтівником" [30, с. 145-146].

Це саме стосується й іншого механізму втечі від свободи – руйнівного. Як зазначав мислитель, коріння цього явища подібні до садо-мазохізму: "безсилля й

ізоляція індивіда"; Фромм характеризував прояви руйнівної свідомості наступним чином: "Зруйнувати світ – це остання, відчайдушна спроба не дати цьому світові зруйнувати мене... Будь-яка загроза життєвим інтересам... породжує тривогу, а найбільш звичайна реакція на неї – руйнівні тенденції" [30, с. 153-155].

У наведених цитатах можна побачити вражаючі паралелі з більшістю характеристик молодіжного руху другої половини 60-х рр., які вже наводились у першому розділі даного дослідження. Здається цілком правомірним стверджувати, що сформульовані Е. Фроммом авторитарний та руйнівний соціальні типи, не лише були наявні у масовій свідомості молодіжних активістів другої половини 60-х рр., але й відчутно впливали на визначення внутрішніх мотивів їхньої поведінки та формування молодіжної ідеології.

У демократичних режимах XX століття також, на думку Е. Фромма, спостерігається втеча від свободи, але тут особистість не підкоряє себе зовнішній силі, а цілком розчиняється в ній. Цей тип характеру Фромм називав конформістським або ринковим. Виявляється він у тому, що "індивід перестає бути собою; він повністю засвоює тип особистості, запропонований йому загальноприйнятим шаблоном, і стає таким, як і всі решта і таким, яким його прагнуть бачити... Відмовившись від власного "Я" і перетворившись на робота, подібного до мільйонів таких самих роботів, людина вже не відчуває самотності й тривоги" [30, с. 159]. На особистісному плані варіантом утечі від свободи, як вважає мислитель, є наркоманія, яка так само руйнує психіку індивіда [86].

Напевно Еріх Фромм менш за все сподівався на лаври натхненника молодіжного руху 60-х рр. (тим більше, що "Втеча від свободи", як вже наголошувалося, вийшла в 1941 р.), однак ряд його ідей безумовно були запозичені студентськими активістами. Це, зокрема, ідея про те, що суспільство придушує природне у людині, її власне і неповторне "Я". Молоді люди в 60-х рр. не бажали перетворюватись на живі автомати, запрограмовані суспільством на виконання однотипних функцій. Вони не хотіли і не могли мовчки прийняти той "стиль нашого часу в цілому", який так яскраво і так критично описувався Фроммом: "Неоглядні простори міст, у яких губиться індивід; високі як гори будинки; безперервне

акустичне бомбардування радіо; газетні заголовки, які змінюються тричі на день і не лишають часу усвідомити, що ж насправді є важливим; ревію, в яких сотні дівчат демонструють здатність знищити свою індивідуальність і діяти з точністю механізму у величезній злагодженій машині; ударні ритми джазу – все це лише окремі риси того загального становища, при якому індивід протистоїть не залежним від нього масштабам, відчуваючи себе піщинкою порівняно з ними" [30, с. 116-117].

Неабиякий інтерес серед молоді 60-х рр. отримала також ідея "спонтанної активності". Остання для Е.Фромма означала єдиний спосіб подолання людиною страху власної самотності на основі двох складових – справедливої любові до інших людей та праці "як творчості, що з'єднує людину з природою в акті творіння" [30, с. 217]. Фроммівська ідея "спонтанної активності" була відповідним чином трансформована у свідомості молодих радикалів і стала розумітися як стихійність та відсутність організації, про що вже зазначалось вище.

Якщо у праці "Втеча від свободи", Фромм зосереджувався на критиці типів психо-соціальної патології, то у роботах, що вийшли протягом 50 – 60-х рр. мислитель замислюється над обличчям майбутнього, "здорового суспільства". Варто зазначити, що його бачення майбутнього, справедливого устрою мало певну подібність до інших концепцій "нових лівих". Зокрема, він виступав за децентралізацію промислового виробництва і політики, розвиток самоврядування, вважаючи, що тільки в таких умовах можливе подолання відчуження, тобто підвладності людей створеним ними, але не залежним від них силам. В області політичної децентралізації Фромм виступав за передачу функцій управління "порівняно невеликим районам, де люди знають один одного і можуть судити один про одного, а значить, можуть активно брати участь в управлінні справами свого співтовариства" [Цит. за: 86]. У сфері промисловості він також вважав за доцільне надати значні повноваження невеликим виробничим підрозділам і подрібнити гігантські корпорації на більш дрібні одиниці.

Водночас, концепція мислителя суттєво відрізнялася від багатьох інших по ряду принципових питань. Так, Фромм пропонував цікаві форми демократії участі більш універсального характеру, ніж традиційні для "нових лівих". Він виступав за

згуртування всіх людей у групи міжособистісного спілкування (по кілька сотень осіб у кожній), в яких би в умовах вільного одержання всієї необхідної інформації обговорювалися різноманітні питання економіки, політики, освіти, охорони здоров'я й інших сфер життя, а сума рішень цих груп стала би основою суспільної політики в різних областях. У взаємодії з групами міжособистісного спілкування передбачається діяльність спеціалізованих дослідницьких і експертних груп (наприклад, з вивчення природи людських потреб з метою поділу їх на здорові і патологічні та ін.). Ще один цікавий і досить своєрідний момент у проекті Фромма - створення ради "Голос совісті", сформованої з людей, які користуються загальною повагою; такі напіввладні органи, не маючи ніяких офіційних і владних повноважень, давали б етичну оцінку різним напрямкам суспільної політики [86]. Сучасний російський дослідник А. Константинов висловив досить оригінальне припущення, за яким найбільше паралелей уявлення Фромма мають з поглядами на майбутнє, втіленими у художній творчості відомого радянського письменника-фантаста І. Єфремова [86].

Проте Фромм не вважав за можливе реалізацію запропонованих ним перетворень шляхом насильницької революції, чим викликав хвилю обурень з боку студентів-радикалів, які до цього його ледь не обожнювали. У 1968 році, у самому розпалі молодіжного протесту, він об'єктивно проаналізував перспективи революції в США, стверджуючи, що "для подібної революції немає масової основи. Навіть якби всі радикально налаштовані студенти разом із усіма негритянськими борцями сприяли цьому (що, звичайно ж, неможливо), масова основа як і раніше цілком була б відсутня, оскільки всі разом вони складають явну меншість американського населення (До того ж - А.М.) настільки складне суспільство, як у Сполучених Штатах, що спирається на велику групу кваліфікованих менеджерів і управлінську бюрократію, не змогло б функціонувати, поки місця тих, хто керує зараз промисловою машиною, не зайняли б настільки ж кваліфіковані люди" [цит. за: 86].

Творчість Еріха Фромма наклала значний відбиток на багато сфер інтелектуальної думки другої половини ХХ ст. в країнах Заходу. Такі важливі напрямки соціальної філософії, як неофрейдизм та неомарксизму, не говорячи вже

про низку теорій "нових лівих", безумовно, зазнали відчутного впливу ідей цього непересічного мислителя. Водночас йому вдалося (на відміну від деяких інших теоретиків, як, наприклад, Г. Маркузе), утриматись від спокуси приміряти на себе роль "духовного батька" молодіжного протесту 60-х рр.

Надзвичайним авторитетом у середовищі "нових лівих" користувався філософ і соціолог, також представник Франкфуртської школи, **Герберт Маркузе**, теорія якого набула настільки небувалого поширення серед молодих лівих радикалів, що його інколи навіть називали "володарем думок бунтівної студентської молоді" [Цит. за: 95, с.106]. Популярність його у ліворадикальному молодіжному оточенні доходила до того, що одним з характерних для молодіжного руху другої половини 60-х рр. слоганів було "Ма-Ма-Ма!", яке розшифровувалось як "Маркс – бог, Мао – його меч, Маркузе – тлумач (в інших варіантах - пророк)" [90, с. 9].

Особистість та творча спадщина Маркузе викликала і продовжує викликати неоднозначну оцінку дослідників. Якщо у західних науковців критика його концепцій більш або менш стримана, то радянські вчені піддали його справжньому цькуванню. Так, поряд з досить правильними зауваженнями щодо "антисайєнтистської і антитехнологічної тенденції" його теорії, "надмірного перебільшення ролі підсвідомості", водночас зустрічаються оцінки, які надто загострюють увагу на "утопічності його ідеології", "псевдореволюційності, і, по-суті, антикомуністичному характері маркузіанства", намаганнях відволікти студентський рух у бік "від рішень конкретних завдань сучасності" [52, с.110, 111, 113], приховати "дійсно класовий характер виступів молодих робітників, студентів, трудової інтелігенції" [95, с.104] та інше. Обабіч від інших знаходиться точка зору сучасної російської дослідниці ліворадикального напрямку Н.Є. Маркової, яка прямо звинувачує Маркузе у тому, що останній, будучи нібито агентом ЦРУ, а згодом, начальником центральної європейської філії Служби розвідувальних досліджень Державного департаменту США, відігравав у американському молодіжному русі роль аналогічну з російським провокатором Гапоном [104] Однак ця екзотична версія ґрунтується на надто слабких доказах.

Квінтесенцією концепції Маркузе ідея про однакову репресивність і

антинародність обох світових систем: радянського соціалізму і західного капіталізму. У своїх працях різних часів Маркузе неодноразово висловлював тезу про те, що Жовтнева революція 1917 р. не виконала покладених на неї завдань: "Революція передбачає радикальну трансформацію власне людських потреб і бажань, як культурних, так і матеріальних, зміну свідомості та чуттєвості, процесів праці та відпочинку", чого здійснено не було [31, с. 16-17].

Не менш гострій критиці він піддавав і капіталістичне суспільство ХХ ст., щоправда, здебільшого використовуючи термін "сучасне індустріальне суспільство". Необхідність нового, принципово відмінного від класичного марксизму, підходу до аналізу проблем цього суспільства він пояснював тим, що останнє вже не піддається визначенню в традиційних термінах економічних, політичних і інтелектуальних прав і свобод [18, с. 5]. При цьому, намагаючись визначити конкретний зміст нових способів реалізації людини в суспільстві, Маркузе фактично змушений зізнатись у своїй неспроможності зробити це. На його думку, "вони можуть бути вказані лише у негативних термінах. Тому економічна свобода означала би свободу від економіки – від контролю з боку економічних сил і відносин, свободу від щоденної боротьби за існування і заробляння собі на життя, а політична – звільнення індивідів від політики, яку вони не можуть реально контролювати... сенс інтелектуальної свободи – у відродженні індивідуальної думки, у теперішній час поглиненої засобами масової комунікації і впливу на свідомість, у ліквідації "суспільної думки" разом з тими, хто її формує" [18, с. 5]. Як вже зазначалося вище, нездатність ефективно описати альтернативні капіталістичному світові форми суспільного буття була притаманною для всіх теоретиків "нових лівих".

У найвідомішій своїй праці, "Одномірна людина", Маркузе зазначав, що сучасне йому індустріальне суспільство створює такі форми влади, які під виглядом примирення протидіючих соціальних сил знищують будь-який протест і гальмують будь-які якісні зміни. При цьому буржуазія і пролетаріат, хоча і залишаються основними класами в капіталістичному світі, насправді "більше не є агентами історичних перетворень", оскільки їх об'єднує "всепереможний інтерес до збереження і покращення інституціонального status quo у найрозвинутіших галузях

сучасного суспільства" [18, с. XIV-XV]. У своїх більш пізніх працях, зокрема "Есе про Визволення", теоретик із сумом констатує, що досягнувши високого життєвого рівня, колишній пролетарій виявився зацікавленим у збереженні, а не руйнуванні сформованого способу виробництва, що забезпечує йому настільки високий рівень споживання. Весь трагізм такого стану речей, на думку Маркузе, полягає в тому, що робітник перестав відчувати себе рабом, йому здається, що він вільний громадянин, не розуміючи того, що "раби розвинутої індустріальної цивілізації - сублімовані раби..." [165, с. 326].

Західне суспільство Маркузе визначав як "тоталітарне", розуміючи під цим "нетерористичне політичне координування, яке здійснюється за рахунок маніпуляції потребами за допомогою майнових прав" [18, с. 4]. Воно керує індивідом (і в цьому Маркузе фактично розвинув думку Фромма) шляхом нав'язування йому різноманітних хибних матеріальних та інтелектуальних потреб, які формують зразок життя і, відповідно, модель "одновимірною" мислення і поведінки ("одномірну людину"), перешкоджаючи якісним змінам. На його думку, "у надрозвинутих країнах масового споживання адміністроване життя стає стандартом благополучного життя для цілого, так що навіть протилежності об'єднуються для його захисту. Це є чиста форма панування [18, с. 335]. Виходом може бути лише "абсолютна відмова" індивіда від суспільних благ. Така "абсолютна відмова", може мати характер дуже сильного протесту, однак не здатна серйозно погрожувати суспільству, оскільки "народ, який раніше був каталізатором суспільних зрушень", тепер "піднявся до ролі каталізатора суспільного згуртування" [18, с. 336].

Одночасно Маркузе сформулював своє бачення головної революційної сили: це "прошарок знедолених і аутсайдерів, експлуатовані та переслідувані представники інших рас і кольорів шкіри, безробітні й непрацездатні" [18, с. 336]. Пізніше він включив сюди також студентство, перегукуючись тим самим з Міллсом. Маркузе зазначав: "...я вважаю студентську опозицію сьогодні одним з найрішучіших факторів у світі" [цит. за: 101, с. 39]. Щоправда, надалі теоретик піддав певній ревізії власні погляди щодо рушійних сил майбутньої революції, частково від них відмовившись. Зокрема, в одному зі своїх інтерв'ю Герберт

Маркузе наголосив на пагубних наслідках, до яких могло привести завоювання студентами влади, зазначивши: "Скрізь і завжди переважна більшість студентів консервативна і навіть реакційна. Таким чином, студентська влада, якщо вона буде демократичною, виявиться консервативною, або й реакційною" [цит. за: 42]. Він також відмовився від власної тези про те, що соціальні зміни будуть ініційовані маргінальними прошарками суспільства: "капіталізм народжує своїх могильників, втім це аж ніяк не "прокляті", або "знедолені" [31, с. 57].

Згодом, у своїй роботі "Контрреволюція і бунт", написаній вже після спаду молодіжного протесту другої половини 60-х рр., Герберта Маркузе намагався підвести підсумки "новому лівому" та студентському рухам. Зазначаючи, що внаслідок невдач останніх, "Західний світ вступив у ... фазу розвитку... внутрішньої і зовнішньої контрреволюції", теоретик водночас висловив впевненість у розгортанні в майбутньому "найрадикальнішої з усіх революцій, відомих історії. Ця перша справді всесвітньо-історична революція буде якісно відрізнятись від своєї невдалої попередниці" [31, с. 1-3], тобто від молодіжного протесту другої половини 60-х рр.

Серед видатних ідеологів "нових лівих" більш поміркованого напрямку достатньо популярним серед молоді 60-х був американський соціолог **Ч. Р. Міллс**. Останній зазначав, що демократичний потенціал політики США постійно зменшується, а лібералізм стає лише прикриттям "небезпечного й жорстокого шаленства політичних гангстерів", причиною чого є розрив між знанням і владою, оскільки, "коли люди знання входять у контакт з колом осіб, що мають владу, вони виступають не як рівні, а як наймані робітники" [цит. за: 137, с. 22-23]. У своєму відомому "Листі до нових лівих" (1960 р.) Міллс писав, що зазнали краху ті рушійні сили історичного розвитку, що прагнули змінити структуру капіталізму [165, с. 328]. Таким чином саме він фактично першим (раніше Маркузе), висунув надалі надзвичайно популярне положення про те, що робітники, внаслідок своєї інтеграції у капіталістичне суспільство, втратили свою здатність виступати основною суспільно-перетворюючою силою, якою тепер може стати інтелігенція, в першу чергу студентство [137, с. 25-26].

Крім названих вище теоретиків, певною популярністю користувались також ідеї французького журналіста **Франсуа Фанона**, який, виходячи з теорії про "нації - буржуа" і "нації - пролетарі", вважав "революційним авангардом" народи "третього світу" [40, с. 37]. Він закликав залишити "цю Європу, яка "безперервно говорить про людину, безперервно і всюди знищуючи її" та "спрямувати зусилля наших м'язів і нашого мозку в іншому напрямку"; за зразок же Фанон пропонував взяти "третій світ", що "протистоїть Європі як колосальна маса, якій призначено зробити свій внесок у розв'язання проблем, не вирішених нею..." [цит. за: 112, с. 82-83].

Поширення неомарксистських теорій у середовищі молодих радикалів призвело до того, що в другій половині 60-х рр. рух "нових лівих" та молодіжний протест фактично злились у єдине ціле. Як цілком правомірно зазначала радянська дослідниця К. Мяло, зближення між ними відбувалось по таких основних напрямках: визнання студентської молоді "революційним авангардом"; перенесення головної уваги з соціально-економічних проблем на духовно-психологічні; визнання основним питанням сучасності конфлікту між нормами суспільства та вимогами щодо вільного самовиразу індивіда; винесення на перший план не завдань політичної боротьби, а протесту проти соціокультурного придушення; нарешті, визначення в якості універсального шляху трансформації суспільства "культурної революції" [109, с. 58].

Отже, теоретики нових лівих відіграли надзвичайно вагомую роль у формуванні основних ідейно-філософських уявлень студентських радикалів. Акумулявавши протестні настрої молоді та поширивши у студентському середовищі ліворадикальних ідей, "нові ліві" суттєво сприяли процесу вироблення ідеології молодіжного руху 60-х рр.

3.6. Ідеологічні розробки студентських лідерів

Зближення, а згодом і злиття "нового лівого" та молодіжного рухів знайшли

своє відображення у спробах теоретизування деяких лідерами студентських радикалів. Останні перейняли від "нових лівих", з якими вони себе ототожнювали, майже повну відсутність у своїх творах серйозного аналізу політичних та економічних цілей своєї "революції". Так, один з лідерів французьких студентів-радикалів, Ж. Соважо, пояснюючи, як він уявляє майбутнє суспільство, що прийде на зміну капіталістичному, казав: "Ми не замислюємось про політичну систему майбутнього. ...вона організується сама собою" [цит. за: 135, с. 52]. У центрі теоретичних розробок лідерів та ідеологів студентського протесту знаходились критика капіталістичного істеблішменту та мотивація його насильницького руйнування.

Одним з найвидатніших теоретиків, породжених, власне, самим середовищем молодіжного протесту, був західнонімецький студент-соціолог **Рудольф** (загальновідомий як **Руді**) **Дучке**, який очолював у середині 60-х рр. Соціалістичний німецький союз студентів у Західному Берліні, і якого К. Менерт небезпідставно вважав "не тільки найвідомішим, але також і найпослідовнішим лідером антиавторитарного руху шістдесятих років у Німеччині" [215, с.100]. Свою концепцію "антиавторитарного соціалізму" він почав розробляти ще у студентські роки, перебуваючи під дуже сильним впливом Герберта Маркузе, особливо його книги "Радянський марксизм". Згодом він розвинув її у дисертацію, яку захистив вже у 70-х рр., після спаду молодіжного руху другої половини 60-х.

Як і більшість студентів-послідовників "нових лівих", Р. Дучке, хоча й сам тяжів до здійснення власних ідейно-теоретичних розробок, тим не менше підтримував популярну в 60-ті рр. тезу про об'єктивно зумовлене відмирання ідеологій як таких. Він, зокрема, наголошував наступне: "... нас об'єднує не ... теорія, а екзистенційна відраза до того суспільства, яке оголошує про "свободу", однак з особливою жорстокістю придушує елементарні потреби і особистості, і народів, що ведуть боротьбу за своє соціально-економічне звільнення. Ця... діалектика сприйняття і відчуття... робить можливим радикальну єдність дій борців проти Авторитету, причому без партійних програм..." [цит. за: 153, с. 73]. У якості ж основної ж мети своєї діяльності Дучке з прихильниками намагалися "пробудити

пролетарську свідомість, корумповану суспільством споживання, викрити брехню щодо спільних інтересів капіталу і праці..." [цит. за: 214, с.143]. Відповідно, він вважав головним ворогом молоді не певну суспільно-політичну систему чи конкретний уряд, а ту частину свідомості індивіда, яка була сформована пануючою у суспільстві культурою. Шлях подолання цього він бачив у процесі самовиховання, що через акції колективного протесту – "провокуючого насильства" – мало б привести до "тотального звільнення" [109, с.59]. Якщо конкретніше, то вузи повинні були перетворитись у бази "партизанської війни у місті", щоб спровокувати стихійний народний бунт і безперервну революцію в усіх галузях суспільного життя [цит. за: 101, с.24].

Будучи сам вихідцем зі Східної Німеччини (з якої він емігрував лише в 1961 р., незадовго до будівництва Берлінського муру), Дучке різко виступав проти того типу соціалізму радянського зразка, за якого економіка перебувала не в руках суспільства, робітників, а у власності бюрократичної держави. Причини цьому він вбачав не лише у деформаціях, допущених при проведенні соціалістичних перетворень в СРСР, але й у певних недоліках теорії Маркса. На його думку, Маркс, незважаючи на його критику капіталістичної політекономії, сам значною мірою залишався у полоні категорій капіталізму, а тому не дивно, що соціалістичний рух повторює важливі аспекти капіталістичного розподілу робочої сили [215, с.101].

Однак, визначаючи радянський комунізм як авторитарно-соціалістичний лад, та вважаючи його "дивовижним тягарем" для марксистів Заходу, він водночас не заперечував позитивної ролі прикладу СРСР та його політики щодо підтримки революційного процесу в країнах "третього світу". Порівнюючи капіталізм і "реальний соціалізм", за характерними ознаками системи, а не за рівнем матеріального статку, Руді Дучке прийшов до висновку, що 1917 рік був "початком процесу історичного звільнення" і водночас "вихідним пунктом розуміння того, як з диктатури знизу, з мас може виникнути диктатура партії і, в остаточному підсумку, диктатура держапарату, а, можливо, і диктатура технократії" [цит. за: 89]. Він стверджував, що для подальшого розвитку як Сходу, так і Заходу, "вирішальною обставиною буде наступне: чи вдасться поєднати боротьбу за демократію і соціалізм

у Західній Європі з боротьбою за права людини і свободу в країнах Сходу" [цит. за: 89]. Вже у 70-х рр. Дучке намагався у своїх працях "повернути людину обличчям до соціалізму". Водночас він явно примирився з "істеблішментом": продовжуючи називати комунізм у Східній Європі та СРСР "деспотичним", він не вимагав більше "двох, трьох В'єтнамів", а скоріше "дві, три празьких весни"; це дозволяє піддати певним сумнівам твердження К. Менерта, що як "антиавторитарист" Дучке і надалі залишився "в однаковій мірі послідовним щодо як Заходу, так і Сходу" [див.: 215, с.102-103].

Набагато більш вульгаризованого вигляду революційна концепція "нових лівих" набула у іншого молодіжного лідера - французького студента німецького походження **Даніеля Кон-Бендіта**. Останній заперечував будь-яке організаційне начало як таке і основу для розгортання молодіжного протесту бачив не в діяльності в межах профспілок і організацій, а в спонтанних діях проти сучасного апарату панування. Його розуміння суті революційного протесту виглядало чітко, яскраво і максимально спрощено, майже у стилі бітників: "Бери гнилі помідори і дій. Бери тухлі яйця і дій. Заперечуй все. Знайди нові стосунки зі своєю подругою. Кохай інакше. Заперечуй сім'ю. Дій не для інших, а з іншими. Ти робиш революцію для себе. Зараз і тепер!" [Цит. за: 134, с.13-14].

Італійський дослідник Д.Статера, говорячи про Д. Кон-Бендіта, позбавляв його будь-яких рис оригінальності і вважав інтерпретатором і вульгаризатором "дучкізму"; на думку науковця, до імен Маркса, Адорно, Хоркхаймера і Маркузе, на які переважно посилався Р.Дучке, Кон-Бендіт додав авторитети Бакуніна, Фанона, Сартра, Мао, "від дуже загального рівня аналізу було здійснено перехід до... формулювання простих і ефективних гасел" [225, с.106]. Ще більш нищівній критиці ідеї Д. Кон-Бендіта – так званий "гошизм" - піддавали радянські дослідники та публіцисти, які давали їм наступні характеристики: "каша, у якій збилися до купи елементи бланкізму, троцькізму, анархізму, утопізму, маоїзму та багатьох інших "ізмів" [107, с. 456], "дивовижна суміш відваги, нетерпіння, огульного заперечення накопичених людством цінностей при майже повній відсутності знань про ці цінності" [135, с. 49] тощо.

Отже, ідеологія молодіжного руху другої половини 60-х рр. була явищем дуже неоднозначним і формувалась під впливом багатьох обставин. У ній відобразились світоглядні орієнтири американських бітників 50-х рр., ідеологічні засади дрібнобуржуазних ліворадикальних політичних течій, філософія неомарксизму та неофрейдизму, концепції ряду європейських та американських соціологів від ліберального до радикального напрямків, ідейні уявлення "нових лівих" тощо. Можна по-різному оцінювати таку ідейну сукупність. Проте безперечним є те, що її проекція на молодіжне та студентське середовище, охоплене протестом, і зумовила унікальне явище другої половини 60-х рр. в країнах Заходу, яке нерідко фігурує в історії під виразними назвами "молодіжний бунт", "молодіжне повстання", "студентська революція" тощо.

РОЗДІЛ 4

ФОРМИ І ПРОЯВИ МОЛОДІЖНОГО ПРОТЕСТУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. XX СТ. ТА ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ МОЛОДІЖНОГО РУХУ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США НА РУБЕЖІ 60 – 70-Х РР.

У попередніх розділах було з'ясовано строкатість соціальної бази молодіжного руху другої половини 60-х рр. в країнах Заходу та еkleктизм їх ідеології. З цих двох доведених фактів закономірно випливає розмаїття конкретних проявів феномену молодіжного протесту. Водночас, всі вони безпосередньо пов'язані з такими поняттями, як молодіжні "субкультура" та "контркультура". Тому перед безпосереднім аналізом форм та проявів молодіжного руху в другій половині 60-х рр. XX ст., доцільно насамперед розглянути суть двох названих вище понять.

4.1. Поняття "субкультура" та "контркультура", їх характеристика

У соціологічній літературі існують певні труднощі щодо розробки та узгодження коректних визначень термінів "субкультура", "контркультура" та співвідношень між ними. Обидва визначення можуть бути розглянуті лише у єдності, враховуючи спорідненість явищ, які ними позначені.

За свідченням англійського дослідника К. Ліча, поняття "субкультура" та "контркультура" спочатку вживалися у американській кримінології: термін "субкультура" був запроваджений ще в 1955 р. відносно злочинних банд; так само, "контркультура" означала характеристику молодіжних кримінальних угруповань переважно вихідців з низів великих міст [208, с. 7]. Термін "субкультура" одним з перших був вжитий американським дослідником М. Гордоном і означав "підрозділ національної культури, сформований комбінацією таких соціально важливих факторів, як класова приналежність, етнічний фон, місце проживання (регіон, місто, село) та віросповідання, і який становить у даній комбінації функціонуючу єдність,

що справляє поєднаний вплив на індивідуума"; тоді як поняття "контркультура" було запроваджене американським соціологом Дж. Янгером у значенні "сукупності викривлених або конфронтуючих цінностей" певної соціальної групи, що "містять, як первинний елемент, тему конфлікту з цінностями всього суспільства..." [цит. за: 208, с. 116-117]. Отож, вже тоді було сформовано притаманне для сьогодення соціології розуміння спільного та відмінного в обох поняттях. З одного боку, обидва застосовувались щодо соціокультурних характеристик груп чи спільнот у середині суспільства (як правило, асоціальних). З іншого, поняття "субкультура" склалося як більш широке: фактично під нього підпадали будь-які соціальні групи, тоді як дефініція "контркультура" стосувалась лише тих спільнот, культура яких є виразно опозиційною домінуючій у суспільстві.

Наприкінці 60-х рр. обидва поняття вийшли зі сфери вжитку кримінології, набувши широкого поширення у західній соціології та культурології. Особливо відчутний інтерес був прикутий до феномену контркультури з боку "нових лівих", представнику яких, американському соціологу Т. Розаку належить заслуга запровадження у широкий обіг **власне терміну** "контркультура". Останній зазначав наступне: "Здається безсумнівним, що зацікавленість нашої студентської та учнівської молоді в психології відчуження, східній містиці, психоделічних речовинах та комунітарних експериментах формують культурну сукупність радикально відмінну від цінностей та уявлень, які домінували у нашому суспільстві, принаймні з часів наукової революції XVII ст." [цит. за: 208, с. 117].

Таким чином, у розумінні Т. Розака, а надалі й більшості "нових лівих", "контркультура" набула ототожнення з певним, принципово новим типом світогляду та свідомості, який є "революційним" щодо панівної культури. Зокрема, він вважав, що створення контркультури передбачає формування нових стосунків між людьми, формулювання і прийняття нових цінностей, вироблення нових соціальних норм, принципів, ідеалів, естетичних та етичних критеріїв, виховання нового типу особистості з новими формами свідомості й дії [67, с. 51]. Водночас, Розак підкреслював, що контркультура повинна протистояти не лише домінуючій суспільній культурі, але й екстремістським гаслам так званої "антикультури", яку

він характеризує як схильність до "маніакального нігілізму" [67, с. 51]. Втім, неозброєним оком очевидна натягнутість такого штучного виділення в альтернативній культурі "революційної" та "маніакально-нігілістичної" тенденцій. Принаймні, теоретично обґрунтувати це "нові ліві" неспроможні.

Оцінка контркультури як свого роду "революції у світогляді" на сьогоднішній день збереглася практично лише серед самих представників контркультури і майже не зустрічається у серйозних соціологічних дослідженнях. Втім, є й виключення. Так, французький соціолог Ж. Еллюль припускав можливість здійснення на основі молодіжної контркультури 60-х рр. свого роду "культурної революції" в США; в першу чергу він бачив у контркультурі "вибухову силу кохання, свободи та справедливості..., нове втілення християнської культури..." [190, с. 233-234].

Широко поширеною серед західних дослідників була теза про домінант підсвідомих або неусвідомлених мотивів при створенні контркультури. Типовим в цьому плані може виступати розуміння контркультури (або "альтернативної культури", за його термінологією), сформульоване західнонімецьким соціологом Ф. Фрідманом. Останній стверджував, що формування контркультури являє собою спонтанний і безпосередній вияв світогляду певних прошарків молоді, здебільшого не вираженого за допомогою понять; основний зміст контркультури полягає в тому, щоб "бути іншою", відрізнитись в усьому до дрібничок від домінуючої культури, аж до перетворення усіх елементів традиційної культури суспільства на свою протилежність [192., с. 15]. Щоправда, варто відмітити, що під своїм визначенням "альтернативної культури" дослідник здебільшого схильний був розуміти лише неполітичний протест молоді, оскільки вважав, що саме там вона виражена у найбільш чистому вигляді, тоді як студентські радикали керувались не тільки світовідчуттям, але і певними ідейними уявленнями.

Взагалі, досить важливою (особливо у західній історіографії) постає проблема співвідношення понять "контркультура" і "молодіжний радикалізм". Більшість наявних думок з цього приводу, напевно, можна об'єднати у дві групи:

1) Ототожнення поняття "контркультура" лише з неполітичним протестом молоді 60-х рр. Потрібно відзначити, що друга думка знаходила собі ширше коло

прихильників. Так, крім названого вище Ф. Фрідмана, її підтримував також американський історик К. Вудворд [231, с. 20].

2) Розуміння контркультури як явища, яке об'єднувало в собі всі аспекти молодіжного руху 60-х рр. XX ст. в країнах Заходу. Досить чітко цієї позиції дотримувались американські дослідники Ховарди. Для останніх "і юний довговолосий адвокат... і той, хто вирощує собі харчування у сільській комуні, в однаковій мірі входять у контркультуру"; на їхню думку, контркультура не є цілісністю, а являє собою конгломерат різних, нерідко взаємовиключних позицій, цінностей та орієнтирів [201, с. 327].

Радянська історіографія так само не містили спільної думки щодо контркультури, а дослідники намагались обмежити її рамками тієї тематики, якою самі займались. Тому трактування варіювались, насамперед, в межах трьох головних концепцій: 1) бачення у контркультурі лише суто ідеологічного терміну "нових лівих", який вживається для опису явища, нібито не існуючого в об'єктивній реальності; 2) розуміння її як певного культурного феномену, зумовленого особливостями матеріального стану його носіїв; 3) тлумачення контркультури як відірваного від життя, крайньо вузького напрямку протесту дрібнобуржуазної молоді проти певних елементів панівної культури капіталістичного суспільства.

Ці досить характерні для радянської історіографії молодіжного руху другої половини 60-х рр. уявлення представлені, наприклад, в роботах радянських дослідників І. Хижняка, С. Іконникової, Е. Шумілової та В. Арсланова. Так, І. Хижняк розглядав феномен молодіжної контркультури як певний шар буржуазної культури поряд з елітарною, масовою й популярною, який виник у країнах Заходу у 60-х рр. XX ст. і відображав невдоволення молоді наявною соціально-економічною системою [166, с. 21, 23]. Таким чином, він зводив складне явище контркультури виключно до протесту, викликаного матеріальними факторами. Натомість, С. Іконникова та Е. Шумілова, відходячи, до певної міри, від вульгарного економізму в трактовці проблем молодіжної свідомості, водночас вважали контркультуру достатньо вузьким шаром молодіжної культури як такої, поряд із споживчо-орієнтованим та бунтарсько-гедоністичним [71, с. 178]. Тобто контркультура

розумілась ними як один з напрямків молодіжного протесту (причому, незрозумілою залишалась відмінність між ним та бунтарсько-гедоністичним); названі дослідниці чомусь обмежували контркультуру настроями технофобії, осудом науково-технічної революції, прагненням зупинити рух історії [71, с. 180]. Щодо В. Арсланова, то для нього контркультура взагалі виступала як "одна з форм охоронної буржуазної ідеології" [35, с. 74].

З цього переліку безумовно вирізняються підходи, які належать радянським дослідникам Ю. Давидову та П. Гуревичу, оскільки саме в них думки щодо дефініції "контркультура" виглядають найбільш логічними. Зокрема, Ю. Давидов, один з найглибших дослідників феномену контркультури в радянській історіографії, розрізняв широке та вузьке значення терміну: перше, як синонім молодіжної "субкультури протесту", сукупності всіх форм молодіжного бунту проти "істеблішменту", притаманних для 50-60-х рр.; друге, як особливий тип свідомості, поведінки, світовідчуття і способу життя, який сформувався на рубежі 60 – 70-х рр., увібравши в себе елементи декількох поширених у молодіжному середовищі форм протесту [60, с. 248].

Натомість, П. Гуревич, який так само наголошував на подвійному значенні терміну "контркультура", вважав, що він вживається, по-перше, для позначення соціально-культурних установок, що протистоять фундаментальним принципам, пануючим у конкретній культурі, і, по-друге, для ототожнення з західною молодіжною субкультурою 60-х рр. [59]. Дослідник також наголосив на принциповій відмінності між поняттями "субкультура" та "контркультура". Так, субкультури, на його думку, значною мірою автономні, закриті і не претендують на те, щоб замінити собою пануючу культуру. Контркультура ж, базуючись на чіткому локальному комплексі цінностей, з часом починає претендувати на універсальність; вона виходять за рамки власного культурного середовища, пропонуючи нові ціннісні і практичні установки для широких соціальних спільнот [59].

Розвиваючи цю тезу далі, ми можемо припустити, що в основі контркультури лежить певна субкультура, яка, еволюціонуючи, вийшла за межі соціальної групи, що її породила. З іншого боку, будь-яка субкультура носить в собі зародки

протилежних домінуючій культурі тенденцій і уявлень, які, однак, не набули універсальності у суспільстві і виконують лише функцію самоототожнення соціальної групи-носія даної субкультури.

Що ж стосується сучасної української соціології, то, принаймні, академічна навчальна література не надто переймається теорією суб- і контркультур. Здебільшого її автори обмежуються загальним визначенням, за яким субкультура це культура окремих спільнот, а контркультура – культура девіантних соціальних груп [див. напр.: 142, с. 203]. Більш чітке визначення дає О. Якуба, що характеризує молодіжні субкультури як будь-які об'єднання молоді, що мають зовнішні елементи культури (мову, символіку, традиції, норми та цінності); контркультури, на її думку, відрізняються від субкультур лише тим, що їх норми та цінності перебувають в активній чи пасивній опозиції до норм та цінностей, існуючих у суспільстві [177, с. 128-129]. В цілому ж варто констатувати той факт, що в українській соціології концепція суб- та контркультур не викликала таких суперечок, як у західній чи, принаймні, радянській. Всебічне дослідження даної проблеми залишається справою соціологів та ювентологів найближчого майбутнього.

Отож, здається цілком правомірним стверджувати, що у наявній на сьогодні історичній та соціологічній літературі переважно немає чітко визначених меж застосування понять "субкультура" та "контркультура", які є досить розпливчастими і нерідко вживаються довільно. Безумовно, усі наведені вище розходження у тлумаченнях феномену контркультури засвідчують надзвичайну його суперечливість. Основною причиною таких розходжень є намагання різних дослідників дослідити окремі аспекти явища контркультури, особливо не задумуючись над визначенням його у цілому. Щоб частково зняти протиріччя у наявних дефініціях, автор даного дослідження вважає найоптимальнішим об'єднати наведені вище підходи радянських дослідників П. Гуревича та Ю. Давидова і розрізнити наступні трактування терміну "контркультура": 1) У вузькому розумінні це феномен неполітичного протесту, елементи якого почали формуватись ще у 50-х рр. у країнах Західної Європи і США в межах певних молодіжних субкультур, проте який у найбільш доконаному вигляді постав вже після спаду молодіжного руху на

рубежі 60 – 70-х рр. XX ст. як його наслідок і отримав свій прояв насамперед в андеграундних субкультурах цього періоду. 2) У більш широкому значенні визначення "контркультура" практично співпадає з ознаками молодіжного протесту другої половини 60-х рр. у цілому, насамперед у тих його аспектах, що стосувалися психології, світоглядних орієнтирів та моделей поведінки активістів молодіжного руху. У такому контексті поняття контркультура може бути розширеним на всі прояви явища молодіжного протесту 60-х, оскільки рівною мірою охоплює і політичну і неполітичну його сторони. 3) У найширшому значенні термін "контркультура" нерідко вживається для характеристики соціокультурних особливостей певних сучасних нонконформістських молодіжних субкультур, світогляд та спосіб життя яких, як правило, свої витoki бере від молодіжного протесту 60-х рр. XX ст. і є протилежним домінуючим етико-моральним установам.

У даному дисертаційному дослідженні автор вживатиме *поняття "контркультура"* у другому значенні, як синонім *молодіжного протесту 60-х рр. в усіх його проявах*, намагаючись розглядати явище в історичній динаміці. Що ж стосується дефініції "*субкультура*", то під нею ми будемо розуміти *сукупність ознак, що характеризують світогляд, поведінку та спосіб існування в цілому конкретної соціальної групи* (у даному випадку – молодіжної верстви). Тому в рамках єдиної по суті молодіжної контркультури 60-х рр., безперечно існували конкретні її прояви у житті певних категорій молоді (наприклад, хіппі, йіппі, "прово", студентських радикалів тощо), які можна вважати субкультурами.

Можна стверджувати, що найглибше потрібне нам значення контркультури дослідив саме згадуваний вище Ю. Давидов, з висновками якого щодо джерел та етапів формування й розвитку зазначеного феномену варто здебільшого погодитись [див.: 60, с. 261-262]. На підставі цих висновків можна умовно виділити наступні етапи генези молодіжної контркультури 60-х рр.:

1) Зародження під впливом бітників та хіппі так званої "культури дітей", яка виступила проти "культури батьків" під гаслом "Великої Відмови" від усіх її матеріальних та духовних здобутків.

2) Виділення в межах "культури дітей", під тиском "нових лівих", двох протилежних, але взаємопов'язаних тенденцій, які Ю. Давидов називає "містично-наркотичною" та "екстремістські-політичною" (*коректніше їх називати неполітичним та суспільно-політичним протестом, причому останній втілювався як у радикальних, так і у поміркованих формах – А.М.*); на думку дослідника, сполучною ланкою між ними виступали ідеї "сексуальної революції".

3) Формування певного ідейно-світоглядного синтезу в результаті занепаду молодіжного протесту на рубежі 60 – 70-х рр., як наслідок поєднання на новій основі двох названих вище тенденцій.

Є підстави вважати, що розмежування молодіжного руху на політичний та неполітичний протест розпочалось в рамках самої контркультури вже на ранньому її етапі: бітники, яких доцільно вважати свого роду "батьками контркультури", починаючи з 1948 р., розпалися на дві категорії – "холодних" і "гарячих". Причому, якщо перші встали на шлях пасивного, позбавленого соціального значення протесту, закликали всіх до любові та шукали заспокоєння у релігії, то останні зберігали активну позицію, поєднуючи у своїх творах нотки бунтарства і відчаю [102, с.49-50]. "Холодні" бітники, таким чином, дали початок контркультурі у чистому, вузькому розумінні цього слова, знайшовши своє продовження у ненасильницьких формах молодіжного опору, русі хіппі, тоді як "гарячі" надалі вплинули на формування радикальної свідомості молодіжного протесту.

Отож, цілком правомірно, аналізуючи молодіжну контркультуру 60-х рр. у її широкому розумінні, як тотожну молодіжному руху в цілому, виділити у ній дві площини: *неполітичний протест* (який переважно втілювався у *хіппізмі*) та *суспільно-політичний протест*, що, в свою чергу, включав у себе *ліберальний, реформістський, ліворадикальний та лівоекстремістський напрямки*. Радянська дослідниця К. Мяло вважала двома рівнозначно найбільшими проявами молодіжної активності у другій половині 60-х рр. "Червоний Травень" 1968 р. у Франції та музичний фестиваль у м. Вудсток в 1969 р. [109, с. 152]. Додамо, що перший являв собою вищий етап у розвитку суспільно-політичного протесту молоді, тоді як другий – протесту неполітичного.

Водночас, як засвідчують всі дослідники, помилкою було б протиставляти обидві сторони контркультури, чи говорити про абсолютну ізолюваність їх одна від одної, адже вони взаємодіяли між собою, являючи на практиці єдине ціле – молодіжний рух другої половини 60-х рр. XX ст. в країнах Заходу. У ході такої взаємодії та взаємовпливу формувались принципи, ідейні положення та світоглядні орієнтири, спільні для всього молодіжного протесту. Цікавим фактом є також те, що на перетині двох площин молодіжної контркультури виникли своєрідні гібридні форми протесту (наприклад, американські йіппі, європейські "прово" та ін.), які у своїй діяльності досить оригінально поєднували політичні цілі з карнавально-епатичними методами їх досягнення. Для нашого дослідження однаковою мірою є важливим аналіз як суспільно-політичного, так і неполітичного аспектів молодіжного руху. Саме неполітичний протест, по-перше, фактично сформував направленість і характер руху в цілому, а, по-друге, виявився довготривалішим у часовому вимірі, оскільки і сформувався раніше, і продовжив своє існування після загального занепаду молодіжної активності у країнах Західної Європи і США.

При всій суперечності феномену молодіжної контркультури 60-х рр. та складності її для дослідження, тим не менше, цілком правомірно виділити в ній головні елементи, визначальні для молодіжного руху названого періоду.

Молодіжний сленг. На вербальному рівні функцію самоототожнення, відокремлення "своїх" від "чужих", в молодіжній контркультурі 60-х рр. виконувала специфічна молодіжна мова, або сленг, жаргон. Варто погодитись з К. Менертом, який розглядав два види молодіжного сленгу: 1) мова, побудована на вживанні ненормативної лексики, непристойностей, що є "традиційним знаряддям відчужених осіб"; 2) своєрідний соціологічний жаргон, який являв собою суміш термінів, що використовуються в марксизмі, психоаналізі та у творах представників Франкфуртської школи [214, с. 270-272]. Однак, на думку автора даного дослідження, абсолютизувати наведену Менертом типологію молодіжного сленгу не доцільно, оскільки вона є скоріше умовною, розробленою для зручнішого аналізу. Здається правомірним стверджувати, що у мовному вжитку молоді 60-х рр., незалежно від її приналежності до політичного чи неполітичного напрямків

протесту, вільно поєднувались соціологічні категорії з ненормативною лексикою. Напевно, соціологічна термінологія була способом раціональної критики суспільного ладу, тоді як "нецензурщина" – засобом емоційно вираженого протесту проти норм домінуючої культури.

Заперечення морально-етичних цінностей домінуючої у суспільстві культури. Австрійський дослідник К. Лоренц порівнював ненависть представників молоді 60-х рр. до старшого покоління з "найбільш безжальною... ворожнечі – національною ненавистю"; при цьому молодь не просто відкидає або ігнорує традиційну поведінку, але й бере її в якості вихідного зразка, для того, щоб усе робити навпаки [210, с. 109, 112.]. З цією думкою фактично погоджувався названий вище дослідник Ф. Фрідман, який відзначав внутрішню обмеженість молодіжної контркультури, оскільки її уявний "негативізм" являв собою лише формальне "перевертання" мотивів та елементів домінуючої культури [192, с. 15]. В основі такого протистояння культур знаходиться вже розглянуте нами раніше явище "конфлікту поколінь", "конфлікту батьків і дітей".

Втім, варто підкреслити, що не всі західні дослідники цілковито погоджувались з тезою про ізолюваність молодіжної контркультури чи її цілковиту ворожість домінуючій культурі. Так, австрійський соціолог Л. Розенмайер стверджував, що молодіжна культура являє собою скоріше посередника, а надалі й провідника ідей та зразків поведінки, "апробованих" молодшим поколінням, ніж "острів, ізолюваний від суспільства". У молодіжній культурі як наборі цінностей, норм та символів, що реалізуються в соціальній поведінці, завжди присутня неабияка частка індустрії моди та дозвілля, створеної для молоді представниками "дорослого світу" [220, с. 130, 147]. Однак Розенмайер також не заперечує, що принаймні зовні молодіжна контркультура всіляко намагається протиставити себе культурі домінуючій у суспільстві, отож застереження дослідника загальної картини не змінює.

Ставлення до насильства. У середині контркультури фактично від її зародження і по сьогоднішній день, незалежно від її неполітичної чи суспільно-політичної направленостей, точилася боротьба між прихильниками *ненасильницької*

тактики (хіппі, учасники кампанії за громадянські права негрів у США), і *насильства* як способу самовиразу індивіда (субкультури рокерів, частково бітників) та суспільних перетворень у цілому (йіппі, "прово", "везермени" та інші). Таким чином обидві тенденції, постійно конфліктуючи між собою, проходять крізь всі 60-ті рр., беруться на озброєння різними фракціями всередині молодіжного руху.

У даному контексті варто навести думку американського дослідника К. Кеністона, який був схильний абсолютизувати ідею ненасильства для формування протестної свідомості 60-х рр. Фактично дослідник розглядав цю ідею як головний мотив, саме навколо якого об'єднувались інколи протилежні за ідеологічними засадами субкультури, зазначаючи, що "основний стиль як хіппі, так і радикалів є глибоко протилежним війні, руйнуванню та експлуатації людині людиною, а також насиллю як засобам внутрішньої та зовнішньої політики" [206, с. 127]. Хоча теза Кеністона про універсальність принципу ненасильства для всіх етапів молодіжного руху 60-х може бути поставлена під сумнів, однак щодо об'єднуючої ролі даної ідеї на стадії зародження молодіжного протесту, він, безумовно, мав рацію.

Деякі дослідники, навпаки, займали протилежну Кеністону позицію, відмічаючи у молодіжному протесті насамперед схильність до насилля та руйнування. Так, консервативно налаштований американський вчений Р. Нісбет у поведінці частини студентських радикалів другої половини 60-х рр. знаходив паралелі з ексцесами нацистської молоді в Німеччині 20-х рр.: культивування лайки, образи по відношенню до викладачів та науковців, підбурювання до різноманітних форм насильства [217, с. 139]. Безумовно, такі крайні прояви молодіжного протесту також мали місце, хоча в тому, що дослідник робить наголос саме на них, напевно відіграли роль особисті емоції як свідка студентських заворушень (Нісбет у 60-х рр. працював викладачем у Берклі, одному з центрів студентського руху в США). Зі свого боку, французький соціолог А. Турен, також відмічаючи нехарактерне для попереднього етапу розвитку молодіжного руху поширення насильства як засобу боротьби за свої вимоги, водночас підкреслював, що воно було пов'язане з впливом негритянського руху і, як наслідок, з втручанням поліції" [227, с. 251].

Комунаризм. Одним з центральних у контркультурі 60-х рр., як правомірно

відмітила радянська дослідниця К. Мяло, був принцип мешкання разом, общиною чи комуною. На її думку, саме з цим принципом були пов'язані всі спроби активістів молодіжного руху другої половини 60-х рр. запропонувати будь-які альтернативні форми соціального устрою [109, с. 72]. Подібну ж думку висловив К. Кеністон [206, с. 125]. За слушним твердженням радянського дослідника Є Балагушкіна, саме у комунаризмі проявлялися спроби реалізації як негативної (руйнівної), так і позитивної (творчої) частини програми соціального протесту молоді; створення комун було водночас і гаслом молодіжного руху другої половини 60-х рр., і найближчим практичним завданням [37, с. 238].

На масовому рівні ідею комунаризму започаткували хіппі, однак вона однаковою мірою проявлялася в організації спільного проживання як у комунах хіппі, так і в студентських кампусах. Варто погодитись з названим вище Є. Балагушкіним, який запропонував виділяти три типи молодіжних комун, залежно від цілей, змісту та форми організації спільної життєдіяльності: комуні, засновані з політичною метою, комуні, які переслідують насамперед соціально-побутові завдання (так звані "великі сім'ї"), та комуні, в яких увага зосереджувалася на проблемах психології особистості та міжособистих стосунків [37, с. 238].

Рок-музика. Необхідно відзначити, що величезну роль у формуванні та збереженні молодіжної контркультури відігравав такий специфічний складовий елемент, як рок-культура. На слушну думку англійського соціолога-марксиста М. Джекса, рок-музика, яка базувалась насамперед на негритянських ритмах, захоплювала молодь своєю гучністю, нав'язливістю, а також тим, що абсолютно не сприймалась "суспільством дорослих"; таким чином вона стала повсякденним способом самовиразу молоді, невід'ємним зовнішнім атрибутом "нового покоління", його голосом [203, с. 272].

Варто погодитись зі слушною думкою вже згаданого радянського дослідника І. Хижняка, який виділяв наступні соціальні функції рок-музики у молодіжному середовищі з першої половини 50-х до приблизно 1960 р.: *функція обслуговування міжособистісних стосунків* (відбувались постійні зустрічі, спілкування молодих людей на концертах рок-зірок); *функція визначення групової приналежності* (рок

музика виступає посередником, який забезпечує взаємозв'язок і певну культурну єдність своїх прихильників); *функція закріплення певних форм поведінки та збереження єдності групи* (включає створення моделей зачісок, одягу, наслідування ходи своїх кумирів та інше); *функція соціалізації почуттів* (поширення серед слухачів заздалегідь підготовлених способів переживання); *функція психічної та фізіологічної розрядки*; *функція ідентифікації з подібними до себе* (втрата індивідом своєї соціальної та особистої визначеності, ототожнення з іншими на підсвідомому рівні); *ідеологічна функція* (примирення з існуючим суспільством та нав'язування позитивного ставлення до нього) [166, с. 24-25].

Погоджуючись з більшістю виділених І. Хижняком функцій, потрібно водночас поставити під сумнів його тлумачення змісту останньої функції як примирення з навколишнім суспільством. Ризикнемо стверджувати, що рок-музика саме періоду 60-х рр. спонукала скоріше не до замирення з суспільством, а, навпаки, виступала як чинник, стимулюючий молодь до протесту. За словами вже неодноразово згадуваного К. Ліча, саме у популярній тоді в молодіжному середовищі музиці, а не у політичній чи релігійній літературі втілювались основні цінності молодіжної культури на початковому етапі її формування [208, с. 8]. Натомість К. Менерт розглядав роль рок-культури у розвитку молодіжного руху в історичній динаміці: зокрема, він вважав, що протягом 60-х рр. пісні протесту сприяли розвитку політичного аспекту молодіжного руху, впливаючи на нього, насамперед, за допомогою змісту текстів; однак після занепаду молодіжної активності рок-музика перетворилась на суто розважальний фактор, позбавившись свого антисуспільного потенціалу [214, с. 335].

Вживання психоделіків. З часів так званої "психоделічної революції" (про що йшлося у попередньому розділі) використання наркотичних речовин для "розширення свідомості" стало невід'ємним атрибутом усіх молодіжних субкультур 60-х рр. Наймасовішого поширення "наркокультура" набула у середовищі хіппі. Наприкінці 60-х рр. 2/3 нью-йоркських хіппі вживали марихуану, 41% - ЛСД; у Сан-Франциско 56% хіппі споживали ЛСД, 78% - марихуану; нарешті 3/4 лондонських хіппі були прихильниками марихуани, 1/3 – ЛСД [167, с. 167].

Свого логічного завершення "наркокультура" сягнула в субкультурі "джанкі" (назва походить від "джанк" – жаргонного слова на позначення опіуму та всіх похідних від нього наркотиків). Останні, будучи неприйнятими навіть хіппі (які, як зазначалося, вживали здебільшого "м'які наркотики" – марихуану та інші), утворили замкнені угруповання, засобами і метою існування яких були "важкі" наркотики та специфічний досвід затьмарення свідомості, який вони отримували в ході їх вживання [див. докл.: 109, с. 148-149]. Збільшення доз та винайдення нових способів прийому психodelіків стали сенсом буття. Зрозуміло, що будь-який протест, навіть у неполітичних його формах, розчинявся у необхідності дістати чергову "дозу". Жалюгідне життя затятих "джанкі" описав в однойменному романі один з засновників бітницького руху У. Берроуз [3, с. 15], багата на події та спокуси біографія якого не раз зводила його з представниками цієї субкультури.

Субкультура "джанкі" була крайнім проявом "психodelічної революції", однак сама традиція оцінювання суспільних вад крізь призму набутого досвіду "розширення свідомості", притаманна для всіх напрямків молодіжного протесту 60-х рр. Так, лідер йіппі (угруповання на межі хіппі та лівого радикалізму) Дж. Рубін, який наголошував на "революційності", навіть "комуністичності" вживання марихуани, стверджував, що "марихуана це сироватка правди... трава зруйнувала лівих, як рух меншин, створивши на їх місці молодіжну культуру" [33, с. 109, 110].

Серед дослідників та колишніх учасників молодіжного руху другої половини 60-х рр. нерідко висловлюється думка про тісний взаємозв'язок між рок-музикою та використанням наркотичних речовин [див., напр.: 167, с. 162-167]. Дана теза навряд чи може вважатись простим перебільшенням. Небезпідставно вважається, що ЛСД почав впливати у першу чергу на субкультуру хіппі частково через музику популярних у той час рок-груп, зокрема, так званого "кислотного року" [127].

Один з представників хіппі С. Стоун значення, яке відіграла музика 50-60-х рр. у становленні контркультури, безпосередньо пов'язує з вживанням наркотичних речовин: "Музика допомагала ... самовиражатися емоційно, духовно, політично. ... У той час як хіппі досліджували свій внутрішній світ, музика вела їх у пошуках сенсу. Від музики можна полетіти навіть без наркотиків. А з наркотиками... музика

може стати релігійним досвідом" [108].

Сексуальна розкутість. Фактичною передумовою лібералізації сексуальних стосунків у 50 - 60-х рр. XX ст., на думку американського дослідника К. Ліча, стали зміни у трьох галузях: у теоретичних дослідженнях людської сексуальності (З. Фрейд, В. Райх та інші), у статевих стосунках та сексуальній поведінці як такий, а також у ставленні до цієї проблеми християнської думки [208, 23]. Масове поширення різноманітних форм контрацепції, порівняна легкість лікування за допомогою антибіотиків хвороб, які передаються статевим шляхом сприяли тому, що дошлюбна та позашлюбна сексуальна активність молодих людей стала нормою. Заперечення традиційних етико-культурних норм суспільства поширилось і на сексуальну сферу: такі форми міжстатевих взаємин як бісексуалізм, гомосексуалізм, груповий шлюб у молодіжному середовищі (особливо в умовах різних комун), втратили своє "табу". Статеві стосунки розглядалися не як засіб продовження роду, а як спосіб отримання забороненої раніше суто фізичної насолоди, а нерідко – як доповнення насолоди психічної, досягнутої за допомогою вживання наркотичних речовин.

З іншого боку, не виключено, що сексуальна розкутість до певної міри була побічним ефектом вживання "легких" наркотичних речовин, таких як марихуана, що, починаючи з 50-х рр. набула неабиякого поширення серед радикальних молодіжних субкультур. Згадуваний вище У. Берроуз, посиляючись на власний досвід, наголошував на тому, що вживання марихуани, як правило, справляло сильну збуджуючу дію на статеву функцію організму [3, с. 38].

Водночас, сексуальні ексцеси та відхилення ставали невід'ємною складовою частиною притаманного для контркультури ідеї пошуку нової свідомості, нових форм сім'ї та співіснування людей тощо. Нарешті, сексуальна розкутість у представників суспільно-політичного напрямку контркультури сприймалась як частина революції, спрямованої проти лицемірства у сімейних стосунках: "Хто двічі спить із тим самим партнером, належить до істеблішменту!" [цит. за: 66, с. 47].

В цілому ж, на нашу думку, найбільш влучною і яскравою ілюстрацією молодіжної контркультури 60-х рр. є наведений американським дослідником Е.

Семпсоном, вироблений засобами масової інформації стереотип молодії людини 60-х рр. Остання відрізнялася “довгим нечесаним волоссям, бородою, намистами, медальйонами, високими черевиками, сандаліями, зношеним одягом, любов’ю до гучної музики та поп-фестивалів, диким стилем танцю, пристрасстю до наркотиків та шаленого сексу і, зрозуміло, радикальними політичними позиціями та поведінкою, при повній відсутності дійсної відповідальності та поваги до інших” [222, с. 548]. І хоча сам дослідник схильний був піддавати цей стереотип сумнівам, є підстави застосувати цей опис, із певними застереженнями, до всієї контркультури. Адже саме таким чином відображалися спосіб життя та сукупність ідейних поглядів активістів молодіжного руху другої половини 60-х рр. XX ст. в країнах Західної Європи і США у свідомості пересічних сучасників, незалежно від форм та особливостей конкретних його проявів.

Прискіпливий аналіз цих форм не може бути здійснений без окремого розгляду найтипівіших ознак неполітичного, суспільно-політичного та змішаного (гібридного) проявів молодіжного протесту.

4.2. Рух хіппі як прояв молодіжного неполітичного протесту в другій половині 60-х рр. XX ст.

Найбільш відомим і водночас найбільш масовим проявом неполітичного протесту молоді країн Заходу в другій половині 60-х рр. XX ст. став рух хіппі, розквіт якого у його класичному вигляді припав на другу половину 60-х рр. у США, однак певні його елементи брали початок з більш ранніх часів. Східнонімецький дослідник Т. Хойбнер називав попередником європейських хіппі, зокрема, поширений у 20-х рр. у Німеччині "рух перелітних птахів", що об’єднував молодих людей з різних прошарків населення, які відрізнялися пристрасстю до подорожей, природи, оптимістичним поглядом на світ та намагались заснувати нову общину на засадах любові, щирих та природних взаємин [167, с. 81-82].

Молодий російський дослідник А. Керві небезпідставно вважав хіппі явищем, яке в своїй основі мало запозичення багатьох стрижневих елементів інших молодіжних субкультур, які існували раніше, або паралельно з ними. Серед джерел таких запозичень, він називає насамперед: *бітників*, *"народників"* (англ. Folkies, течія у середовищі бітників, представники якої ідеалізували культуру та спосіб життя сільських общин – А.М.), *"серферів"* (молодіжна субкультура, що трансформувала серфінг від морського виду спорту до фактично стилю життя – А.М.) та *"психоделістів"* (послідовники Тімоті Лірі та американського письменника Кена Кізі – А.М.) [82].

Втім, більшість дослідників схильні вважати американських хіппі безпосереднім продовженням бітництва на новому та більш масовому етапі його розвитку. Так, Т. Хойбнер зазначав, що перші хіппі з'явилися у колишніх бітницьких колоніях в Іст-Віллідж у Нью-Йорку та Хет-Ешбері-дистрикт у Сан-Франциско [167, с. 88]. Радянські філологи Л. Касаткіна, а також В. Лесин і О. Пулинець згадували другу, менш поширену назву бітників – "хіпстери" [81, с.164; 102, с.49], яка безпосередньо вказує на тісний зв'язок між хіппі та їх попередниками. Здається доцільним визнати хіппі результатом еволюції т. зв. "холодних" бітників з їх байдужістю до гострих проблем, що стоять перед суспільством.

Загалом, у науковій літературі немає єдиної думки щодо походження власне терміну "хіппі". Т. Хойбнер стверджував, що поняття "хіппі" походить від англійського дієслова "to be hip" – знати, розуміти суть [167, с. 88]; згадана вище Л. Касаткіна вважала його похідним від "to hip" – "пізнати експериментальним шляхом" [81, с.164]; нарешті радянський дослідник О. Шишов був схильний виводити походження назви "хіппі" від англійського іменника "hip" – "стегно", що, на його думку мало означати молодих людей з особливою розв'язною ходою, які тим самим намагались показати свою повну зневагу до оточуючих [172, с. 9]. А. Керві наголошує, що, як і у випадку з "бітниками", слово "хіппі" стало ярликом, приклеєним пресою до "усіх цих довговолосих"; тоді як самі "хіппі" називали себе "freaks", що англійською значить "диваки" [82].

Будучи, як вже зазначалось, породженням бітників, хіппі надмірно

примітивізували ідейну спадщину перших: як вірно відмічав названий вище О. Шишов, будь-які теоретизування були для них надто складними, отож повне презирство до інтелектуальних пошуків стало головним принципом їхнього стилю життя [172, с. 10]. Таким чином, можна стверджувати, що поширена у середовищі молоді 50-60-х рр. теза про відмирання ідеологій як таких внаслідок їх непотрібності для суспільства, набула у хіппі найбільш доконаного вигляду.

Однак не варто вважати цей рух позбавленим своєрідної, хоча й досить примітивної філософії. Основою останньої ставали гасла свободи, радості життя та безмежної любові до усіх людей без огляду на їх расову чи релігійну приналежність [176, с. 105]. Скіп Стоун, один з хіппі, попри їх неприязнь до будь-яких теоретизувань, зробив спробу систематизувати ідеали хіппізму та донести їх до громадськості, пояснити специфіку їхньої філософії: "Раніше люди... турбувалися про ту спадщину, яку залишать своїм дітям і онукам... Тепер ми піклуємося лише про те, що можемо одержати прямо зараз... Ми хочемо відновити наші права на здорове життя і на здорову планету" [164].

Взагалі ж світоглядні орієнтири хіппі відрізнялись значною гнучкістю. Як зазначав Стоун, "наша філософія це суміш вчень Христа, Будди, Лао-Цзи, Крішні, Ганді... Деякі хіппі обирають якусь визначену релігію або визначеного гуру, інші - власний шлях..." [164].

Надзвичайно влучно і повно охарактеризував сутність руху хіппі радянський дослідник А. Воскобойніков, який відмічав, що для хіппі природне важливіше за соціальне, несвідоме за свідоме, емоційне за раціональне, спонтанне за організоване; вони намагалися розірвати всі зв'язки з традиційним способом існування і наявними нормами взаємин, прагнучи жити поза часом, у світі вічного "тепер", займаючись роботою лише "коли хочеться". На думку дослідника, хіппі старалися отримати інтенсивні відчуття завдяки наркотикам, еротоманії, екзальтованому сприйняттю модної музики, танцям, які вводили у транс [53, с. 23-24].

Безумовним є той факт, що найбільш доконаного вигляду рух хіппі набув саме у Сполучених Штатах. А. Керві, наприклад, вважає, що у Великобританії хіппі не отримали значного поширення. Серед причин він називає наступні: по-перше,

англійській молоді не загрожувала безпосередня участь у військових діях у В'єтнамі, а значить, привід для широкої хвилі протесту був відсутній; по-друге, англійські молодіжні субкультури того часу ніколи не вступали у відкриту конфронтацію із суспільством, по-третє, вони практично не мали відношення до середнього класу, досить нечисленного, щоб створити свою окрему субкультуру, подібну до американських бітників та хіппі [82].

Натомість Т. Хойбнер зазначав, що Західна Європа мала свій власний еквівалент американських хіппі: у ФРН вони називали себе "бурлаками", в інших країнах - "капеллоні" та "раггари". Відрізнялись вони насамперед неохайним зовнішнім виглядом, кочовим способом життя та яскраво вираженим потягом до неробства; фактично єдина мета, яку вони переслідували, "Бути вільними, але без будь-яких зобов'язань" [167, с.83-84]. За словами дослідника, ця категорія молоді "не знала спокою – подібно до перелітних птахів, їх (бурлак – А.М.) несло уздовж і поперек Західної Європи від Копенгагену до Риму й Афін, від Парижу і Лондону до Північної Африки... Рідко хто з них був старше 25 років, це були школяри та студенти..." [167, с.82-83].

Зайвою можливістю показати зневагу до громадської думки та способом проявити свою фантазію був стиль одягу хіппі. Згаданий вище С. Стоун зазначав наступне: "Правилом моди шістдесятих було - немає ніяких правил. ... Єдиним обмеженням у гардеробі хіппі були лише рамки нашої психоделічної уяви" [105]. Вони носили одяг яскравих тонів, з багатьма декоративними елементами, оберегами та молитовними шнурами як у буддистських монахів; невід'ємними атрибутами були також спальний мішок, похідна сумка через плече, компактний музичний інструмент (гітара або губна гармошка) і, обов'язково – квіти, які використовувались як частина туалету (живі поміж волосся, вінки засушених, просто квіткові розмальовки на одязі тощо) [167, с.89].

Практично всі дослідники феномену хіппі (як західні, так і радянські), відмічали таку їхню особливість, як неробство, неприязнь до будь-яких форм регулярної праці або бажання виконувати лише ту роботу, яка припадає до душі; ця особливість навіть вважається найбільш характерною рисою їх способу життя [див.

напр.: 53, с. 24; 167, с. 82; 216, с. 2, 120 та ін.]. Названий вище Ф. Фрідман стверджував, що головною передумовою формування напрямків неполітичного протесту, подібних хіппі, було збільшення кількості вільного часу у певних прошарків населення, як правило, нестудентських. На його думку, необхідною умовою існування груп хіппі був їх повний відрив від навчального процесу та всіх видів громадської діяльності; студентська ж молодь була задіяна в русі хіппі досить слабо, оскільки протягом 60-х рр. відбувалось ущільнення навчальних програм і, відповідно, збільшення зайнятості студентів у навчальному процесі [192, с. 15]. Втім, соціальний склад хіппі був далеко не однорідним: існує думка, що майже 70% з них були саме студентами юридичних, економічних, медичних та політологічних напрямків; водночас у їхньому середовищі перебувало чимало божевільних, дезертирів, злочинців, так званих "сезонних хіппі" тощо [176, с. 105].

Однак, незалежно від визначення соціальної приналежності хіппі, варто цілком погодитись із тезою французького соціолога Ж. Еллюля, який зазначав, що подібні молодіжні субкультури здатні існувати лише тому, що західна цивілізація могла дозволити собі розкіш утримувати своїх бунтівників, оскільки решта суспільства була задіяна у високопродуктивній праці"[190, с. 45].

Потрібно відзначити, що попри всю свою аполітичність, саме хіппі внесли у молодіжний протест 60-х рр. деякі специфічні моменти, які надалі стали загальними для контркультури як такої. Таких основних моментів варто назвати принаймні два.

По-перше, як правильно відмітила К. Мяло, абсолютно новим, порівняно з бітниками, стало прагнення хіппі жити окремими комунами з повним об'єднанням майна і всього життєвого устрою [109, с. 72].

По-друге, якщо бітники зі своєю апологією насильства молодіжних банд зробили послугу екстремістам різного ґатунку, то основою способу життя хіппі, навпаки, були ненасильство і неопір у будь-яких його проявах. Масові заходи, що влаштовувались хіппі, ставили за мету "закохати систему до смерті" у повній відповідності з принципами толстовства, гандизму та інших подібних філософських систем. Як правило, хіппі намагались триматись подалі від політичних вимог молодіжного руху, оскільки вони суперечили їх суто індивідуалістичному

світогляду. Однак піднесення політичного протесту молоді країн Заходу в другій половині 60-х рр. привернуло увагу багатьох хіппі до головних суспільних проблем. Так, у жовтні 1967 р. у Франції відбулася масова демонстрація хіппі у Парижі під гаслом: "Геть насильство, кохайте один одного!" [128, с. 47].

Втім, крім декількох епізодичних антивоєнних демонстрацій хіппі ніяк не показали себе у громадському житті країн Заходу. Головним проявом їхньої своєрідної активності стало проведення фестивалів рок-музики, причому наймасовішими і водночас найскандальнішими стали фестивалі, організовані в серпні 1968 р. у містечку Вудсток в 150 км. від Нью-Йорку та в грудні 1969 р. в Альтамонті під Сан-Франціско в США [див. докл., напр.: 167, с.92-95]. Видовище зосереджених на невеликих площах протягом кількох діб сотень тисяч осіб, специфічно одягннутих, які перебували у майже постійному стані наркотичного сп'яніння і періодично влаштовували "сеанси" нудизму та "вільного кохання" й піддавались нападам озвірілих "янголів пекла", неодноразово обійшло екрани світового телебачення, ставши свого роду символом кінця 60-х рр. Загальна думка пересічних громадян країн Заходу була висловлена одним зі свідків фестивалю в Альтамонті: "Всі проблеми нашого суспільства нібито сконцентрувались в Альтамонті в одному величезному фокусі: насильство, дегуманізація, стадність" [цит. за: 167, с.95].

Цілком очевидно, що рух хіппі набув масового характеру. Шокуючи пересічного спостерігача своїми екзотичними смаками, хіппі на деякий час змогли затьмарити собою політичний аспект молодіжного руху в 60-х рр. Для багатьох дослідників саме хіппі виступали як квінтесенція контркультури у найбільш концентрованому її вигляді. Однак поступова активізація саме суспільно-політичних форм молодіжного протесту, яка набула вищого піднесення в 1968-1969 рр. завдяки радикальному студентству країн Заходу, примусила згодом неохайних "дітей квітів" відступити далеко на другий план.

4.3. Форми суспільно-політичного протесту молоді

Молодіжна активність у другій половині 60-х рр. знаходила свій прояв у найрізноманітніших формах політичної діяльності, вибір яких залежав від приналежності молодіжних лідерів та їх прибічників до тих чи інших ідеологічних напрямків. В США, наприклад, склад студентства за політичними поглядами й тактикою розподілявся таким чином: радикалів – 11%, в тому числі “революціонерів” (тобто екстремістів) – 3%, лібералів – 10%, реформаторів – 52%, поміркованих – 30%, консерваторів – 7% [116, с.179]. Реформісти, які об’єднували прихильників лібералізму та соціал-демократії, твердо тримались за ті форми суспільно-політичної боротьби, що випливали з їхньої улюбленої тактики “ненасильницького опору”, тобто такі, що мали насамперед морально-виховний характер. Ліворадикальна молодь віддавала перевагу масовим діям, зміст яких полягав у постійних конфліктах та посиленні конфронтації з суспільними інститутами аж до відповіді насильством на насильство. Учасники лівоекстремістських організацій робили ставку на добре сплановані акції невеликих за розмірами угруповань, сенс діяльності яких полягав у спробах втілити в життя схему “провокація - репресії - революція”; такий компонент як насильство з ймовірного перетворився в екстремістів на необхідний. Представники цих напрямків протягом 60-х рр. співіснували у молодіжному та студентському русі Західної Європи та США, нерідко навіть в одних і тих об’єднаннях, і брали активну участь у спільних політичних заходах. А тому досить важко зробити чітке розмежування сфер впливу цих напрямків у молодіжному середовищі взагалі та в організації тих чи інших акцій зокрема.

Попри постійні заяви молодіжних лідерів щодо спонтанності свого руху, негативного ставлення до організації як такої, про що зазначалося у третьому розділі даного дослідження, тим не менше, варто назвати деякі найбільш помітні політичні об’єднання студентів (всі їх називати, а тим більше характеризувати не є доцільним), які доклали чимало зусиль для активізації молодіжного руху 60-х рр.

У Сполучених Штатах Америки вже на етапі зародження політичного

протесту молоді його координацію взяв на себе "Студентський координаційний комітет ненасильницьких дій" (СККНД), який був створений студентами південних штатів у квітні 1960 р., в першу чергу, для організації кампанії боротьби за громадянські права негрів [44]. Крім цієї організації, що об'єднувала переважно чорношкірих студентів, виникла ціла низка інших: наприклад, ще в 1959 р. утворились "Студенти за демократичне суспільство" (СДС) та "Союз студентів за мир" (ССМ). На думку багатьох дослідників (див., напр.: 155, с. 61), саме СККНД та СДС у другій половині 60-х рр. становили основу руху молодіжного політичного протесту, що асоціював себе з "новими лівими".

У Франції також з початку 60-х рр. існувало чимало студентських союзів, об'єднань та федерацій, переважно корпоративного характеру. Перехід від академічних до загальнополітичних проблем намітився протягом 1962-1964 рр. серед Федерації груп з вивчення філології (переважно об'єднувала студентів філологічного факультету Сорбонни), причому цей перехід відбувався насамперед в межах концепції "студентського синдикалізму", розробленої М. Кравецом [див. докл.: 138, с. 83-95]. Однак найбільшу роль в організації студентських заворушень 1968 р. відіграли радикальні анархістські групи молоді, які відстоювали принципи "прямої дії". Це був, насамперед, неоанархістський "Рух 22 березня", названий так за датою захоплення в 1968 р. студентськими радикалами адміністративного корпусу університету в Нантері на знак протесту проти агресії США у В'єтнамі. Очолив його Д. Кон-Бендіт, німецький студент, який навчався у Франції. Як стверджує російський дослідник А. Тарасов, сам Кон-Бендіт, як і очолювана ним організація, орієнтувалися на ідеї так званого "Ситуаціоністського Інтернаціоналу" та його лідера Гі Дебора, автора книги "Суспільство спектаклю". Ситуаціоністи вважали, що Захід уже досяг рівня товарного виробництва, достатнього для комунізму, і настав час влаштовувати революцію "зараз і тут", насамперед, революцію у повсякденному житті, а для цього відмовлятися від роботи, від підкорення державі, від сплати податків, від виконання вимог законів і суспільної моралі. Натомість усі повинні зайнятися вільною творчістю - тоді відбудеться революція і настане "царство свободи" [151]. Іншим угрупованням паризьких студентів став "Рух

університетських дій", що виник 29 березня 1968 р після захоплення студентами одного з залів у Сорбонському університеті та проведення там масового мітингу. Очолили цю організацію студенти М. Кравец і Ж.-Л. Пеніну [151]. Обидві названі організації відіграли найважливішу роль в організації масових студентських заворушень у травні 1968 р. у Парижі. Однак навіть у період найвищого піднесення молодіжного протесту у Франції студентські групи були не вельми чисельними: так, "Рух 22 березня", за визнанням своїх же керівників, ніколи не сягав більше 200-250 активістів [101, с. 25].

У Федеративній Республіці Німеччина та Західному Берліні головним студентським об'єднанням, яке відзначилось організацією масових виступів молодих радикалів в другій половині 60-х рр., був Соціалістичний німецький студентський союз (СНСС або СДС). Останній протягом кількох років являв собою фактично молодіжне крило Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН), однак, внаслідок протиріч між радикальною молоддю та реформістським керівництвом СДПН, які почали загострюватися з 1961 р., згодом відмежувався від неї. В 1967-1968 р. (коли лідер та теоретик західноберлінських студентів - "нових лівих" Р. Дучке очолив СНСС у Західному Берліні, а його прибічники перебрали загальнонімецьке її керівництво), СНСС перетворився на провідну студентську організацію ФРН, головну силу загальнонімецького об'єднання студентства – Союз німецьких студентів. В цей період СНСС, виступивши одним з ініціаторів так званої "позапарламентської опозиції", став досить вагомою політичною силою країни [див. докл.: 101, с. 24-25; 145, с. 157-158].

Створення студентських організацій та їх подальший відхід від суто академічних проблем, витіснення вузькокорпоративної спрямованості їх діяльності політичною і стало необхідною передумовою розгортання політичного протесту молоді.

Цілісне явище, відоме нам як молодіжний протест 60-х рр., проявлялося в цілій низці політичних кампаній, що або здійснювались одночасно, або послідовно змінювали одна одну. Перед кожною з них ставились свої специфічні цілі, проте методи їх досягнення в більшості випадків були однаковими (за виключенням

заходів, що мали полярні цілі, і де домінували сили, що знаходилися на різних полюсах молодіжного протесту).

Серед основних кампаній слід назвати рух за громадянські права (в першу чергу за права негритянського населення США), рух за свободу слова, рух за створення "вільних" університетів, антивоєнний рух. В тій чи іншій мірі в усіх цих кампаніях містились елементи антиурядової та антисуспільної (у розумінні неприймання матеріальних та духовних цінностей західного суспільства) спрямованості. Однак найбільш послідовно акценти на свідому та радикальну зміну політичного та соціально-економічного устрою країн Заходу, проявились у Франції в травні 1968 р., а також у контексті діяльності лівоекстремістських угруповань. В усіх цих проявах політичного протесту молоді 60-х рр. співіснували і водночас боролися за посилення свого впливу реформістський, радикальний та екстремістський напрямки. Лише щодо руху за громадянські права у США на початку 60-х рр. можна впевнено стверджувати про домінування реформістів, насамперед, лібералів. В решті проведених кампаній вплив майже порівну розподілився між реформістами та радикалами, з переважанням останніх. "Внесок" лівих екстремістів полягав у провокаційних діях, які часто приводили до сутичок з силами правопорядку та навіть барикадних боїв, а з початком спаду молодіжної активності - у тактиці "трешинг" - "очищення від бруду" - терактах та актах вандалізму. Не можна не зауважити також, що всі кампанії в однаковій мірі інтенсивно проходили як в межах навчальних закладів та студентських містечках, так і поза ними.

Молодіжний протест 60-х рр. у своєму суспільно-політичному аспекті пройшов кілька етапів. З метою прискіпливого дослідження цього феномену необхідно більш докладно розглянути специфіку кожного етапу окремо.

Зародження політичного протесту молоді на початку 60-х рр. Особливості цього етапу зумовлені насамперед домінуванням лібералів та реформістів, які притримувались ненасильницької тактики дій та відзначались щирою вірою в суспільні інститути. Значний вплив на їхній світогляд справили ідеї М. Ганді та Л. Толстого. Зокрема, принцип ненасильства був покладений в основу діяльності

впливової у студентстві організації "Студенти за демократичне суспільство". У її програмному документі, "Порт-Гуронській декларації", зазначалося наступне: "Ми виступаємо проти використання насильства для соціальних перетворень, оскільки воно перетворює мету – людину або людську спільноту на бездушну ненависть. Необхідно обов'язково заборонити застосування засобів насильства і розвивати інститути – місцеві, національні та міжнародні – які заохочують відмову від насильства як засобу вирішення конфліктів" [32].

При цьому варто підкреслити, що зародження політичного протесту на початку 60-х рр. було притаманне передусім для молодіжного руху в США, оскільки як вже наголошувалось вище, у країнах Західної Європи активізація молодіжного руху розпочалась дещо пізніше, фактично вже у другій половині 60-х рр. XX ст. Головним його проявом стала *боротьба за громадянські права*, розгорнута в першій половині 60-х рр. активістами білої студентської молоді. Початком цієї боротьби вважається лютий 1960 р., коли в місті Грінсборо (штат Північна Кароліна) четверо студентів на знак протесту проти дискримінації негрівського населення влаштували в магазині "Вулворт" сидячий бойкот. Останній набув широкий розголосу і був підхоплений молоддю в багатьох містах країни [44].

На цьому етапі у свідомості активістів молодіжного протесту ще не відбулося корінного перелому, який пізніше привів їх до заперечення "істеблішменту" як такого. Критиці піддавалось не все суспільство в цілому, а окремі його аспекти, причому критика проводилась не з радикальних, а з загально гуманістичних позицій. Особлива надія покладалась на проведення реформ самою державою. Насамперед такі сподівання посилились у США після висунування адміністрацією Президента Дж. Кеннеді програми "нових рубежів", яка містила заклики до використання найкращих інтелектуальних сил нації, до застосування здібностей та ідеалізму молоді задля служіння суспільству [155, с. 64].

Не буде великим перебільшенням вважати рух за громадянські права своєрідною школою для активістів майбутнього молодіжного протесту другої половини 60-х рр. Кампанія швидко набула морально-просвітницького та напівблагодійного характеру. Це проявилось у таких формах як реєстрація негрів

для участі у виборах в Південних штатах; організації так званих "шкіл свободи" програма яких включала оповідання про життя чорношкірих на півночі країни, про бідних негрів та білих, про рух за громадянські права, про структуру влади в країні, про історію негритянського народу США та про африканську культуру тощо [101, с.46-47]. Також мали місце заходи, спрямовані на організацію бідної частини населення, її згуртування навколо гасла "Роботу або прибуток негайно!" та на покращення функціонування місцевих органів влади. Молоді активісти вели агітацію серед безробітних та бідноти за підтримку таких своїх проектів як створення оздоровчих центрів, освітлення бідних районів, вдосконалення умов проживання тощо, а також збирали одяг для роздачі бідним [101, с.55-56]. Фактично дана кампанія відкривала ранній етап молодіжного руху 60-х рр. у США.

Радикалізація суспільно-політичного протесту молоді. Реальність швидко переконала учасників молодіжного руху у безперспективності методів морального та ненасильницького тиску на владу. Отож, з другої половини 60-х рр., у зв'язку з посиленням радикалів у керівництві молодіжних організацій, політичний протест почав набувати нових форм.

Хвиля молодіжних протестів прокотилася по Сполучених Штатах, набуваючи все більш масового вигляду: мітинг студентів в Берклі в грудні 1966 р. зібрав 10 тис. чоловік, весною 1967 р. демонстрація студентів у Нью-Йорку об'єднала 200 тис. учасників, в Сан-Франциско – 65 тис.; влітку цього ж року студентські заворушення охопили 700 міст США; в жовтні похід студентів на Вашингтон зібрав 100 тис. чол. [Див.: 47, с. 21, 23-24]. Апогеем масового руху протесту молоді у Сполучених Штатах став травень 1970 р., коли 350 університетів і коледжів були охоплені акціями непокори.

Активізація молодіжного протесту відбувалася і в країнах Західної Європи. Так, виступи студентської молоді в ФРН та Західному Берліні в 1968 р. зібрали 35% західнонімецьких студентів. Проте найбільшої сили виступи молоді та студентів досягли у Франції. Розпочались вони в травні 1968 р. у паризьких університетах Нантері та Сорбонні і протягом лише одного місяця охопили всю країну. Чисельність учасників демонстрацій зросла з 10 тис. чол. 6 травня до 800 тис. 13

травня; в цілому ж 60% французьких студентів стали активними учасниками подій “червоного травня” 1968 року, коли політика президента де Голля викликала спалах масових заворушень. Яскраво і, водночас, правдивою виглядає картина тогочасних реалій в устах сучасного українського дослідника О. Хоменко: “Масові демонстрації, барикади, сутички з поліцією, кийки і сльозоточивий газ, карети “швидкої допомоги”, які вивозять поранених, чорні і червоні прапори, портрети Че Гевари... всі ці романтичні атрибути революції стали майже щоденною реальністю життя великих європейських міст” [168, с. 4].

На думку радянського дослідника В. Бикова, це було пов'язане насамперед з активізацією "нових лівих" та поширенням у молодіжному середовищі їхніх ідей. Дослідник зазначав, що принципово важливим внеском "нових лівих" був їхній заклик до молоді зайнятися наведенням порядку у власному домі. Цей заклик конкретизувався в гаслі морально-етичного плану, яке передбачало боротьбу не лише за расову, але й за матеріальну рівноправність, "співчуття і солідарність зі слабкими і знедоленими" і зневагу до можновладців [44].

Суттєві зміни у тактиці та свідомості учасників молодіжного руху в США почали відбуватись у кінці 1967 р., коли пасивний політичний протест замінюється на активний. Поширюється захоплення екстремістською тактикою. Студенти-радикали від організації сидячих страйків переходять до застосування сили як методу своєї діяльності. Розширилось бачення ними завдань молодіжного руху: від протесту проти втручання США у справи В'єтнаму до критики всієї американської зовнішньої політики, а згодом - всього західного суспільства в цілому [47, с.25].

Ця тенденція спостерігалась у *антивоєнному русі у США*, який був тісно пов'язаний з *рухом за свободу слова*, ініційованим ще у вересні 1964 р. Приводом для розгортання протесту став арешт розповсюджувачів політичної літератури в університеті Каліфорнії, Берклі того ж року. Тим самим студенти піднялись проти спроб ізолювати академічне середовище від гострих суперечливих питань життєвого шляху, що хвилювали все суспільство [228, р.327].

Досить швидко головними об'єктами студентської критики стали агресія США у В'єтнамі та військово-промисловий комплекс США в цілому, важке

становище у негритянських гетто; сильне обурення у активістів руху викликало небажання засобів масової інформації об'єктивно висвітлювати цілі і вимоги студентства, коли на останніх нерідко навішувались ярлики, характеризуючи їх як хіппі, наркоманів та комуністів [див. докл.: 197, с. 131-135]. У таких умовах, кампанія швидко почала набувати рис боротьби проти "істеблішменту", в їх уявленні брехливого й лицемірного, якому молодь протиставляла гасло "Tell it like it is!" – "Скажи все, як воно є!" [55, с.74]. Справжнім гаслом антивоєнного руху у США став виступ президента СККНД С. Кармайкла на студентській конференції в Берклі в 1966 р. У промові цього лідера доти цілком ліберальної організації прозвучав виразний ультиматум представникам "істеблішменту", який засвідчував готовність молодіжної громадської думки до застосування радикальних методів протесту: "Війна у В'єтнамі є антизаконною і антиморальною. У нас немає сил змінити систему, яка винна у цій війні. Ми можемо сказати лише "Ні!" призову; є більш високий закон... Цей закон дає право кожному з нас сказати, що ми не дозволимо перетворити нас на найманих вбивць. А якщо вони примусять нас вбивати, то ми вже самотужки вирішимо, кого саме вбиватимемо" [цит. за: 118, с. 232].

Найбільшого розмаху антивоєнний рух американської молоді почав набувати саме після 1967 р. (після скасування відстрочки від призову для студентів). У протестах проти агресії США у В'єтнамі поширювались наступні форми та методи боротьби: розповсюдження у вузах та студмістечках великої кількості листівок із засудженням агресії та закликами ухилятися від військової служби; спалення призовних карток; голосування і збирання підписів проти участі в роботі відбіркових військових комісій; демонстрації протесту та навіть підпалення вербувальних пунктів [39, с.46]. При цьому зростала питома вага таких засобі політичного впливу на владу як демонстрації, мітинги протесту, про що згадувалось вище. Однією з наймасовіших демонстрацій став "похід на Вашингтон" 2 жовтня 1967 р., в якому взяли участь 100 тис. чоловік [120, с.32]. Згодом, 15 листопада 1969 р. у масових антивоєнних мітингах і демонстраціях у Вашингтоні взяли участь вже 250 тис. юнаків і дівчат, причому на чолі колон йшли військовослужбовці [44].

На індивідуальному рівні протест проти в'єтнамської війни проявлявся у масовому ухилянні від призову на військову службу, дезертирствах тощо. Так, за офіційними даними міністерства оборони США, вже протягом року, до середини 1967 р., з американської армії дезертирувало 42 227 чоловік. Через рік число дезертирів зросло до 53 357 чоловік. Майже 50 тис. американських юнаків, щоб не служити в армії, залишили країну. Більшість знайшла притулок у Канаді, багато хто переїхав у Європу [44]. Ухилення від служби в армії, яке кілька років тому розцінювалося більшістю американців як боягузтво або, принаймні, антипатріотизм, відтепер перестало вважатися ганебним. Навпаки, тими, хто зумів уникнути призову, захоплювалися, їх звеличували за мужність і спритність. В цілому ж, за даними польського дослідника К. Зельке, тільки один з кожних 16 представників "бунтівного покоління" 60-х рр. служив у В'єтнамі, решта ухилились від призову [68, с. 8].

Проявом протесту молоді проти військової політики США стало суттєве зниження середнього морального рівня військових службовців американських збройних сил. З-поміж іншого, почастишали випадки непокори начальству, нерідкими стали випадки поранень і навіть вбивств офіцерів підлеглими. Так, близько 86 американських військових, переважно з числа офіцерів та сержантів, було вбито і 700 поранено у В'єтнамі своїми ж власними товаришами [183, с. 23].

В межах власне студентського, академічного руху радикальний політичний протест молоді знайшов своє вагоме втілення у *кампанії за створення "вільних" або "критичних" університетів* (в ФРН їх називали "контруніверситетами"). Таким чином реалізувалися прагнення студентів брати участь в управлінні вузами, а також їхні уявлення про тотожність характеру відносин "студент - викладач" та "експлуататор - експлуатований". Тому "вільний" університет передбачав бойкот офіційних програм, скасування будь-якого підкорення, в тому числі студентів викладачам [120, с.23]. Так, студенти у передмісті Парижу Нантері 21 березня 1968 р. відмовилися здавати екзамени з психології в знак протесту проти, за їх словами, "дивовижної примітивності" курсу, що їм читався. Така форма боротьби (бойкот іспитів або лекцій) за підвищення якості освіти швидко поширилась по всій Франції

[153]. У програму "вільних" університетів входили такі предмети як "марксизм", "психоаналіз", "Імперіалізм", "зовнішня політика в ході "холодної війни", "гетто", "проблема свободи особистості", "проблема В'єтнамської війни", "проблема влади" тощо.

Спробою втілення в життя гасла "Влада студентам!" стали університетські асамблеї. Лідери радикалів розглядали цю організаційну форму студентського руху як реалізацію на практиці ідеї "демократії загальної участі", коли всі уособлюють владу і несуть рівну відповідальність [101, с.153]. Найбільшу популярність студентські асамблеї здобули у вузах Франції та Італії.

Найвищого свого піднесення кампанія за створення "вільних університетів" набула у так званих "сіт-інах". Останні являли собою один з видів студентського страйку, коли студенти окупували або весь вуз, або його найбільшу аудиторію і не звільняли захоплене приміщення до задоволення своїх вимог, або до втручання поліції [41, с.176]. Як зазначала американська дослідниця Х. Ханфф, взагалі "сіт-іни" як форма протесту зустрічались у США ще у 40 - 50-х рр., однак не набули масового характеру [197, с. 21]. Використовувались вони також Студентським координаційним комітетом ненасильницьких дій у кампанії за громадянські права негрів на початку 60-х рр., однак здебільшого як форма бойкоту тих закладів громадського користування, де піддавались утискам афроамериканці (магазини, бари та інші). Поступова "сіт-іни" як форма студентського протесту були перенесені всередину навчальних закладів.

Найрадикальнішого вигляду "сіт-іни" отримали в Парижі, де студентство Сорбонського університету виявилось в авангарді протестів французів проти авторитарної політики президента Шарля де Голля. 13 травня, після 800-тисячної спільної демонстрації паризьких робітників та студентів, останні захопили Сорбонну. Вони утворили так звані "Генеральні асамблеї" – які повинні були виконувати роль дискусійних клубів, законодавчих і виконавчих органів студентської влади одночасно. Генеральна асамблея Сорбонни оголосила Паризький університет "автономним народним університетом, постійно і цілодобово відкритим для всіх трудящих". Одночасно студенти захопили Страсбурзький університет, а 15

травня – театр "Одеон". Станом на 17 травня 1968 р. близько 50 французьких університетів було захоплено студентами [151].

Хвиля студентських "сіт-інів" прокотилась по США. Розгорталась вона насамперед на фоні антивоєнного руху, однак суттєвим каталізатором (особливо для чорношкірих студентів) стало вбивство весною 1968 р. лідера негритянського руху в США Мартіна Лютера Кінга, а також звістка про студентські заворушення у Франції. Зокрема, травень - червень 1968 р. були відзначені масовими заворушеннями і в американських коледжах і університетах. У Колумбійському університеті (м. Нью-Йорк) студенти захопили аудиторії і припинили заняття. Наслідком стало скасування іспитів на факультеті гуманітарних наук. Університет виявився практично паралізованим на два тижнів [44].

Неабиякого поширення "сіт-іни" та бойкоти занять набули в Західній Німеччині. Досить часто вони супроводжувались різноманітними ексцесами з боку студентських радикалів. За спогадами Г. Маєра, професора Мюнхенського університету, лише протягом літнього семестру 1969 р. у названому навчальному закладі було зірвано 8 лекцій з приблизною кількістю слухачів у 1500 чол., проведенню близько 40% лекційних та семінарських занять студентами були створені неабиякі перешкоди (один з викладачів читав лекцію під бомбардування яйцями та помідорами), приміщення двох інститутів були повністю захоплені, шість інших були піддані цілковитому розгрому; були зірвані факультетська нарада та засідання сенату університету [16, с. 72-73]. Навіть багато років по тому Маєр виявився нездатним згадувати про ці події спокійно: він називає студентські виступи 1968-1969 рр. "безпрецедентною наругою над традиціями" та "війною академічних станів" [16, с. 69].

Заняття у проголошуваних студентами "вільних університетах" проводились у вигляді "тіч-інів" (з англ. "самонавчання") – вільних дискусій на задану тему. В якості лекторів виступали або самі студенти, або запрошені ними оратори. Нерідко такі заняття перетворювались на своєрідний політичний мітинг. Ініціатори подібних напівсемінарів - напівмітингів зазначали, що "тіч-іни" були свідомо створені для того, щоб піддати критичному аналізу політику адміністрації і познайомити

студентів з дослідженнями та думками, яких звичайно немає на сторінках газет та в програмах радіо й телебачення" [цит. за: 156, с.137]. Ще одна мета "тіч-інів" виходила за межі чисто академічного протесту та кампанії за "вільний" університет. Вони мали переконати американський уряд у помилковості його політики щодо В'єтнаму та непопулярності взагалі американської зовнішньої політики серед широких прошарків населення, і, відповідно, змусити правлячі кола припинити війну [157, с.64]. У цілому ж "тіч-іни" набули надзвичайної популярності серед студентства. Вони до певної міри перетворились на ознаку часу, ставши символом студентського бунту 60-х як такого.

Поруч з "сіт-інами" та "тіч-інами", хоча і в менших масштабах, застосовувались "лав-іни" - політизовані студентські "тусовки", в яких музика, танці, поцілунки закоханих пар поєднувались з антивоєнними піснями та розмовами про політику, про різні злободенні проблеми [41, с.289-290].

Розуміючи складність для студентства досягнути своїх цілей лише власними зусиллями, протягом 1968-1969 рр. молоді активісти країн Заходу, в першу чергу Франції та Італії, неодноразово намагались встановити контакти з робітниками. Так, у Франції, наприклад, 800-тисячна демонстрація, яка відбулася 13 травня 1968 р. в Парижі, об'єднала у своїх колонах робітників зі студентами. Однак студентський анархізм та елітизм по відношенню до інших суспільних груп у кінцевому рахунку відлякували останніх. Американські студенти для подолання такого стану речей висунули тактику "уорк-ін". Полягала вона в тому, що під час літніх канікул молоді активісти влаштовувались працювати на промислові підприємства, де вели агітацію серед робітників і водночас самі вчилися у них методам організованої боротьби [41, с.330-331]. Однак і ця тактика не виправдала покладених на неї сподівань налагодити тісні контакти з робітниками.

Спад молодіжної активності на рубежі 60 – 70-х рр. Розчарування молоді внаслідок усвідомлення нею своєї неспроможності змінити світ у бажаному напрямку, викликало нові зміни у тактиці та спрямованості політичного протесту. З одного боку, великі сподівання покладалися на широко розрекламований в першій половині - середині 70-х рр. (не без допомоги урядових структур) *"великий похід*

крізь суспільні інститути"; це явище оголошувалось новою формою ліворадикальної діяльності, зміст якої полягав у спробах змінити суспільство зсередини, працюючи в "системі" [116, с.189]. Однак і ця спроба так само не виправдала себе, оскільки на практиці вийшло так, що не радикали – учасники "походу" змінили "систему", а, навпаки, "система" змінила їх самих, "інтегрувала" в себе.

З іншого боку, кінець 60-х рр. позначилися на молодіжному русі надмірним захопленнями екстремістською тактикою. Так, крім достатньо поширених серед студентів бойкотів занять та екзаменів, як, наприклад, в Паризькому університеті в травні-червні 1968 р., застосовувались і більш грубі методи. Викладачів, які всупереч бажанню студентів-радикалів намагалися продовжувати лекції, закидали яйцями та помідорами; внаслідок постійного цькування у багатьох поважних професорів траплялися серцеві напади [16, с. 73]. Нерідкими стали навіть побиття та насильницьке затримання викладачів, сутички студентів з поліцією, стрілянина, будівництво барикад, фізична розправа з так званими "конформістами" - студентами, що не бажали брати участь у демонстраціях [120, с.33]. Тактика лідерів студентів-екстремістів була провокаційна в самій своїй основі і включала тріаду *"провокація – репресії - революція"*. Як і один з героїв роману французького письменника Р. Мерля "За склом", вони щиро вважали, що провокація це "досить корисна зброя у політичній боротьбі. Вона змушує противника скинути маску і розкрити свою справжню природу" [19, с. 56].

Нерідко молодіжний екстремізм набував досить гротескних форм. Так, в країнах Західної Європи поширювались симптоми "руйнації" – специфічного явища, яке остаточно сформувалось вже у наступному десятилітті і полягало в актах вандалізму, спрямованих не проти людей, а проти речей [128, с.70]. Наприклад, у Великобританії, в Лондонській школі економіки було знищено декілька старовинних рукописних карт, а в Нільському та Ессекському університетах студенти намагались підпалити відділення "Берклейз бенк", звинуваченого у зв'язках з Південно-Африканською республікою [101, с.234]. Чимало аналогічних ексцесів наводила у своїх спогадах очевидиця травневих подій 1968 р. у Франції К.

Дойл. Так, група паризьких студентів пропонувала спалити паризьку фондову біржу і тим самим "вирвати серце капіталізму"; один з місцевих троцькістських ватажків, вигукуючи, якою красивою є революція, насолоджувався виглядом полум'я, у якому згорав на барикаді його автомобіль [9, с. 53]. Ці та подібні до них акти вандалізму здійснювались, як правило, дрібними анонімними групами, що складались переважно з міських маргіналів: безробітної молоді, ліцеїстів, студентів-недоучок тощо.

Слід зазначити, що екстремісти були неоднорідними і суттєво розрізнялися між собою за тактикою. Існували угруповання, що несли на собі значний відбиток естетики хіппі (американські "йіппі", голландські "прово" та ін.). Були й інші відгалуження екстремістів, які відособились від загальної маси активістів молодіжного руху на рубежі 60 – 70-х рр. Вони притримувались тактики "партизанської війни в міських умовах" - так званої "міської герілы". Яскравим прикладом таких організацій були американські "везермени" (англ. "метеорологи") – угруповання, що виникло всередині однієї з провідних студентських організацій США – "Студенти за демократичне суспільство". Свою досить екзотичну назву останні отримали від рядка з популярної пісні Б. Ділана: "Сьогодні не потрібно бути метеорологом, щоб зрозуміти, куди віє вітер" [61, с. 55]. Втім, К. Менерт наводить іншу версію появи їхньої назви: від антимаоїстської статті в друкованому органі СДС, у якій лідери угруповання зазначали, що "ми знаємо, куди йдемо, і не потребуємо у повчаннях маоїстів та інших метеорологів..." [Цит. за: 214, с. 59].

"Везермени" виступили за негайні дії, розглядаючи збройну боротьбу (вуличні бої, терористичні акти) як найбільш ефективний спосіб "внесення революційної свідомості в маси американського народу" [101, с. 23]. Їхня діяльність викликала глибокий розкол в СДС, що припинив своє існування як загальнонаціональна структура. В оточенні "везерменів" сформувалась своєрідна субкультура, в основі якої лежав культ насильства. Яскравою ілюстрацією цього можуть виступати наведені К. Менертом вислови представників даного угруповання: "Ми проти всього, що в білій Америці вважається гарним і пристойним. Ми будемо спалювати, грабувати і руйнувати. Ми ті, хто приходить вашим матерям у нічних кошмарах"

[цит. за: 214, с. 78]. Згодом вони розпалися на низку дрібних груп, слабо розуміючих реалії суспільного життя.

Поступово мета, заради якої лівоекстремістські групи вели свою війну, розмилась і терор заради "світлого майбутнього" переродився у терор заради терору. Фактично ліві екстремісти завдали великої шкоди тій справі, якій вони присвятили своє життя: їхні дії були засуджені суспільством, навіть більшість теоретиків "нових лівих" відмежувались від такого способу реалізації своїх ідей. Однак цим самим були засуджені й ті ідеї молодіжного руху другої половини 60-х рр., єдиними захисниками яких представляли себе екстремісти. Суспільна думка загалом, збентежена терором, явно хитнулася вправо.

4.4. Гібридні прояви молодіжного руху другої половини 60-х рр.

Як зазначалось вище, молодіжна контркультура другої половини 60-х рр. являла собою досить складний феномен, який умовно можна поділити на два типи: неполітичний та політичний. Вже наголошувалось на тому, що подібне твердження може бути визнане до певної міри натягнутим. Зайвим підтвердженням цьому може виступати виникнення на перетині цих двох типів молодіжного протесту змішаних, гібридних його форм. Їх поява була закономірною: як у середовищі хіппі існувало чимало незадоволених індивідуалізмом та соціальною апатією останніх, так і серед лівих радикалів зростало число розчарованих у наслідках тих методів політичної боротьби, які були поширені у молодіжному середовищі. В обох випадках відбувався пошук нових форм протесту, здатних подолати обмеженість, притаманну як хіппі, так і "новим лівим". За влучною характеристикою, наданою цим проміжним формам молодіжного руху другої половини 60-х рр. західнонімецьким дослідником Ф. Фрідманом, для всіх них був характерний ігровий стиль, карнавальність та певна естетизація акцій протесту; він навіть вжив визначення "елементи лудизму" щодо окремих проявів цього явища [192, с. 24].

Найбільш яскравим прикладом таких гібридних форм молодіжного руху другої половини 60-х рр. були американські йіппі. Останні являли собою відгалуження звичайних хіппі, яке, втім, піддало свої погляди досить оригінальній трансформації. Повністю зберігши традиційний стиль існування, вони, водночас, позбулися притаманних хіппі індивідуалізму та глибокої пасивності щодо суспільно-політичного життя країни. Щоправда, політична (революційна, за їх власними твердженнями) діяльність йіппі завжди носила характер своєрідного театралізованого вертепу. Подібна суперечливість даного відгалуження молодіжного руху пояснюється, з поміж інших причин різним минулим їх керівників. Якщо один з лідерів, Джері Рубін, колишній студент-соціолог, згодом журналіст, до того, як очолити цей напрямок молодіжного бунтарства, брав участь у Русі за свободу слова в Берклі, набував досвід політичного радикалізму "нових лівих", то інший відомим бунтівник, Еббі Хоффман, колишній психолог, дослідник шаманізму й чорної магії, протягом багатьох років належав до хіппі [Див. докл.: 174].

У діяльності йіппі ці два лідери намагались певною мірою синтезувати свій досвід. Створений ними в 60-х рр. так званий "театр герілы", по-суті, політичний балаган шокував пересічних американських громадян своїм викликом усім традиційним суспільним цінностям. Наприклад, 20 травня 1967 р. вісімнадцять молодих бунтарів на чолі з Еббі Хоффманом влаштували одну з найвідоміших "вистав" "театральної герілы": з галереї для публіки Нью-Йоркської біржі розкидали тисячу доларів однодоларовими папірцями. Робота біржі була фактично паралізована: залишивши всі справи, брокери і маклери почали ловити гроші. Вважається, що ця витівка на біржі, названа самим Хоффманом "новим вигнанням торгівців із Храму в епоху телебачення", була першою акцією руху йіппі, хоча останні формально виникли через кілька місяців потому [174].

Традиційна політична діяльність викликала у йіппі розчарування та глибоку відразу, особливо після спроби Дж. Рубіна балотуватись на посаду мера Берклі. Самий Рубін зазначав з цього приводу наступне: "Будь-який дурень може балотуватися на посаду мера Берклі, якщо в нього є 25 доларів (25 долар-майновий

ценз на виборну посаду) і ще 25 дурнів, щоб його висунути. ...випрошування голосів виборців - метод, яким не можна створити нового суспільства. ...виборча політика несумісна з щирістю. А ми хочемо суспільства ширих людей. Це егоїстична боротьба окремих кандидатів. А ми хочемо суспільства колективістів. Я ледве душу не продав за "голоси". Ніколи більше не надягну "трійку". До біса вибори. Хай живе революція!" [10].

Думка поєднати стиль життя хіппі з політичним протестом "нових лівих" виникла після проведення першими антивоєнної демонстрації у Пентагоні 21 жовтня 1967 р., однак ідейно оформлена дещо пізніше, на новорічні свята 1968 р. , коли під час святкування народилася назва нового руху. Згодом термін "йіппі" тлумачився лідерами цього угруповання по-різному, в залежності від обставин: або як абревіатура слів "Youth International Party" (Молодіжна Міжнародна Партія – А.М.), або просто як переможний вигук молоді [див. докл.: 174].

За словами Дж. Рубіна, йіппі "планують комуністичний заколот з метою захоплення Америки і розглядають секс, довге волосся, сучасну джазову музику та допінг в якості засобі в для здійснення цього заколоту" [цит. за: 34, с.148]. Ебі Хоффман вважав подібні дії Другою Американською революцією, а себе - "revolutionary artist" (революційним художником – А.М). Взагалі, самоототожнення йіппі з "революційними митцями" було не просто намаганням мовою контркультурного вертепу донести до американських громадян своє неприйняття "істеблішменту", але й за допомогою постійних акцій епатажу підірвати його основи. Використання ненормативної лексики в громадських місцях та літературі, демонстративне паління Хоффманом марихуани під час прямого ефіру на радіо, проведення гротескних богослужінь-пародій на кришнаїтські, підтримка руху сумновідомих "червоних кхмерів" в Камбоджі та багато інших акцій мали на меті не лише вразити громадськість, але й перехопити в засобів масової інформації першість у маніпулюванні свідомістю американців [див. докл.: 174]. Балансуючи десь на межі повної втрати здорового глузду, йіппі намагалися поєднати абсолютно непокєднувані речі, наприклад, в 1968 р. Хоффман вимагав: "Скасувати платні туалети! Ось мета революції - безсмертя для всіх, хто живе й безкоштовні

туалети!"[цит. за: 174].

В цілому ж йіппі піднесли свій інфантилізм та небажання дорослішати до рівня ідеології. Дж. Рубін писав: "Все, що роблять йіппі, призначено для тих, кому від трьох до семи років. ... Революція змінила вищу школу в 1968 р. Скоро це ж саме чекатиме середню та молодшу школи. Лідерами революції є семилітні діти. ... Ми вічно залишимося підлітками" [33, с. 105, 106, 107].

Подібними до йіппі були їхні європейські "близнюки" - голландські "прово" (скорочення від неологізму "провотаріат" – "провокуючий пролетаріат"), які з'явилися вже в середині 60-х рр. та згодом поширились у багатьох країнах Західної Європи та в США. Радянська дослідниця К. Мяло взагалі вважала їх "історично першою формою поєднання культуроборчої та політично радикальної діяльності" [109, с. 76]. Діяльність "прово" так само носила відверто карнавальний, рекламний характер, що виражалося в їхній "революційній" боротьбі та її формах: так званих "хеппенінгах" – демонстраціях карнавального типу на вулицях міст; стоячих, сидячих та лежачих демонстраціях. Всі акції "прово" були відверто демонстративними та покликаними шляхом наочної агітації виховувати "революційну свідомість" населення.

Одним з прикладів такої "революціонізуючої" діяльності були так звані "білі плани", які нерідко нічого спільного не мали зі справжнім антисупільним протестом. Так, "план велосипеда", протиставляв велосипед - засіб індивідуального пересування автомобілю як "символу держави" [64, с.29]. Інші "білі плани" були ще більш гротескними: "жіночий план" передбачав залякування добропорядних громадян роздачами протизаплідних пігулок всім дівчатам, починаючи з 12 років та умовлянням їх вступати у вільні статеві стосунки; "поліцейський план" полягав у перетворенні поліції на соціальних робітників, для чого правоохоронців необхідно було обеззброїти, одягнути в біле та повісити їм на шию барабан з метою складання туди цукерок, презервативів для неповнолітніх, курячих стегенець для голодних і запальничок для бажаючих палити пішоходів [167, с.116-117].

В цілому ж по мірі занепаду молодіжної активності наприкінці 60 – на початку 70-х рр. піддавались внутрішній трансформації й подібні до йіппі та

"прово" молодіжні угруповання: політичні елементи протесту дедалі поступалися місцем культурно-естетичній його складовій.

4.5. Причини занепаду молодіжного руху на рубежі 60 – 70-х рр.

Вже на початку 70-х рр. занепад молодіжного руху, найвище піднесення якого припало на другу половину 60-х, став доведеним фактом, визнаним і лідерами й активістами цього руху, і його дослідниками. На думку названого вище американського історика К. Вудворда, саме на рубежі 60 – 70-х рр. остаточно розійшлися шляхи "політичних" та "культурних бунтівників" (представників суспільно-політичного та неполітичного протесту – А.М.): якщо протягом 60-х рр. вони були об'єднані спільною справою, сприймали себе як єдину, монолітну опозицію щодо "істеблішменту", то на початку 70-х рр. вони не просто почали розходитись за поглядами та формами протесту, але й фактично, на думку дослідника, почали перетворюватись на свою протилежність [231, с. 20]. З одного боку, неполітичний аспект бунту продовжився і навіть посилювався, тоді як суспільно-політичний протест у своїх масових формах занепав. З іншого, вони найбільш радикально розійшлися по питанню співвідношення суспільного та приватного життя: хіппі та подібні до них аполітичні групи поступово відкинули всі форми суспільної діяльності, заглибившись у нетрі власної психіки.

Радянський журналіст В. Биков, перебуваючи в 1974 році у Сполучених Штатах, відмічав, зокрема, наступне: "Перше, що спадає в око... це спокій в університетських містечках. Студенти заповнювали бібліотеки, у теплі дні розміщувались з підручниками на галявинах коло учбових корпусів і гуртожитків... Всі... одностайно відмічали зростання інтересу до навчання, підвищення популярності спеціальностей, що обіцяють пристойний прибуток у майбутньому, таких, наприклад, як медицина і юриспруденція" [45, с.102]. Американський соціолог Д. Янкелович аналізуючи корінні зрушення у свідомості студентства на

початку 70-х рр., виділяв наступні зміни у їх поглядах і поведінці: припинення бунтів у кампусах; висування в якості провідного мотиву навчання подальшу самореалізацію в межах загальноприйнятої кар'єри; послаблення критики Америки як “хворого суспільства”; повернення до заперечення насильства як засобу досягнення мети; повернення схвального ставлення до набуття освіти; зближення у питаннях наявних цінностей, моралі та переконань між молодим і старшим поколіннями; послаблення критики вищих навчальних закладів та проявів мілітаризму; зменшення зацікавленості проблемами національних меншин; падіння впливу “нових лівих” та чисельності студентів-радикалів; поширення в студентському середовищі сприятливого ставлення до гасла “Закон і порядок” тощо [див.: 58, с. 157-159].

Решта дослідників молодіжного протесту на початку 70-х рр. погоджувались з аналізом Янкеловича. Західнонімецький науковець Б.Гуггенбергер так характеризував стан молодіжної та студентської активності на початку 70-х рр.: “І за межами наших університетів, і в середині них відчутно потихішало. Відійшли у минуле безплідні заворушення, революційний азарт, спалах почуттів, але разом із тим і легкість, оптимізм, геніальна безтурботність, що відзначали з самого початку цей колективний виступ проти ненависного світу батьків” [196, с. 13]. Подібні явища відмічав і Д.Статера, який наголошував, зокрема, на “виснаженні власне студентського протесту і поширенні настроїв фрустрації й апатії, різко контрастуючих з “революційною маячнею” багаточисельних мікроугруповань троцькістського чи маоїстського спрямувань” [225, с.201]. Одним зі свідчень занепаду молодіжного протесту стали масова переорієнтація тематики або припинення взагалі переважної більшості радикальних періодичних видань як легальної, так і "підпільної" преси [див. напр.: 114, с. 184-185; 99, с. 187-188]: їх спрямоване на підрив "істеблішменту" інформаційне наповнення просто почало втрачати читачів. Багатьом очевидцям та дослідникам феномену молодіжного протесту все це нагадувало повернення на арену історичного розвитку "мовчазного покоління" 40-х – першої половини 50-х рр.

Лише невеликий відсоток колишніх активістів та учасників молодіжного руху

60-х рр. зберегли надалі непримиримість та ненависть по відношенню до "істеблішменту". Одним з не багатьох лідерів молодіжного руху другої половини 60-х рр., який до своєї смерті у 1989 р. залишився вірним ідеалам молодості, був один з керівників йіппі Еббі Хоффман. Він продовжував агітувати перед мешканцями університетських кампусів, відвідуючи їх до 60 разів на рік, і підбиваючи студентів протестувати проти усього на світі: вербування в ЦРУ, військово-промислового комплексу, зовнішньої політики, забруднення навколишнього середовища та інше. Однак і він не уникнув розчарування тим фактом, що, на його думку, студентство позбулося революційного запалу, а контркультура переродилась у свою протилежність; у квітні 1989 р. цей "останній бунтар" у стані глибокої депресії покінчив життя самогубством [174].

Частина активних й екстремістські налаштованих романтиків "студентської революції" 60-х рр., які, з одного боку, розчарувалися у здатності населення масово піднятися проти ненависної для них "системи", а, з іншого, виявилися нездатними відмовитись від своїх ідеалів, у розпачі кинулися в обійми політичного тероризму. Такими були "везермени" у США, "Фракція Червоної армії" в ФРН, "Червоні бригади" в Італії та інші подібні до них терористичні організації. Як зазначав у середині 70-х рр. американський дослідник Р. Клаттербак, починаючи з 1968р. молодими екстремістами було здійснено більше 300 нападів, з яких 170 закінчилися вдало для нападників; було реалізовано 50 викрадень людей за політичними мотивами, і кілька сотень – за кримінальними, але з наявністю певного політичного підтексту [187, с. 21]. Справжнього розквіту політичний терор лівих екстремістів набув вже у 70-х рр., ставши серйозною проблемою. На думку радянських дослідників В. Вітюка та С. Ефірова, перехід до терористичної тактики був пов'язаний з певними особистими якостями терористів: "максималістськими претензіями і крайньою нетерпимістю, силою ненависті й жагою помсти, потребою до самоствердження за будь-яку ціну й бажанням надати своєму життю видимості соціального змісту, прагненням позбутися комплексів соціальної та особистої неповноцінності й фрустрації, пошуком яскравих відчуттів і відсутністю будь-яких морально-психологічних табу" [48, с. 151]. Вже у 90-х рр., відмежовуючись від

ультралівих терористів Західної Німеччини, Д. Кон-Бендіт зазначав, що рідко бачив, щоб революціонери були водночас такими нелюдами: "Вони повністю інструменталізували молодих людей, вони їх руйнували і з "чистого его" втягнули в ідеологію безумства" [11, с. 31].

З іншого боку, цілком зрозуміло, що в основі захоплення екстремістською тактикою лежали, по-перше, втома від різного роду ідей і теорій (яких, попри декларативну позаідеологічність "молодих революціонерів", було чимало) та пов'язаних з ними постійних дискусій у студентському середовищі, а, по-друге, бажання безпосередніх дій. Яскраво ілюструють дану тенденцію слова одного з героїв названого роману Р. Мерля: "Про політичну позицію свідчать вчинки, все решта – нісенітниця... Справжні революціонери... палять американські прапори, висаджують у повітря американські банки, кидають каміння в "Америкен експрес", або ведуть політичну роботу на заводах, коротше, *що-небудь роблять* (виділено мною – А.М.). Навіть якщо це "що-небудь" на перший погляд здається маячнею" [19, с. 318].

До речі, саме з 70-х рр. політичний тероризм набув загрозливих розмірів як міжнародне явище. Так, число загиблих внаслідок терактів у різних країнах складало в 1969 р. 29 чол., в 1972 – 145, в 1974 – 315, в 1976 – 402, в 1978 – 432, в 1979 р. – 587 чол., причому на території Західної Європи терактів було скоєно вдвічі більше ніж на Близькому Сході, в Північній та інших частинах Африки разом узятих [54, с. 4]. Таке надзвичайне поширення політичного тероризму в індустріально розвинутих країнах світу стало водночас однією з симптоматичних ознак спаду масового молодіжного руху і його закономірним наслідком. Стала зрозумілою вся глибина деградації лівих екстремістів. Не нехтуючи нічим задля руйнування основ "істеблішменту" та наближення омріяної ними революцію, вони поступово перетворились на ізольовані від суспільного життя секти, які займались, по-суті, політичним гангстеризмом, напівприкритим ідеологічним антуражем. Особливо це проявилось, коли італійські "Червоні бригади" в 1979 р. викрали та згодом вбили одного з найпопулярніших у країні політичних діячів, лідера Християнсько-демократичної партії, колишнього прем'єр-міністра А. Моро.

Однак здебільшого шляхи вчорашніх “молодих бунтівників” розійшлися. Одні з них приєдналися до якої-небудь з релігійних сект, що масово почали виникати саме в той час. Глибокій деформації було піддано субкультуру хіппі. Вона втратила свій попередній зміст – успадкований від бітництва дух внутрішнього протесту. Згаданий вище С. Стоун, із сумом констатував: "Ми (хіппі – А.М.) - екстракт свободи... Ми були вільні думати те, що хочемо, робити, те, що хочемо, і бути тими, ким хочемо. Припинивши експериментувати і шукати цю свободу, найважливіша частина кожного з нас припинила розвиватися" [143].

Натомість, саме хіппі стали тим середовищем, у якому набуло неабиякого поширення явище "Ісус-революція". Образ Ісуса Христа став одним з досить популярних персонажів трансформованої молодіжної "контркультури", який був позбавлений ортодоксального вигляду, властивого католицько-протестантській догматиці, набувши, натомість, деяких рис, характерних для східних культів, і навіть певних еротичних властивостей. Саме на рубежі 60 – 70-х рр. у США виникла одна з найганебніших псевдорелігійних сект – т. зв. "Родина" "пророка" Д. Берга, яка, прикриваючись біблійними заповідями любові, не гребувала розтлінням неповнолітніх, дитячою порнографією та проституцією [Див. докл.: 80, с. 433-441]. Нерідко родючим ґрунтом для виникнення різноманітних сект ставали "комуни" хіппі та студентські кампуси.

Інші активісти молодіжного руху другої половини 60-х рр. зайнялися політикою у традиційному розумінні цього слова, не виступаючи більше проти “істеблішменту” (як, наприклад колишні лідери студентського руху у Франції та ФРН Даніель Кон-Бендіт та Йошка Фішер, один з яких у 90-х рр. став депутатом Європарламенту від партії "зелених", а інший – лідером Парії "зелених" Німеччини, віце-канцлером та міністром закордонних справ ФРН – див.: 92; 11, с. 32; 66, с. 38), або зосередили увагу на вирішення внутрішніх студентських питань, перейшовши на позиції студентського корпоративізму. Дехто зберіг свій статус “аутсайдерів” суспільства, проте відійшов від активної участі у русі протесту, поринувши у світ наркотиків та наркоділків і взагалі злочинного світу, як, наприклад, т. зв. "нові хіппі".

Було, врешті-решт, і чимало таких колишніх учасників молодіжного руху 60-х, що відкинули “шаленства” юності й із задоволенням інтегрувались у ту саму “систему”, проти якої нещодавно так ревно виступали (наприклад, лідер йіппі Дж. Рубін, який згодом став вдалим підприємцем і працював на Уолл-Стріт, в центрі американського бізнесу). Неодноразово згадуваний С. Стоун із ледь прихованою гіркотою так говорив про тих хіппі, які відійшли від руху: "Подорослішавши, вони (хіппі – А.М.) переженілися, завели дітей, влаштувались на роботу, прийняли на себе більше відповідальності. Вони стали частиною системи..." [143].

На перший план у житті молоді людини 70-х рр. замість притаманного “молодим бунтівникам” другої половини 60-х рр. прагнення вести вільне, романтичне і безвідповідальне існування, сповнене чуттєвих радощів і розваг, вийшла професійна кар’єра, здобуття вищої освіти; причому остання розглядалась ними вже не як засіб пізнання самого себе, а як шанс успішного просування у житті [109, с. 249]. Цікаво, що навіть виховання власних дітей представники колишнього "бунтівного покоління" переважно побудували на зовсім інших принципах, ніж ті, на яких колись виховувалися самі. Замість лібералізму, межуючого з байдужістю, набули поширення домашні цінності, контроль батьків за поведінкою дітей, чимало уваги приділялося стосункам всередині родини [68, с. 12]. Все це було відображенням у свідомості молоді доконаного факту того, що рух молодіжного та студентського протесту вступив у період свого занепаду, виявившись нездатним виконати поставленого перед ним його учасниками головного завдання – докорінного руйнування всіх інститутів пригнічуючого їх постіндустріального суспільства Заходу.

Щоправда, занепад молодіжного протесту аж ніяк не означав, що колишні радикали раптово перетворилися на конформістів. Нерідко відмічається, що спільним знаменником, властивим всьому "бунтівному поколінню" залишився безкомпромісний ідеалізм, породжений глибоким переконанням у тому, що людину і людське суспільство можна і потрібно переробити на краще [87, с. 17]. Однак у способах здійснення цих змін вони стали прагматиками, позбувшись юнацьких ілюзій щодо можливості революційних перетворень у суспільстві. Тому і власне

протест не вичерпав себе повністю, радше він був загнаний вглиб підсвідомості колишніх бунтівників. У цьому контексті варто погодитись з думкою американського дослідника П. Стара, який стверджував, що "конфлікти, які раніше відкрито розривали суспільство, тепер локалізувалися й увійшли всередину, де вони з тих пір тихо підривають життя людей, відмічених печаткою 60-х рр." [224, с. 31]. Втім, це не заперечує власне факт деградації молодіжного руху 60-х в усіх його проявах.

Отож, початок 70-х рр. став тим Рубіконом, перейшовши який, молодіжний рух, до того масовий, радикальний та потужний, надовго вступив у смугу занепаду. Фактично, у тому вигляді, в якому рух протесту розвивався в другій половині 60-х рр., він припинив своє існування.

Які ж були причини занепаду руху, який ще за кілька років до того мав, за словами молодіжних лідерів та ідеологів, повністю змінити обличчя світу?

В першу чергу, серед таких причин варто відмітити внутрішню слабкість, обумовлену недоліками організаційної будови, ідеології "молодих бунтівників" та обраної ними тактики боротьби за реалізацію своїх програмних положень. Як влучно зауважив український науковець і публіцист О.Хоменко, "... революція була для них проривом нової, нерепресивної чуттєвості, поєднанням мистецтва і політики, джазовим оркестром на барикадах, а зовсім не банальним захопленням політичної влади однією з партій... Травень 68-го з великою недовірою ставився до різноманітних структур та організацій... наголошуючи більше на спонтанності, самоорганізації, ініціативі окремих особистостей" [168, с.4].

Таким чином, попри всі спроби налагодити хоча б якусь координацію, молодіжний рух другої половини 60-х так і залишився здебільшого слабкоорганізованим. Такі вади протесту радикальної молоді як неорганізованість, аморфність та стихійність відмічалися, зокрема, відомим американським соціологом та ідеологом "нових лівих" Г.Маркузе [31, с.25], та багатьма іншими дослідниками. Налагодженню елементарної координації дій заважала не лише відчутна конкуренція між різноманітними за ідеологічним спрямуванням молодіжними та студентськими угрупованнями, а й свідома орієнтація лідерів та теоретиків

“молодих революціонерів” на стихійність руху. Останнє вважалося ними як рішучими противниками будь-яких бюрократичних утворень, позитивною рисою молодіжного руху, що вигідно відрізняла його від, наприклад, руху робітничого, керованого т.зв. “старими лівими”. Так, лідер французьких студентів другої половини 60-х Д.Кон-Бендіт відзначав наступне: “Сила нашого руху саме в тому і полягає, що вона спирається на неконтрольовану спонтанність” [цит. за: 184, с. 84]. Аналогічні думки висловлював лідер йіппі Дж. Рубін, який наголошував: " Спочатку дій, аналізуй пізніше. Саме імпульс, а не теорія допомагає зробити великі кроки вперед. Теорія з'являється коли люди намагаються з'ясувати, що саме вони зробили вже після того, як вони зробили це" [33, с. 115].

Серед недоліків ідеології молоді та студентства другої половини 60-х рр., ідеології, значною мірою сприйнятої ними від “нових лівих”, вже згаданий вище Г.Маркузе відмічав схильність до ідеалізації контркультури та пов'язаних з нею способів політичної активності, що знайшло своє відображення у принципі “жити власним життям” – приділенні ними набагато більшої уваги трансформації, звільненню індивіда у суспільстві, ніж звільненню самого суспільства; крім того, дослідник звертав увагу на яскравий антиінтелектуалізм “молодих революціонерів”, який вони поділяли “з найбільш реакційними представниками істеблішменту” [31, с.48, 129]. Цей антиінтелектуалізм, на думку американського дослідника К. Гершмена, був одним з чинників, що заважали молодіжним лідерам та активістам здійснити глибокий аналіз суспільних явищ, виробити справжню політичну програму та утворити дійову політичну організацію; серед інших подібних чинників дослідник називав: антиматеріалізм, неприйнятний для значної частини населення, яка тільки прагнула отримати ті матеріальні блага, що вони вже мали від народження, елітизм і намагання нав'язати свої сумнівні моральні цінності збіднілим верствам населення та інші [див.: 41, с.309-310].

Досить цікаву думку щодо причин занепаду молодіжного руху 60-х рр. висловив французький соціолог А. Турен. Останній зазначав, що головною проблемою, з якою зіштовхнувся студентський рух, і яка, у кінцевому підсумку, привела до його занепаду, було "однією ногою утримуватись всередині

(університету – А.М.), а іншою - зовні" [227, с. 195], тобто зберігати баланс між внутрішньо вузівськими та загальносуспільними вимогами. На думку дослідника, "якщо рух має на меті реформу університету, він зводиться до організаційних вимог та інституційного тиску. Якщо ж опиняється повністю у владі сил та цілей, що лежать за межами університету, то він розпадається" [227, с. 196].

Студентству ж другої половини 60-х рр. якраз і не вдалося послідовно дотримувались такого балансу. На цьому факті наголошував інший дослідник, вже згаданий американський науковець консервативного напрямку Р. Нісбет. Останній небезпідставно зазначав, що однією з головних причин занепаду молодіжного руху другої половини 60-х рр. XX ст. була різюча невідповідність між рушійними силами протесту та їх цілями: спираючись, насамперед на студентство, молодіжний рух 60-х рр., за змістом вимог не був ні студентським, ні академічним, оскільки не виражав інтереси студентів і не базувався на цінностях академічного світу; фактично в основі протесту лежали не раціональні мотиви, а певні романтичні фантазії, які за будь-яких обставин не могли бути втілені у життя [217, с. 143-145]. Аналогічну думку висловлював і американський дослідник М. Жакне, який зазначав, що кінцева мета усіх студентських радикалів насправді знаходиться за межами університету, вона передбачає зруйнування влади, а їх завдання полягає у використанні університетів в якості знаряддя для реалізації цієї мети [202, с. 29].

Внутрішня слабкість молодіжного та студентського руху другої половини 60-х рр. значно посилювалась ще й тим, що його ідеологія та методи, які використовувались задля реалізації цілей учасників даного руху, сприяли його ізоляції від інших політичних сил та решти населення. Зрозумілу пересторогу викликала, за твердженням радянської дослідниці К. Мяло, така риса руху молодіжного протесту як нестійкість, рухливість вимог радикалів, їх перестрибування з однієї проблеми на іншу, постійне намагання будь-який протест проти конкретних речей і явищ підняти до рівня "потрясіння істеблішменту"[109, с.69].

Анархізм молоді 60-х рр. викликав зрозумілу підозру в середовищі робітничих організацій та партій "старих лівих". Насторогу або навіть вороже ставлення до

молодих "ультрареволюціонерів" з боку французьких комуністів та соціалістів відмічають такі учасники та очевидці травневих подій 1968 р. в Парижі, як, зокрема, Д. Кон-Бендіт, К. Дойл та Д. Бенсаїд [11, с. 28; 9, с. 39, 41-43; 1, с. 26, 27, 29]. Неодноразово згадуваний К. Менерт причину відмежування комуністичних партій країн Заходу від студентських заворушень бачив у обмеженості свободи дій комуністів необхідністю постійно озиратись на генеральну лінію Москви, оскільки участь ФКП у радикальних виступах могла б налякати буржуа і скомпрометувати політику розрядки [214, с. 59]. Втім, не виключене існування й інших, більш глибоких мотивів подібного ставлення комуністів до молодіжних заворушень, зокрема, таких як побоювання можливого втручання НАТО у внутрішні справи Франції у випадку суттєвої дестабілізації ситуації в цій державі [див., напр.: 79].

Загальну ж думку лівих радикалів висловив колишній свідок заворушень 1968 р. у Франції, англійський троцькіст Р. Сміт, який прямо заявив: "Революція була зраджена. Контрреволюційну роль зіграла Французька комуністична партія" [22]. Подібна безапеляційність суджень, небажання бачити реальну розстановку сил у суспільстві, і, водночас, потяг молодіжних активістів до насильства та презирливе ставлення до легальної політичної діяльності сприяли засудженню молодих радикалів також з боку реформістів та лібералів, не кажучи вже про консерваторів. Зі свого боку, студентські лідери відплачували їм тією ж монетою, оголошуючи помірковані політичні сили "контрреволюціонерами", а комуністів, соціалістів та робітничі профспілки - "ревізіоністами". На думку сучасного польського дослідника В. Гротовича, таке ставлення молодих радикалів до "старих лівих" пояснювалось насамперед сприйманням їх як своїх політичних конкурентів на шляху самоствердження у ролі авангарду робітничо-селянського протесту [57, с. 57].

В результаті своїми діями студентські радикали сприяли наслідкам, протилежним від очікуваних – згуртуванню більшості населення навколо урядів і, відповідно, зміцненню старого порядку замість його зруйнування [229, с. 1290].

А власне, які ще емоції, крім почуття глибокого шоку, могли викликати у суспільстві заклики, подібні до вже згадуваної фрази, що належала лідеру французького студентства Д.Кон-Бендіту: "Бери гнилі помідори і дій. Бери тухлі

яйця і дій. Заперечуй все... Кохай інакше. Заперечуй сім'ю... Ти робиш революцію для себе. Зараз і тепер! “ [цит. за: 134, с. 13-14]. Навряд чи подібний свідомо примітивізований підхід до революційної боротьби міг викликати схвалення чи принаймні розуміння з боку пересічної людини, так само як і перенасичені епатажем підкреслено екстремістські заклики одного з молодіжних угруповань США – йіппі: “Гвалтуй монахинь, знущайся над професорами, не слухай батьків, спали свої гроші... Знищуй сім'ю, націю, церкву, місто, господарство; перетвори життя в мистецтво, в театр душі і театр майбутнього; тільки революціонер – справжній художник” [цит. за: 61, с.56]. Безумовно, мав рацію Г. Маєр, один зі свідків студентських заворушень у Мюнхені, коли зазначав, що лідери молодіжного протесту говорили жаргоном, незрозумілим простому народові, отож громадськість досить швидко забула про революційні ігри дітей бюргерів, у які вони бавились у стінах університетів [16, с. 77].

Все наведене вище сприяло тому, що коли постала необхідність розширення соціальної бази руху протесту, залучення до нього інших прошарків населення, тут молодіжна ідеологія навпаки, відштовхнула можливих союзників, в тому числі з середовища тієї молоді, яка не брала активної участі у “молодіжній революції” 60-х. Такої молоді було чимало – адже далеко не всі були у захваті від екстремістських нахилів частини активістів руху. Диференціація молоді та студентства стосувалася насамперед цілей молодіжного руху та вимог, що висувалися його учасниками: так, якщо вимоги реформ у сфері вищої освіти, припинення військових дій в Індокитаї підтримувались більшістю як студентської, так і нестудентської молоді, то заклики лівоекстремістських груп до насильницької революції не завжди із розумінням зустрічались широкими масами молодих людей. Це саме можна сказати і щодо методів боротьби: якщо демонстрації типу “сіт-ін” у США схвалювались 79% білих студентів і 63% білих нестудентів, то по відношенню до руйнування майна ці частки складали відповідно 14 і 10%, а по відношенню до нападів на поліцію – 18 і 12% (щоправда, серед чорної молоді США прихильність до екстремістських методів була на декілька порядків вища) [див.: 41, с.176].

Суттєвим фактором звуження соціальної бази молодіжного руху, насамперед

у США, стало суттєве розходження між інтересами і цілями (аж до повного взаємного неприйняття) білої молоді та чорношкірих студентів. Варто погодитись з думкою Р. Нісбета, який зазначав, що для участі останніх у молодіжному русі мало значення не стільки те, що вони були студентами, скільки те, що – чорношкірими; отож для них участь "чорних" у заворушеннях у студентських кампусах були лише продовженням загального руху негрів за своє звільнення [217, с. 146]. Розмитості вимог та ідеалів білої молоді чорношкіре студентство протиставило свою доволі чітку мету: "Влада чорним!". З іншого боку, для багатьох білих студентських радикалів, які колись починали свою діяльність з організації кампанії боротьби за громадянські права негрів, позбутися від своєрідного патерналізму щодо чорношкірих було психологічно неможливо. Намагання ж негритянського студентства заявити про себе як про окрему суспільну силу зі своїми цілями збентежило лідерів білого молодіжного руху, тоді як прояви "чорного націоналізму" їх просто шокували. Як наслідок внутрішніх протиріч всередині активного чорношкірого студентства розпалась одна з провідних студентських організацій – СККНД, що також не могло не позначитись на занепаді молодіжного протесту.

Одним з чинників, що заважав розширенню соціальної бази молодіжного руху протесту, був своєрідний "молодіжний расизм", комплекс недовіри до представників старшого покоління, що сформувався в багатьох "молодих революціонерів" внаслідок роздмухування ідеологами лівого радикалізму ролі "конфлікту батьків і дітей" у суспільному житті, про що докладно вже говорилося. Яскравим свідченням цього є заклики не довіряти нікому старше тридцяти-сорока років [33, с. 106; див. також: 34; с. 149; 55, с. 35;].

Відчутно на занепад молодіжного протесту другої половини 60-х рр. вплинула нездатність його лідерів та активістів налагодити контакти з робітничими організаціями. Французькі дослідники подружжя Ж.-П. і К.Баши вірно відмічали, що "основною слабкістю студентських об'єднань є їх неспроможність здійснювати прямий економічний тиск" [184, с. 74]. Важелі економічного впливу на суспільство і владу, відсутні в молоді та студентства, знаходились в руках тих соціальних груп і прошарків, що відносились до "виробників матеріальних благ". Серед останніх

виділялись робітники промислових підприємств як найбільш організовані, багаточисельні й такі, що мали тривалий досвід боротьби за свої права. Тому деякі молодіжні лідери та активісти руху 60-х усвідомлювали необхідність зближення з робітничими об'єднаннями та всі можливі позитивні для обох сторін наслідки подібного союзу. Намагання на практиці об'єднати зусилля двох великих суспільних верств, мали місце протягом 1968-69 рр. у таких країнах як Франція, США, Італія та ряд інших. Зокрема, активісти молодіжного руху 60-х у США задля подолання взаємної недовіри студентства та робітників висунули тактику “уорк-ін”, про яку вже говорилося вище [41, с.330-331].

Особливо спроби налагодження тісної взаємодії з робітниками з метою перевести у майбутньому ці контакти у площину спільної боротьби були притаманні для Франції, країни з багатими традиціями потужного робітничого руху. Як вже зазначалось у попередньому розділі, неабиякого поширення набула концепція “студентського синдикалізму” про студентство як особливий підрозділ робітничого класу [137, с. 57-58]. Саме у Франції деякий час багатьом здавалося, що сподівання на подібний союз могли бути реалізовані у травні – червні 1968 р., коли значна частина населення країни виступила проти режиму особистої влади президента де Голля, причому початок виступам поклали саме студенти, а надалі їх ініціатива була підтримана робітниками. Ця обставина дозволила деяким учасникам молодіжного руху підстави вважати, що головна обставина, яка додала реальної ваги подіям 1968 р. (принаймні у Франції), це поєднання виступів молоді з загальним страйком робітників [1, с. 25].

Однак подібні твердження варто сприймати з певними застереженнями, оскільки розглядати виступи паризьких студентів у комплекті з робітничим рухом доцільно лише у контексті висвітлення динаміки загалом антиголістського протесту у Франції. Втім, французький випадок був виключенням із загального правила. До того ж, навіть у цій країні цілі й вимоги студентів та робітників надто відрізнялись, щоб можна було говорити про реальне існування якогось “єдиного фронту”, як це безпідставно робить частина очевидців ліворадикального напрямку [див., напр., 9].

Варто зауважити, що здебільшого студентству так і не вдалося подолати

патерналістське ставлення щодо робітників. Спроби студентських агітаторів проникнути на підприємства з метою втягнути робітників у боротьбу за свої цілі закінчувались цілковитою невдачею. Результатом стало масове розчарування молодіжних активістів у своїх “потенційний союзниках”. Це спрямувало їх у іншу крайність, зумовивши твердження студентських лідерів про те, що робітничий клас повністю деградував, “обуржуазився”, оскільки веде боротьбу не за “справжні” ідеали, а за “біфштекс” [109, с.100]. З числа дослідників, які притримувались аналогічної думки, варто назвати К. Менерта, який стверджував, що “студенти з усією енергією підтримали робітників, які визнавали їх як виключно важливих союзників, однак згодом, отримавши підвищення зарплати, розривали з ними стосунки” [214, с. 144]. Подібну тезу відстоювали також західнонімецькі журналісти В.Шветтман та У.Сандер, пояснюючи відсутність солідарності пролетаріату з “молодими революціонерами” слабкою розвиненістю в робітників “революційного мислення”, що дозволяло “капіталу викликати в них байдужість або навіть ворожість по відношенню до молоді” [223, с. 65].

Натомість, згадані вище Баши головною причиною нездатності молодих активістів та представників робітничих організацій домовитись між собою про спільні дії, називали різкі розходження “інтересів робітничого класу, що мріє про те, щоб шляхом покращення свого соціального статусу і підвищення рівня життя, нарешті, повністю інтегруватись у суспільство споживання, з якого він ще частково виключений, та інтересів студентів, що прагнуть спільного заперечення наявного суспільства” [184, с. 200]. Вочевидь, зроблений аналіз молодіжного руху дозволяє саме останню точку зору вважати такою, що найбільш відповідала реальному стану речей.

Всі перераховані вище причини занепаду молодіжного протесту на початку 70-х рр. варто віднести до таких, що обумовили внутрішню слабкість цього руху. Проте доцільно відмітити, що далеко не останню роль у занепаді молодіжної та студентської активності відіграла гнучка політика правлячих кіл країн Заходу, що включала як застосування репресивних мір по відношенню до учасників руху, так і деякі, інколи досить вагомі, інколи незначні поступки з боку влади у плані

задоволення частини вимог молоді. Зокрема, для американської молоді неабияке значення мала реформа системи призову до лав збройних сил США, здійснена на початку 70-х рр., деякі нововведення у галузі освіти, як, наприклад, надання кредитів та позик під час навчання у вузах [51, с.24].

Починаючи з 70-х рр., на Заході набула поширення тенденція залучення студентства до процесу обговорення й прийняття рішень стосовно різних питань життя вузів зокрема, і суспільства в цілому. Уряди країн Заходу взяли курс на фактичну інтеграцію молодих бунтівників у ту “систему”, проти якої вони виступали. Один з тодішніх політиків, конгресмен Швенгел, заявляв: “Потрібно дати нашим молодим людям шанс бути вислуханими... Таким чином студенти Америки дізнаються, що система відгукується на правильно організований вплив на неї”; аналогічну думку висловив у 1969 р. віце-президент США Агню: “Ми повинні довести, що наша система здатна змінити весь наш світ; і ми повинні вітати всіх тих, хто хотів би змінити наш світу межах нашої системи” [149, с.249].

Серед заходів, передбачених для вгамування студентів, фігурувала участь студентських активістів у роботі органів внутрішнього самоврядування вузів. Так, студенти США отримали право брати участь у роботі університетських сенатів, що вирішували питання внутрішнього розпорядку й укладання учбових програм [45, с. 103]. У Франції було прийнято закон про орієнтацію вищої освіти, який передбачав виділення для представників студентських організацій місць в університетських радах (щоправда, зайняти всі виділені місця ці представники могли лише у разі участі у виборах до цих рад не менше 60% студентів даного вузу) [70, с. 171]. Подібна ж тенденція мала місце й у Великобританії, де в 1968/1969 навчальних роках в 17 університетах студенти були представлені в радах, а в 14-ти – в сенатах; в 30 університетах були утворені змішані комісії студентів та викладацького персоналу. Аналогічне представництво отримали й студенти низки технічних коледжів, зокрема, адміністрація Північного політехнічного коледжу відвела аж 37 % місць в академічній раді студентам, що було найвищим показником по країні в цілому [101, с. 233-234].

Неабияке значення мало те, що проблема війни США в Індокитаї на початку

70-х рр. набула позитивного вирішення: часткове виведення військ США з Південного В'єтнаму розпочалось у 1969-70 рр., а в 1973 р. в'єтнамську територію залишили останні військові формування Сполучених Штатів. Оскільки ця війна свого часу, в другій половині 60-х стала важливим фактором радикалізації настроїв молоді, то її припинення, природньо, справило заспокійливий вплив на "молодих бунтівників". При цьому для американської молоді найважливішим стало скасування на початку 70-х рр. призову студентів до лав збройних сил США, оскільки саме це і було однією з головних вимог молоді США.

Вагомою причиною занепаду молодіжної активності стало застосування силових мір проти бунтівної молоді. Взагалі, про ступінь занепокоєності правлячих кіл розмахом та радикалізмом виступів молоді засвідчує директива командування армії США за лютий 1970 р., у якій висловлюється побоювання "справжнього повстання у випадку, якщо зовнішні підривні сили зможуть контролювати дисидентів, які виступають проти расової дискримінації та війни..." [202, с. 70]. Таким чином, багатьма представниками влади активісти молодіжного протесту другої половини 60-х рр. XX ст. нерідко розглядались як прояви своєрідної "п'ятої колони", а спрямовані проти в'єтнамської агресії акції – як такі, що мають на меті підризнати боєздатність збройних сил та капітуляцію перед зовнішнім ворогом. Втім, навряд чи така оцінка молодіжного руху мала під собою об'єктивні підстави.

Варто відмітити, що заходи як урядів в цілому, так і керівництва окремих вузів по втихомиренню студентських заворушень були далекими від ліберальних і включали судові санкції, виключення з вузів, прийняття спеціальних законів, спрямованих на придушення виступів студентської молоді та застосування з цією метою поліції та військових загонів. Так, жорстокі заходи керівника університету Нотр-Дам у США Т. Хесбурга призвели до того, що протягом 1969-70 навчального року в очолюваному ним вузі був лише один студентський виступ. Розроблені ним способи боротьби зі студентськими демонстраціями включали наступне: демонстрантам надавалось 15 хвилин на роздуми і одночасно від них вимагалось показати посвідчення особистості; ті, хто протягом 15 хвилин не припиняв порушувати порядок і не засвідчили свою особистість, підлягали арешту; ті ж, що,

показавши посвідчення, продовжували чинити непокору, підлягали виключенню з університету [149, с. 257]. Новий закон, прийнятий у штаті Огайо, передбачав для кожного студента і викладача, задіяного у масових порушеннях громадського спокою на території кампусу, виключення з університету терміном на один рік; президенти коледжів Айови і Каліфорнії отримали повноваження тимчасово усувати студентів від участі у навчальному процесі, якщо вони є “потенційними порушниками”; передбачалось також створення в межах кампусів власної університетської поліції [149, с.261].

В цілому ж у “найдемократичніших” Сполучених Штатах в 1968 р. було зафіксовано 107 випадків застосування Національної гвардії для вгамування студентських заворушень [156, с. 76]. В 1968-69 рр. у США було заарештовано більше 5 тис. студентів, в 1969/70 навчальному році – 7,5 тис.; наприкінці квітня – на початку травня 1971 р. лише у Вашингтоні було проведено 13 тис. арештів, головним чином серед молоді та студентства [149, с. 284].

Почастішали також судові та адміністративні переслідування тих, хто ухилявся від участі у військовій службі в лавах Збройних сил США. Так, якщо в 1964 р. за це був засуджений 251 чоловік, то в 1968 р. суди винесли 809 вироків. До середини 1968 р. проти молодих людей, що відмовилися служити в армії, за свідченням міністерства юстиції, було порушено 3305 кримінальних справ. За неповними даними, у 1969 р. за відмову від призову у в'язницях США перебувало не менше 850 осіб [44].

Застосування силових заходів для вгамування студентських заворушень спостерігалось і в інших західних країнах. У ФРН лише за першу половину 1968 р. було заарештовано декілька тисяч студентів, 2,5 тис. віддані під суд, значну кількість виключили з університетів або наклали на них дисциплінарні стягнення та значні грошові штрафи [101, с. 190]. Прийнятий у 1970 р. у Франції закон “про колективну відповідальність учасників демонстрацій” передбачав кримінальну та матеріальну відповідальність не лише безпосередніх винуватців вуличних заворушень, а й організаторів та учасників легальних масових демонстрацій [70, с. 176].

Водночас, явним перебільшенням виглядає спроба радянської пропагандистської літератури трактувати застосування поліційних та судових засобів щодо учасників акцій протесту ледь не як створення в країнах Заходу обстановки суцільного безправ'я та розгулу репресій [див. напр.: 85, с. 123-154]. Як вже зазначалося, політика правлячих кіл в країнах Західної Європи та США відрізнялась винятковою гнучкістю. Зокрема, репресії вдало доповнювались залученням найталановитіших з числа активістів молодіжного та студентського руху до державної служби з метою перетворення їх з "бунтівників" на лояльних та слухняних чиновників. Зокрема, в Сполучених Штатах на початку 70-х рр. набув неабиякого поширення процес призначення на відповідальні посади в апараті Білого дому молоді до 30 років [149, с. 230].

Водночас, у 70-х рр. до справи інтеграції американської молоді в суспільство долучилося чимало неурядових (громадських, приватних) організацій. Результатом їх діяльності стало вироблення низки комплексних програм, мета яких – мінімалізувати вплив контркультури на нове покоління молоді, сприяти її соціалізації, подолавши її можливу ізоляцію від "повсякденного світу праці та обов'язків". Серед застосованих заходів по вихованню в молодих людей симпатій до так званого "американського стилю життя" можна відмітити: організація приватними бізнес-структурами підготовчих курсів для молоді з метою оволодіння нею основ певної діяльності; залучення молоді релігійними громадами до допоміжних видів робіт серед жебраків, хворих та престарілих; формування органами місцевого самоврядування в окремих містах спеціальних груп підлітків для надання допомоги службам порятунку в підтриманні громадського порядку тощо [193, с. 52].

Те, що "істеблішмент" успішно чинив опір наївним намаганням молодих радикалів щодо його зруйнування, і взагалі виявився набагато міцнішим, ніж вони очікували, деморалізувало учасників руху, породило в них небезпідставні сумніви у можливості щось кардинально змінити у суспільстві наявними у їх розпорядженні методами боротьби. Як відмічала колишня активістка молодіжного руху в США, "всі ми очікували швидких змін протягом декількох років боротьби, але відсутність

видимих результатів привела до того, що люди нашого віку втратили колишню активність” [цит. за: 45, с.103]. Розчаровані колишні учасники молодіжного протесту 60-х рр. нерідко схильні були звинувачувати у своїй поразці навіть людську природу. Відгомін давньої, дещо наївної образи на пересічних громадян Франції звучить у словах Д. Кон-Бендіта, сказаних ним тридцять років потому: "Ми хотіли звільнити людей від "відчуженості", Ми вірили, що треба тільки повернути первісний стан людства – і може початися історія "справжніх людей". Але це неправильно. Реальна людина... не хоче постійно залишатись дієвою"[11, с. 29].

З іншого боку, неадекватний лівим радикалам "істеблішмент" не лише вистояв під натиском молодіжного руху другої половини 60-х рр., - він зумів інтегрувати протест проти західного суспільства до складу цінностей цього суспільства. На цій парадоксальній особливості занепаду молодіжного протесту наголошувало чимало дослідників. Так, американській психіатр Р. Колс вважав здатність до асиміляції багатьох типових зовнішніх ознак молодіжної контркультури (музикальні смаки, стилі одягу, сексуальну розкутість, вживання марихуани та інше), характерною особливістю "американського стилю життя": "Американська культура здатна інтегрувати навіть такі нові ідеї та тенденції, які у минулому здавались надто радикальними навіть багатьом войовничим молодіжним активістам" [188, с. 59]. Дійсно, протягом 70-х рр. чимало ідей молодіжного протесту (насамперед, неполітичного) оригінальним чином виявились поширені серед інших вікових категорій країн Заходу, втративши, однак, свій радикалізм та антисуспільну спрямованість.

Нарешті, слід наголосити на ще одній вагомій причині занепаду руху молодіжного протесту. Західнонімецький дослідник Б.Гуггенбергер зазначав наступне: рух 60-х рр. "з самого початку був продуктом не нестачі, а достатку... Криза суспільства достатку водночас стала і кризою руху..." [196, с. 21]. З подібним твердженням важко не погодитись. Молодіжний рух, провідниками та найактивнішими учасниками якого були вихідці з заможних прошарків суспільства з високим рівнем матеріального добробуту, та який розгортався в умовах піднесення економічного розвитку, не витримав економічного спаду, що розпочався в 1969 р. та

подальшої кризи. Значна частина молоді раптово опинилася перед проблемою, як себе прогодувати. Матеріальна зацікавленість припинила викликати презирливе до себе ставлення в молодіжному середовищі, а високі ідеї поступилися місцем більш конкретним та практичним речам, зокрема, невпинно почав зростати інтерес до приватного життя. У цих умовах центральна для молодіжного руху проблема ліквідації соціокультурного придушення індивіда суспільством втратила у 70-х рр. свою привабливість в очах молоді. Тому фраза одного зі студентів того часу: “Ходити на демонстрації з приводу світових проблем здатний кожен, набагато складніше влаштувати своє власне життя” [цит. за: 214, с. 95], яка ще наприкінці 60-х рр. здалася його одноліткам страшенною “крамолою”, на тлі нових обставин, що склалися на початку 70-х рр., виглядала як вираз спільної думки.

Отже, проведений аналіз показав, що молодіжний рух у другій половині 60-х рр. знаходив свій конкретний прояв у найрізноманітніших формах. Всі вони об’єднувались загальним неприйняттям матеріальної та духовної культури західного суспільства та відображали специфічні спосіб мислення та життя, спільні для учасників як суспільно-політичного, так і неполітичного протесту молоді. Різноманітна сукупність ідей, світоглядних орієнтирів, манер поведінки та методів, які учасники молодіжного руху використовували для здобуття своїх цілей являла собою складне суперечливе і внутрішньо неоднорідне явище, об’єднане дослідниками у понятті "контркультура". Найбільш значним проявом неполітичного напрямку контркультури був рух хіппі, політичного - студентські заворушення в різних країнах Заходу (насамперед Франції, США та ФРН) протягом 1967-1969 рр.; поширеними були і проміжні форми прояву молодіжного протесту.

На початку 70-х рр. відбулося зниження активності молодіжного руху, що означало початок його занепаду. Всі досліджені причини – внутрішня слабкість молодіжного руху другої половини 60-х рр., спричинена низкою вад організаційної будови та ідеології, заходи правлячих кіл, що втілювали у собі метод “батога і пряника” та інші, в тому числі припинення війни у В’єтнамі та економічна криза початку 70-х рр. – зумовили невпинне згасання молодіжного протесту в тому вигляді, в якому він спостерігався в другій половині 60-х рр. Було покладено край

феномену “революції молодих”, яка, хоча і була безпрецедентним явищем подібного роду за попередню світову історію, проте змінити обличчя світу, як того прагнули її учасники, виявилась не спроможною. Подальші прояви масового молодіжного протесту в західних країнах у XX ст. йшли здебільшого в руслі реформізму, переважно як боротьба за корпоративні студентські інтереси та соціальні зміни в межах існуючого суспільства Заходу, не піднімаючись до рівня позасистемної опозиції.

ВИСНОВКИ

У другій половині 60-х рр. XX ст. молодь заявила про себе як про окрему, досить вагому суспільно-політичну силу, виступила в якості антисистемної опозиції, озброєна власною ідеологією, що ставила під сумнів основні здобутки західної цивілізації та культури. За деякими зовнішніми ознаками молодіжний протест 60-х рр. виглядав як своєрідна історична аномалія: молоді вихідці з матеріально забезпечених верств суспільства виступили з наміром зруйнувати його основи, тоді як представники нижчих класів перетворились на ярих захисників існуючого ладу. Молодіжний рух другої половини 60-х рр. породив гостру політичну кризу в багатьох високорозвинутих державах, правлячі еліти яких змушені були негайно переглядати свою політику, особливо щодо ставлення до молоді.

"Бунт молодих" не лише був своєрідним індикатором непопулярності зовнішньої та внутрішньої політики урядів Західної Європи і США. Він став одночасно результатом і проявом глибокої кризи основних соціальних (світоглядних, культурних, освітньо-виховних тощо) цінностей західного суспільства. В основі цієї кризи лежали історично зумовлені переходом до постіндустріальної цивілізації протиріччя між суспільним буттям і суспільною свідомістю.

Надзвичайно високі темпи розвитку економіки у післявоєнний час, вагомі досягнення у галузях науки й техніки, початок процесів глобалізації протягом відносно короткого періоду радикально змінили соціальні відносини. Особливо відчутним змінам було піддано статус інтелігенції з середніх та, частково, вищих класів. Самоусвідомлення молодими інтелектуалами – вихідцями з таких родин себе як частини суспільної еліти перестало відповідати реальній вазі гуманітарної інтелігенції у суспільстві та її співвідношенню з роллю "технократів". На новому етапі розвитку капіталізму традиційні ліберальні та гуманістичні цінності, привиті молодим людям їх батьками, виявились непотрібними в умовах перемоги філософії прагматизму. Очевидна вбогість домінуючої в суспільстві масової культури,

побудованої на офіційній "ідеології зростання", породила духовну порожнечу, заповнену невдовзі на молодіжному рівні появою різноманітних субкультур, об'єднаних між собою рішучим неприйняттям "культури батьків". Наслідком стало загострення "конфлікту поколінь", що найбільше впадало в око сучасникам, затьмаривши собою багато інших аспектів проблеми. Рішучість молодих людей, притаманна їм висока чутливість, збуджуваність, емоційність та схильність до прямої дії сприяли тому, що в деяких молодіжних субкультурах протест з часом почав набувати виразно антисуспільного характеру.

У цих умовах родинне виховання, так само як і система вищої освіти країн Заходу виявились неготовими допомогти молоді адаптуватися до нових соціальних ролей. Вони були неспроможні сформувати в підростаючому поколінні готовність взяти на себе відповідальність за своє майбутнє в принципово нових історичних умовах, консервували інфантилізм у ставленні до реального життя. Метою, зміст та спосіб організації навчально-виховного процесу не відповідали більше потребам суспільства і потребували суттєвих змін.

В основі молодіжного протесту 60-х рр. парадоксальним чином лежали не матеріальні фактори, пов'язані з погіршенням життєвого рівня його учасників (адже такого погіршення не спостерігалось), а суб'єктивно-психологічні. Останні були сконцентровані навколо **страху перед власним майбутнім**, тобто побоювання молодих людей з привілейованих верств населення втратити свою суспільну вагу, а, разом із нею, і набутий попередніми поколіннями комфорт існування. Цей страх, притаманний для цілої молодіжної генерації, ліг в основу своєрідного психічного комплексу: небажання і невміння "золотої молоді" самотужки віднайти своє особисте місце у житті, поєднане з боязню погіршення вже здобутого батьками стандарту споживання, викликало певне відчуття провини перед тими, хто жив гірше за них (населенням "третього світу", мешканцями бідних кварталів, неграми на півдні США, робітниками тощо). Таким чином, протиріччя між намаганням знищити "суспільство споживання", з одного боку, та небажанням позбутися його основних здобутків у власному житті, з іншого, являло собою одну з головних особливостей молодіжного руху другої половини 60-х рр. XX ст., зумовивши

характер його проявів.

Головною світоглядною передумовою формування радикальної свідомості молоді стало певне пом'якшення "холодної війни" у другій половині 50-х рр. Критика сталінізму керівництвом СРСР відкрила очі світовій громадськості на глибокі деформації радянської моделі соціалізму, викриття яких урядами західних країн сприймалося раніше вільнодумною інтелігенцією як пропаганда. Водночас, зменшення загрози з боку СРСР сприяло лібералізації внутрішнього життя, зменшенню впливу антикомунізму у духовному житті суспільства. Тому, з одного боку, радянська модель соціалізму значною мірою втратила свою привабливість серед ліволіберальних кіл, а, з іншого, посилилась критика внутрішніх вад капіталізму, почали поширюватись різноманітні теорії, які пропонували західному суспільству свій, альтернативний варіант розвитку – соціалізм, позбавлений "нашарувань сталінізму".

60-ті рр. XX ст. стали періодом, коли надзвичайно зріс вплив подій міжнародного життя на визначення характеру внутрішньополітичних процесів, що також можна вважати одним з безпосередніх наслідків початку глобалізації світу. Радикалізація настроїв молоді країн Заходу значної мірою відбувалася під впливом чинників міжнародного характеру, таких як війна США в Індокитаї, національно-визвольний рух у державах "третього світу", насамперед у країнах Латинської Америки, китайська "культурна революція" тощо. Вагому роль у піднесенні молодіжного руху відіграли також локальні події та обставини внутрішнього розвитку окремих держав (рух негрів США за свої права, загибель президента Сполучених Штатів Дж. Кеннеді, зміцнення авторитарних тенденцій влади президента де Голля у Франції). Суттєвий вплив на формування радикальної молодіжної свідомості в умовах загального полівіння громадської думки відіграла активізація ультраправих політичних сил, що інтуїтивно сприймалось представниками молодіжного руху як певна загроза фашизації "суспільства батьків" і сприяло втраті довіри молоді до "істеблішменту". При цьому у вустах молоді 60-х рр. термін "фашизм", як правило, не був пов'язаний з історико-політологічним аналізом конкретного суспільного явища, а вживався довільно, ставши для

радикалів ідеологічним ярликом, що символізував "репресивність" західної цивілізації.

Центрами розгортання молодіжного протесту ставали насамперед вищі навчальні заклади та студмістечка ("кампуси"). Концентрація там значних мас незадоволеної молоді сприяла взаємним контактам, а значить, виробленню спільної точки зору на суспільні проблеми та створенню різних організацій. Основною рушійною силою молодіжного руху 60-х рр. стало студентство. Найактивнішими були студенти гуманітарних факультетів (соціологи, юристи, філософи), переважно вихідці з заможних прошарків населення. Саме вони були найбільш незадоволені зміною свого соціального статусу, не могли змиритися з тим, що дипломи про здобуття вищої освіти вже не гарантували їм у майбутньому престижних посад. Ризик поповнити лави найманих працівників, на думку багатьох з них, зближав їх з представниками робітничого класу, а значить, зумовлював інтерес до історії боротьби робітників за свої права, різних революційних, соціалістичних теорій. З іншого боку, схильність до теоретизування, отримані в ході навчання знання зі суспільних дисциплін та навички оперування ними, дозволили студентам-гуманітаріям взяти на себе завдання з формування ідеології молодіжного протесту та вироблення основних його методів.

Ідеологія молодіжного руху другої половини 60-х рр. за своїм характером була **ліворадикальною, антикапіталістичною, антиімперіалістичною** та **антиавторитарною**. При цьому, вона зберігала чималий тоталітарний потенціал, що проявлялось у всеохоплюючому та безальтернативному характері багатьох висновків та гасел. Таким чином, молодіжна ідеологія мала водночас демократичну та антидемократичну складові, які досить складно розділити. Її головною особливістю були логічна незавершеність (найбільш послідовними були ті елементи, які піддавали нищівній критиці суспільний устрій, нерідко на емоційно-інтуїтивному рівні), аморфність та крайній еклектизм. Останній проявлявся у спробах поєднати протилежні, внутрішньо непокєднувані положення, взяті з різних джерел. Такими джерелами можна вважати життєві орієнтири американських бітників 50-х рр., ідеологічні засади ліворадикальних політичних доктрин, філософія

неомарксизму та неофрейдизму, концепції ряду європейських та американських соціологів від ліберального до радикального напрямків, ідейні уявлення "нових лівих" тощо. Водночас є всі підстави вважати ідеологію молодіжного протесту цілком оригінальним явищем у духовному житті західного суспільства. Серед елементів, які особливо надавали їй неповторності, варто виділити, з одного боку, "молодіжний месіанізм", усвідомлення поколінням 60-х рр. своєї наперед визначеної ролі у світовому історичному процесі, а, з іншого, "молодіжний расизм", відчуття зверхності по відношенню до всіх старших за віком.

Однією з найхарактерніших особливостей молодіжної свідомості та культури було однакове неприйняття цінностей як постіндустріального Заходу, так і "розвинутого соціалізму" СРСР та країн Центрально-Східної Європи. Це означало, що радикальна молодь 60-х рр. вважала біполярну модель світу, побудовану на дихотомії "капіталізм – радянський соціалізм" позбавленою реальної альтернативи. Сформований у працях "нових лівих" та свідомості "молодих бунтівників" ідеал абсолютно вільної людини, повністю розкріпаченої в усіх її проявах не міг бути реалізований в умовах "репресивного суспільства", "суспільства відчуження". Під останнє визначення підпадали практично всі історичні типи суспільства. Натомість, протягом 60-х рр. у межах молодіжних субкультур відбувались певні емпіричні розробки моделі практичної організації майбутнього суспільного устрою. Особливостями таких пошуків були їх виразна ворожість домінуючій культурі, її морально-етичним та естетичним засадам (вживання ненормативної лексики, поширення наркоманії, сексуальна розкутість тощо), а також внутрішня суперечливість фундаментальних ідейних засад. Останнє проявлялось насамперед у спробах поєднати гіпертрофований індивідуалізм з примітивними колективістськими уявленнями.

На рівні політичної філософії альтернативний "проект" молодих радикалів 60-х рр. описувався термінами "соціалізм", "комунізм", однак не мав нічого спільного з "реальним соціалізмом", що будувався за "залізною завісою", являючи собою радше повернення до найбільш утопічних зразків теоретичних побудов, притаманних революційним концепціям XIX – початку XX ст.

На культурно-побутовому рівні альтернатива домінуючим у суспільстві цінностям була втілена у молодіжній контркультурі, яка являла собою складне, суперечливе явище у духовній сфері Західної Європи та США. Контркультура акумулювала функціонуючі у молодіжному середовищі етичні норми, естетичні смаки, вербально-комунікативні стандарти, елементи своєрідної міфології з власним культом героїв та антигероїв, моду та правила поведінки тощо. Контркультура об'єднала навколо тотального неприйняття "суспільства батьків", що набуло ледь не есхатологічного характеру, більшість існуючих у 60-х рр. молодіжних субкультур, ставши водночас симптомом протесту, його проявом та "живильним середовищем", у якому цей протест розвивався. Саме у межах контркультури були інтегровані основні напрямки та форми молодіжного руху другої половини 60-х рр. в країнах Заходу.

Молодіжний протест протягом 60-х рр. пройшов значну еволюцію, яка позначилась на його визначальних цілях та засобах їх досягнення. При цьому молодіжний рух у США та Західній Європі мали дві головні відмінності, зумовлені національними традиціями масових рухів:

1. Суспільно-політичний рух молоді у Сполучених Штатах розпочався раніше, ніж у західноєвропейських країнах. Якщо у таких державах, як Франція, ФРН, Італія великі виступи молоді припали на другу половину 60-х рр., то активізація північноамериканського студентства почала відбуватись вже на початку десятиліття. З іншого боку, серед студентської молоді США тривалий час зберігались традиції мирного, ненасильницького опору, а критика окремих суспільних інститутів не піднімалась до рівня заперечення суспільства як такого. Головною причиною цього варто вважати домінування лібералів у керівництві загальнонаціональних студентських об'єднань, а також відсутність сталих традицій політичного радикалізму в історії Сполучених Штатів та слабкий вплив марксизму на теорію та практику північноамериканських соціальних рухів. Зміна акцентів у молодіжному протесті США була викликана насамперед втягненням Сполучених Штатів у довготривалий військовий конфлікт в Індокитаї. З цієї ж причини антивоєнні мотиви у молодіжному русі США в другій половині 60-х рр. були

сильнішими, ніж у виступах західноєвропейської молоді.

2. У країнах Західної Європи молодіжний протест довше, ніж у США являв собою реакцію на суто академічні проблеми та відбувався у контексті боротьби студентства за свої корпоративні права. Перевага загальнополітичних цілей над академічними у виступах західноєвропейського студентства намітилась у другій половині 60-х рр., особливо в 1968-1969 рр., коли заворушеннями молоді виявились охоплені практично всі великі міста Франції, ФРН, Італії та інших держав. Водночас, питома вага лівих радикалів у протесті молоді Західної Європи (за виключенням Великої Британії) була більшою, ніж у молодіжному русі в США. Це пояснюється наявністю в цих країнах вагомих традицій революційного та робітничого рухів XIX – першої половини XX ст., значною мірою пов'язаних з поширенням у Західній Європі марксистських теорій у різних варіаціях. У зв'язку з цим студентські активісти Франції, Італії, ФРН більше уваги, ніж їхні північноамериканські колеги, приділяли спробам консолідації з робітниками промислових підприємств, а також намаганням копіювати їхні методи боротьби.

Конкретні прояви молодіжного руху 60-х рр. впливали з особливостей молодіжної ідеології, будучи так само еkleктичними. Розрізнялися вони як за поставленими цілями, так і за джерелами, з яких була запозичена молодіжна тактика. У цілому ж можна запропонувати наступну класифікацію проявів молодіжного руху:

- **акції морального впливу** (фестивалі хіппі, рух за громадянські права чорношкірого населення США, "лав-іни" тощо). Особливістю цих акцій був їх підкреслено мирний, ненасильницький характер та визначення в якості основної мети духовне перевиховання як окремих громадян, так і суспільних інститутів. Сама концепція ненасильницького опору сформувалась під впливом дзен-буддистської філософії, а також, очевидно, ідей М. Ганді, Л. Толстого та інших мислителів.

- **акції громадсько-політичного характеру** (кампанія за "вільний університет", "сіт-іни", "тіч-іни", "хеппенінги", мирні мітинги та демонстрації). Значний вплив на дані прояви молодіжного протесту справили робітничий, профспілковий рухи, а також традиції загальнодемократичного руху, що

сформувались у першій половині XX ст. У своїй основі дані акції поєднували засоби політичного впливу на владу з намаганням справити максимальне враження на громадськість, а тому нерідко використовували свідомий епатаж.

- акції екстремістського та терористичного характеру (сутички з поліцією, "трешинг", "руйнація", "міська герілья" тощо). Спільним для них було використання насильства проти окремих осіб, установ, суспільних інститутів, чи навіть матеріальних речей, які символізували для радикалів "істеблішмент". Головним джерелом для розробки екстремістських засобів протесту послужив національно-визвольний рух країн "третього світу", насамперед, Латинської Америки та Індокитаю, певний вплив також, ймовірно, справила діяльність російських революціонерів-народників XIX ст.

Занепад молодіжного протесту на початку 70-х рр. XX ст. був зумовлений цілою низкою різних за вагою та значенням причин. Їх доцільно об'єднати у три основні групи:

1. Внутрішні вади молодіжного протесту. До них належать стихійність виступів, відсутність координації між окремими молодіжними організаціями, недовіра до політичних структур, обмеженість молодіжної ідеології, неспроможної висунути ідеї та гасла, здатні згуртувати навколо студентства інші верстви населення та стати основою для масового політичного руху на загальнонаціональному рівні, зверхність по відношенню до старших за віком. Сюди ж варто віднести розчарування переважної більшості молоді у можливості швидкого досягнення поставлених цілей, а також у самих цілях, як вияв психічних властивостей молоді людини – нестійкості, мінливості ідеалів, нездатності тривалого зосередження на одній проблемі тощо.

2. Зміна ставлення до молоді з боку урядових кіл та громадськості країн Заходу. Реакцією суспільства на активізацію молодіжного радикалізму стало вироблення принципово нової молодіжної політики. В основі її лежало розуміння елітою того факту, що молодь не є апріорно лояльною частиною суспільства лише внаслідок найбільшої причетності до його здобутків. Основними напрямками діяльності урядів з подолання відчуження молоді від суспільства стали посилення

каральних заходів по відношенню до учасників заворушень разом із задоволенням окремих вимог, таких як залучення керівництвом вузів студентства до процесу вироблення і прийняття рішень. Неабияку роль відіграло застосування різних урядових програм з метою доручення найталановитіших представників молоді до політичних, державних, бізнесових структур, а також активізація діяльності громадських та приватних організацій з інтеграції "бунтівної молоді" у суспільне життя.

3. Нові тенденції суспільного розвитку країн Заходу на початку 70-х рр. XX ст. У зазначений період вийшли на новий щабель розвитку економічні, політичні та культурні відносини у країнах Західної Європи та США. Розширення суспільної еліти за рахунок студентів та випускників технічних та економічних факультетів (чимало з яких були дітьми робітників та представників нижчих класів), сприяло розмиванню соціальної бази молодіжного протесту. Припинення в 1969 р. економічного зростання та подальше погіршення економічної кон'юнктури мали наслідком зміну життєвих цілей "золотої молоді" від ідеалізму у бік відновлення прагматизму. Поставлена перед реальною загрозою погіршення добробуту, молодь переключилася з критики "істеблішменту" на процес власного просування по кар'єрній драбині. Неабияку роль у припиненні протесту відіграла властивість західної цивілізації (за допомогою інститутів громадянського суспільства, масової культури тощо) асимілювати будь-який протест, якщо він сформувався в рамках даної цивілізації. На сьогоднішній день чимало зовнішніх атрибутів молодіжного протесту другої половини 60-х рр. інтегровані до складу західної масової культури як невід'ємні її елементи.

Отож, активізація молоді країн Західної Європи та США в другій половини 60-х рр. XX ст. стала однією з вагомих ознак перехідного етапу в розвитку західної цивілізації. Молодь як суспільна категорія, психологічно найбільш чутлива до будь-яких соціальних змін, відреагувала масовими протестами на явища глобалізації світу, формування постіндустріального суспільства та зумовлену новими реаліями невизначеність власного статусу. Наслідувальна та еклектична за самою природою молодіжного світосприйняття, ідеологія та практика молодіжного руху 60-х рр.

становили цілком оригінальну, можна сказати, унікальну сукупність, зумовлену винятковим поєднанням низки об'єктивних та суб'єктивних чинників суспільного розвитку. Однак запропонована молодими радикалами альтернатива суспільного устрою була примарною за цілями та утопічною за методами їх досягнення. Внутрішні вади молодіжного протесту, неспроможність досягти задекларованих його учасниками цілей, нова молодіжна політика урядів країн Заходу, та самий хід економічного, політичного, соціального та культурного розвитку суспільства зумовили занепад молодіжного руху другої половини 60-х рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЖЕРЕЛА

1. Бенсаид Д. 1968 год во Франции (интервью) // Альтернативы. – 1998. - № 4. – С. 25-33.
2. Берроуз У. Гомосек // Берроуз У. Джанки: Исповедь неисправимого наркомана. Письма Яхе. Гомосек: Романы: Пер. с англ. А. Керви – М.: ООО "Издательство АСТ": ЗАО НПП "Ермак", 2004. – С. 271-381.
3. Берроуз У. Джанки: Исповедь неисправимого наркомана // Берроуз У. Джанки: Исповедь неисправимого наркомана. Письма Яхе. Гомосек: Романы: Пер. с англ. А. Керви – М.: ООО "Издательство АСТ": ЗАО НПП "Ермак", 2004. – С. 7-198.
4. Берроуз У. С. Нагой обед. Дата перегляду 28 березня 2005: <http://spintongues.vladivostok.com/LUNCH.HTM>.
5. Берроуз У. Письма Яхе // Берроуз У. Джанки: Исповедь неисправимого наркомана. Письма Яхе. Гомосек: Романы: Пер. с англ. А. Керви – М.: ООО "Издательство АСТ": ЗАО НПП "Ермак", 2004. – С. 199-270.
6. Гончаренко Н.В. По дорогам западного мира. – К.: Наукова думка, 1969. – 200 с.
7. Дасс Р. ЛСД. Дата перегляду 1 червня 2005: <http://leary.ru/articles/?n=08>.
8. Джек Керуак к Тимоти Лири. Дата перегляду 1 червня 2005: <http://leary.ru/articles/?n=02>.
9. Дойл К. Месяц революции. - М.: Рабочая демократия, 1993. - 104 с.
10. Из книги "Do it!". Дата перегляду 27 червня 2005: <http://jerryrubin.msk.ru/about/jerry.asp>; <http://jarryclub.narod.ru/main/jarry.html>.
11. Интерв'ю з Даніелем Кон-Бендітом: З 1968 у 1998 // "І": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 26-36.
12. Интервью с Уильямом Берроузом. Дата перегляду 26 березня 2005:

<http://spintongues.vladivostok.com/WSBInterview.htm>.

13. Керуак Дж. Происхождение разбитого поколения (отрывок из статьи). Дата перегляду 25 червня 2005: <http://spintongues.msk.ru/BeatState.html>; http://www.mitin.com/tough/honor_roll/kerouac/beat.shtml.
14. Лири Т., Метцнер Р., Олперт Р. Психоделический опыт: Руководство на основе «Тибетской книги мертвых». Дата перегляду 1 червня 2005: <http://leary.ru/books/psy/>.
15. Лири Т. Семь языков Бога. Глава 19. Дата перегляду 1 червня 2005: <http://leary.ru/books/tongues/?n=19>.
16. Маєр Г. 1968 рік: У ролі університетського професора // "І": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 68-78.
17. Майнхоф У. От протеста - к сопротивлению. Дата перегляду 25 червня 2005: <http://politizdat.ru/fragment/23/>; <http://huddle.narod.ru/02idea/raf/konk.html>.
18. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии Развитого Индустриального общества.- М.: REFL – book, 1994. – XXII, 340 с.
19. Мерль Р. За стеклом. / Пер. с франц. Л. Зониной. – М.: Прогресс, 1972. – 366 с.
20. "Преданная революция" сегодня. Приложение к книге Льва Троцкого "Преданная революция". – М.: НИИ культуры; "Fortress Books", 1990. – 64 с.
21. Райх В. Сексуальная революция. Дата перегляду 10 квітня 2005: <http://avtonom.org/lib/theory/reich/sexrev.html>.
22. Смит Р. Студенческая Солидарность: Май-июнь 68-го. Дата перегляду 27 червня 2005: <http://student.revkom.com/lib/may-june68.htm>.
23. Спок Б. Ребенок и уход за ним: Пер. с англ. – Харьков: МЧФ "Грампус Эйт"; Ростов-на-Дону: "Феникс", 1997. – 447 с.
24. Троцкий Л.Д. Коммунистический Интернационал после Ленина (Великий организатор поражений). – М.: АО "Принтима", 1993. – 312 с.
25. Троцкий Л.Д. Новый курс // Троцкий Л.Д. К истории русской революции. – М.: Политиздат, 1990. – С. 164-204.

- 26.Троцкий Л.Д. Преданная революция. – М.: НИИ культуры, 1991. – 256 с.
- 27.Троцкий Л.Д. Сталинская школа фальсификаций: Поправки и дополнения к литературе эпигонов. – М.: Наука, 1990. – 336 с.
- 28.Троцкий Л.Д. Что же такое перманентная революция? (Основные положения) //Троцкий Л.Д. К истории русской революции. – М.: Политиздат, 1990. – С. 284-289.
- 29.Холмс Дж. К.: Из книги «The Name Of The Game» («Название Игры»). Дата перегляду 25 червня 2005: <http://spintongues.msk.ru/BeatState.html>; http://www.mitin.com/tough/honor_roll/kerouac/beat.shtml.
- 30.Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1990. – 272 с.
- 31.Marcuse H. Counterrevolution and revolt. – Boston, 1972. – II, 138 p.
- 32.Port Huron Statement. Дата перегляду 25 червня 2005: http://lists.village.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Resources/Primary/Manifestos/DS_Port_Huron.html.
- 33.Rubin J. How to Be a Yippie // Rebels or revolutionaries? Student movements of the 1960's. A perceptive analysis of this turbulent period of our recent history. - New York: Simon and Schuster, inc., 1975. - p. 100-118.

МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

- 34.Александрович Г.С. Молодежь Запада: пути и судьбы. - Л.: Лениздат, 1977. - 246 с.
- 35.Арсланов В. Демократическое юношество перед лицом социально-культурных противоречий капитализма // Коммунист. – 1979. - № 16. – с. 70-80.
- 36.Бабич Ю. Американские ультра и монополии // Политическое самообразование. – 1967. - № 5. – С. 70-79.
- 37.Балагушкин Е.Г. Влияние неофрейдизма и теорий сексуальной революции на нравственное сознание молодежи Запада // Молодежь, НТР, капитализм. – М. : Издательство МГУ, 1979. – С. 189-245.
- 38.Балагушкин Е.Г. Идея "моральной революции" при капитализме на службе

- идеологического разоружения молодежи // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций: Вторая научно-теоретическая конференция. - М.: Издательство МГУ, 1976. - С. 149-152.
- 39.Баннов Б. Г. Мятеж возмущенного разума. Студенчество Запада против империализма. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 112 с.
- 40.Баталов Э. Я. Философия бунта.- М. : Политиздат, 1973. – 222 с.
- 41.Большаков В.В. Бунт в тупике? Очерки с идеологического фронта. - М.: Молодая гвардия, 1973. - 365 с.
- 42.Брычков А.Р. Молодая Америка (Избранные главы из книги). Дата перегляду 27 червня 2005: <http://student.revkom.com/lib/brichkov.htm>.
- 43.Бурлацкий Ф.М. Мао Цзедун и его наследники. – М.: Международные отношения, 1979. – 400 с.
- 44.Быков В. В поисках будущего. (Из книги: В поисках будущего: Политическая эволюция молодого поколения США (50-80-е годы). Дата перегляду 27 червня 2005: <http://student.revkom.com/lib/bikov.htm>.
- 45.Быков В. Насторожившееся поколение // Рабочий класс и современный мир. – 1975. - № 4. – С. 102-108.
- 46.Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада: Чем вымирание населения и усиление иммиграции угрожают нашей стране и цивилизации. Глава 3. Дата перегляду 7 березня 2005: <http://ethnocid.netda.ru/pjb/pjb04.html>.
- 47.Витренко А.Г. Студенческое движение 60-х годов и университетская интеллигенция США // Антиимпериалистическая борьба прогрессивной молодежи в развитых капиталистических странах на рубеже 60-х – 70-х годов XX века. – М.: Изд-во Московского областного педагогического института, 1973. – С. 3-50.
- 48.Витюк В.В., Эфиров С.А. "Левый" терроризм на Западе: история и современность. – М.: Наука, 1987. – 318 с.
- 49.Воейков М. Октябрь 1917-го с позиций теории "перманентной революции" и "закона комбинированного развития" Л. Троцкого // Вибір. – 1998. - № 1-2. – С.

134-143.

50. Володин И.А. Некоторые проблемы студенческого протеста в США // Современная идеологическая борьба и молодежь. Вып. 1. – М.: Издательство Московского университета, 1973. – С. 98-102.
51. Вольфсон С. В., Тимошенко А. Г. Основные направления и организационные формы идейно-политического воздействия правящих кругов США на молодежь (60-е – нач. 70-х гг.) // Вопросы истории международного молодежного движения: Труды Томского государственного университета. – Томск, Издательство ТГУ. – Вып. 5. 1976. – С. 21-38.
52. Воробьев Л.В. Критика эстетической концепции Герберта Маркузе и "новые левые" // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций. – М.: Издательство МГУ, 1971. – С. 110-117.
53. Воскобойников А.Э. Молодежь и некоторые аспекты идейной борьбы в капиталистических странах // Проблемы молодежного движения в капиталистических странах и идеологическая борьба. – М.: ВКШ, 1983. – С. 19-32.
54. Генри Э. Против терроризма. – М.: Новости, 1981. – 157 с.
55. Грачев А.С. Поражение или урок?: Об опыте и последствиях молодежных и студенческих выступлений 60-70-х гг. на Западе. – М.: Молодая гвардия, 1977. – 223 с.
56. Грехнев Вадим. Колючие, дерзкие, нетерпеливые. О мотивах подростковых бунтов. Дата перегляду 3 березня 2005: <http://ps.1september.ru/articlef.php?ID=200304720>.
57. Гротович В. Паризький травень: Новий вимір насильства в політиці // "І": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 49-58.
58. Гуревич П. С. Спасет ли мессия ? "Христомания" в западном мире. – М.: Политиздат, 1981. – 272 с.
59. Гуревич П.С. Субкультура и Контркультура (Из книги: Культурология). Дата

- перегляду 26 березня 2005: <http://www.countries.ru/library/terms/subcult.htm>.
60. Давыдов Ю.Н. Контркультура и кризис социализации молодежи // Молодежь, НТР, капитализм. – М.: Издательство МГУ, 1979. – С. 245-287.
 61. Давыдов Ю. Н., Роднянская И. Б. Социология контркультуры. Критический анализ. (Инфантилизм как тип мировосприятия и социальная болезнь). – М.: Наука, 1980. – 263 с.
 62. Давыдов Ю.Н. Эстетика нигилизма. (Искусство и "новые левые"). – М.: Искусство, 1975. – 271 с.
 63. Долг, выполненный до конца // Левый авангард. – 2000. - № 39.
 64. Еремин Ю. В. Пролетарская революционность и мелкобуржуазное бунтарство. – М.: Знание, 1975. – 64 с.
 65. Ермолаев А.А. Критика некоторых американских мелкобуржуазных теорий о роли студенчества в демократическом движении // Проблемы коммунистического воспитания трудящихся. – Куйбышев, 1972. – С. 152-163.
 66. Загородка Д. Йошка Фішер // "Ї": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 37-56.
 67. Замошкин Ю.А., Мотрошилова Н.В. "Новые левые", их мысли и настроения // Вопросы философии. – 1971. - № 4. – С. 43-59.
 68. Зельке К. Покоління // "Ї": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 6-12.
 69. Зиновьев А.А. Запад. – М.: Издательство Эксмо, 2003. – 512 с.
 70. Идаятов В.А. Э.Фор о некоторых проблемах французской высшей школы // Вопросы истории международного молодежного движения: Труды Томского государственного ун-та. – Томск: Изд-во ТГУ. – Вып. 4. – 1975. – С. 165-179.
 71. Иконникова С.Н., Шумилова Э.Н. Критика буржуазных теорий "конфликта поколений" и молодежи как "нового общественного класса" // Молодежь, НТР, капитализм. – М.: Издательство МГУ, 1979. – С. 164-189.
 72. История Китая: Учебник / Под редакцией А.В. Меликсетова. – М.: Издательство МГУ, Издательство "Высшая школа", 2002. – 736 с.
 73. История русского утопического социализма XIX века. – М.: Издательство

МГУ, 1985. – 256 с.

- 74.История США: в четырех томах. Том четвертый (1945-1980). – Глава пятая // Тёмная сторона Америки. Независимый информационный ресурс. Дата перегляду 27 червня 2005: <http://usatruth.by.ru/c2.files/istorija5.htm>.
- 75.История США: в четырех томах. Том четвертый (1945-1980). – Глава седьмая // Тёмная сторона Америки. Независимый информационный ресурс. Дата перегляду 27 червня 2005: <http://usatruth.by.ru/c2.files/istorija7.htm>.
- 76.История фашизма в Западной Европе. – М.: Наука, 1978. – 614 с.
- 77.История Франции: в 3 т. – М.: Наука, 1973. – Т. 3. – 599 с.
- 78.Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. От начала до Великой Победы. – М.: Издательство Эксмо, Издательство Алгоритм, 2004. – 640 с.
- 79.Кара-Мурза С.Г. Экспорт революций. Ющенко, Саакашвили.... Дата перегляду 17 листопада 2005: http://lib.aldebaran.ru/author/karamurza_sergei/karamurza_sergei_yeksport_revolyuicii_yushenko_saakashvili/karamurza_sergei_yeksport_revolyucii_yushenko_saakashvili__9.html.
- 80.Карнацевич В.Л. 50 знаменитых сект. – Харьков: Фолио, 2004. – 509 с.
- 81.Касаткина Л.И. Образ молодого человека в современной американской литературе // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций. – М.: МГУ, 1971. – С. 164-169.
- 82.Керви А. Молодежные Субкультуры США и Великобритании с конца 40-х по наши дни. Дата перегляду 12 березня 2005: <http://voodstock.narod.ru/diplom.html>.
- 83.Кле М. Психология подростка. Психо-сексуальное развитие. – М.: Педагогика, 1991. – 234 с.
- 84.Климов Ю.М. Критика левацкого антикоммунизма "новых левых" // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций: Вторая научно-теоретическая конференция. - М.: Издательство МГУ, 1976. - С. 125-128.

- 85.Ковалев В.А. Досье репрессий. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 240 с.
- 86.Константинов А. Радикальный гуманизм Эриха Фромма. Дата перегляду 23 березня 2005: http://avtonom.org/lib/theory/konstantinov_frommhumanism.html.
- 87.Кормільцев І. Покоління Х: останнє покоління? // "І": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 14-28.
- 88.Корнієвський О.А., Якушик В.М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. – К.: Київське братство, 1997.
- 89.Корчагина М. Нам нужен свой "1968" или Размышления о западной модели общества // Век XX и мир. - 1992. - № 3. Дата перегляду 25 червня 2005: <http://www.russ.ru/antolog/vek/1992/03/korch.htm>.
- 90.Косолапов Р. И., Печенев В. А. Идеиная борьба за молодое поколение (К критике антипролетарских “левацких” концепций места и роли молодежи в современном обществе). – М.: Знание, 1971. – 64 с.
- 91.Котц Д. США: 30 лет массовому антивоенному движению // Альтернативы. – 1998. - № 4. – С. 33-38.
- 92.Кравченко А.И. Субкультурный протест шестидесятых // Социология девиантности. Дата перегляду 25 червня 2005: <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00---001ucheb--00-0-0-0prompt-10---4----stx--0-11--1-ru-50---20-preferences-%fd%ea%fl%f2%f0%e5%ec%e8%e7%ec--00031-001-1-0windowsZz-1251-00&a=d&c=01ucheb&cl=search&d=HASH01d860037a6f82dbb24fe132.4.2>.
- 93.Краткий педагогический словарь пропагандиста / Сост. М.Н. Колмакова и В.С. Суров; Под общ. ред. президента Академии педагогических наук СССР М.И. Кондакова, члена корреспондента АПН СССР А.С. Вишнякова. – М.: Издательство политической литературы, 1984.
- 94.Краткий словарь иностранных слов / Под ред. И.В. Лехина и проф. Ф.Н. Петрова. – Первое стереотипное издание. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1952.
- 95.Кретьова Т.М. Критика некоторых антикоммунистических концепций об "авангардной" роли молодежи в революционном процессе // Актуальные

- проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций. – М.: Издательство МГУ, 1971. – С. 104-110.
- 96.Круглашов А.М. Політична доктрина Бакуніна // Трибуна. – 1990. - № 11. – С. 33-34.
- 97.Кто такой Джерри Рубин? Дата перегляду 27 червня 2005: <http://jerryrubin.msk.ru/about/jerry.asp>; <http://jarryclub.narod.ru/main/jarry.html>.
- 98.Кумбс Ф.Г. Кризис образования. Системный анализ. - М.: Прогресс, 1970. - 261 с.
- 99.Куцова Л.С. Движение "новых левых" и американские журналы (На материале нон-конформистских журналов конца 60-х – начала 70-х годов "Либерейшн", "Рэмпартс", "Эвергрин ревью") // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций: Вторая научно-теоретическая конференция. – М.: Издательство МГУ, 1976. – С. 185-188.
- 100.Левада Ю. Нотатки щодо "проблеми поколінь" // Критика. – 2003. – Ч. 10 (жовтень). – С. 15-17.
- 101.Левое студенческое движение в странах капитализма. - М.: Наука, 1976. - 311 с.
- 102.Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Видання 2, перероб. і доп. – К.: Радянська школа, 1965. – 432 с.
- 103.Ломейко В. Левее истины. Рецидив детской болезни “левачества” в студенческом движении Запада. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 110 с.
- 104.Маркова Н.Е. Сексуальная революция // Культуринтервенция. Часть III. Дата перегляду 2 березня 2005: <http://ethnocid.netda.ru/publicist/markova3.htm>.
- 105.Мода и стиль хиппи / Стоун С. Хиппи от А до Я. Секс, наркотики, музыка и влияние на общество с шестидесятых до наших дней. Дата перегляду 27 червня 2005: <http://www.hippy.ru/az/p22.htm>.
- 106.Моисеев В.Н. К характеристике трансформации леворадикальной идеологии молодежного движения во Франции после событий мая-июня 1968 года

- ("новые философы") // Некоторые вопросы международного молодежного движения. – М.: ВКИ, 1980. – С. 88-96.
107. Молчанов Н.Н. Генерал де Голль. – М.: Международные отношения, 1972. – 496 с.
108. Музыка хиппи: песни с посланием / Стоун С. Хиппи от А до Я. Секс, наркотики, музыка и влияние на общество с шестидесятых до наших дней. Дата перегляду 27 червня 2005: <http://www.hippy.ru/az/p90.htm>.
109. Мяло К.Г. Под знаменем бунта: Очерки по истории и психологии молодежного протеста 1950 – 70-х гг. – М.: Молодая гвардия, 1985. – 287 с.
110. Мяло К.Г. Социальная динамика майского движения // Вопросы философии. - 1969. - № 6. - С.47-59.
111. Мяло К. Г. Идеология "тотальной свободы": историческая традиция и современные модификации // Вопросы философии. – 1973. - № 2. – С. 101-114.
112. Мяло К. Г. Проблема "третьего мира" в левозэкстремистском сознании // Вопросы философии. – 1972. - №1. – С. 81-94.
113. Наурзбыева З. Культура и образование в дегуманизирующемся мире // Интернет-газета "Навигатор". Дата перегляду 2 березня 2005: <http://navi.kz/oldnavi/articles/chleb270701a.shtml>.
114. Нечаева И.Ю. Движение "новых левых" и "подпольная пресса" // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций: Вторая научно-теоретическая конференция. – М.: Издательство МГУ, 1976. – С. 182-185.
115. Новинская М.И. Исторические традиции и леворадикальное сознание (К проблеме формирования идеологии "новых левых" в США) // Вопросы философии. - 1975. - № 5. - С.95-109.
116. Новинская М.И. Студенчество США. Социально-психологический очерк. - М.: Наука, 1977. - 213 с.
117. Новицкий Г.А. Характер и особенности студенческого движения в развитых капиталистических странах Западной Европы // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и

- антикоммунистических концепций. - М.: Издательство МГУ, 1971. - С.126-127.
118. Орлова Р. Молодые левые // Новый мир. – 1967. - № 6. – С. 229-234.
119. Павловський В.В. Основи ювенології: Монографія. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 208 с.
120. Пашковский Г.М. Студенческое движение на Западе. – Минск: Издательство БГУ, 1977. – 111 с.
121. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: конспект лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К.: "Каравела", 1999. – 168 с.
122. Політологія / За ред. О.І. Семків. – Львів: Світ, 1993. – 576 с.
123. Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенька. – К.: Видавничий центр "Академія", 1998. – 368 с.
124. Полянский Ф.Я. Социализм и "левые" // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций: Вторая научно-теоретическая конференция. - М.: Издательство МГУ, 1976. - С. 123-125.
125. Попков В. Идеино-политические истоки леворадикализма в США // Вибір. – 1998. - № 3-4. – С. 196-207.
126. Потехин А.В. К вопросу о месте молодежи в социальной структуре американского общества (60-е – начало 70-х гг.) // Вопросы истории международного молодежного движения: Труды Томского государственного университета. – Томск: Издательство ТГУ. – Вып. 4, 1975. – С. 133-134.
127. Психоделическое движение. Дата перегляду 1 червня 2005: <http://nir1.h1.ru/psymovement.htm>.
128. Пути и перепутья "потерянного поколения": Молодежь Запада у развалин общества "всеобщего благоденствия". – М.: Международные отношения, 1985. – 224 с.
129. Раков А.И. Критика некоторых буржуазных фальсификаций роли ВЛКСМ в советском обществе // Современная идеологическая борьба и молодежь. – Вып. 1. – М.: Издательство МГУ, 1973. – 109-118.

130. Раухвергер Ф. Впечатления эпистолярного психоделика. Дата перегляду 10 квітня 2005: <http://www.newlit.ru/~rauhverger/001404.htm>; <http://gl1.narod.ru/hippy.html>.
131. Решетов П. Молодежь: идеология, политика. – М.: Молодая гвардия, 1973. – 222 с.
132. Решетов П. Н. Неприкаянные?.. (К вопросу о “конфликте поколений” в современном капиталистическом мире). – М.: Молодая гвардия, 1970. – 79 с.
133. Решетов П. Н. Пути и судьбы молодежи Запада. Социологический очерк. – М.: Знание, 1967. – 45 с.
134. Розенталь Э.М. В поисках идеала. – М.: Политиздат, 1975. – 191 с.
135. Розенталь Э.М. Парадоксы протеста. Очерки о молодежи Запада. – М.: АПН, 1985. – 272 с.
136. Ручкин Б.А. Молодежь и становление новой России // Социс. – 1998. - № 5. – С. 90-98.
137. Салычев С.С. "Новые левые": С кем и против кого. – М.: Международные отношения, 1972. – 96 с.
138. Семенов А.Л. Левое студенческое движение во Франции (1956-1968 гг.). – М.: Наука, 1975. – 232 с.
139. Сергейчик Е.М. "Критическая" социология Ч.Р. Миллса и "новые левые" // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций: Вторая научно-теоретическая конференция. - М.: Издательство МГУ, 1976. - С. 133-136.
140. Современный антикоммунизм. Политика, идеология. – М.: Международные отношения, 1973. – 511 с.
141. Социальная активность молодежи и коммунисты // Проблемы мира и социализма. – 1974. - № 8 (август).
142. Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. доктора історичних наук Городяненка В.Г. – К.: Видавничий центр "Академія", 1999, 384 с.
143. Старые Хиппи / Стоун С. Хиппи от А до Я. Секс, наркотики, музыка и

- влияние на общество с шестидесятых до наших дней. Дата перегляду 27 червня 2005: <http://www.hippy.ru/az/p43.htm>.
144. Степанов С. Многоликий бунтарь Тимоти Лири // Библиотека эзотерических статей. Дата перегляду 1 червня 2005: <http://ezotera.narod.ru/2002/stepanov-01.htm>.
145. Супрыгина Г.Г., Черкасов Н.С. К характеристике состояния молодежного движения в ФРГ // Вопросы истории международного движения: Труды Томского государственного университета. - Томск: Издательство ТГУ. - Вып. 5. - 1976. - С.146-170.
146. Сурмин Ю.П. Проблемы молодежи и молодежной политики // Вибір. – 1995. - № 3. – С. 110-124.
147. Сухотина Л.Г. Пророчество Михаила Бакунина // Вестник Академии наук СССР. – 1991. - № 5. – С. 115-122.
148. США: современная внешнеполитическая мысль. Анализ концепций американской политологии 80-х годов. – Одесса: Логос, 1992. - 236 с.
149. США: Студенты и политика. Американское студенчество в демократической борьбе в 60 – 70 годы. – М.: Наука, 1974. – 312 с.
150. Сыч А.И. О некоторых социально-психологических последствиях первой мировой войны // Вопросы истории. – 2001. - № 11-12. – С. 109-113.
151. Тарасов А. "In memoriam anno 1968". Дата перегляду 27 червня 2005: http://www.musiclab.ru/a_lab/s_journal/d_theory/081999_anno.htm; <http://n355317.narod.ru/lib/1968.htm#355>.
152. Тарасов А. Наследие Мао для радикала конца XX – начала XIX века. Лекция из цикла "Общественная мысль XX века: практически ценное для радикала наших дней", прочитанного в Свободном университете им. С. Курехина в 1996-1997 годах. Дата перегляду 25 червня 2005: <http://radical-xxi.narod.ru/mao.htm>.
153. Тарасов А.Н., Черкасов Г.Ю., Шавшукова Т.В. Левые в России: от умеренных до экстремистов / Под ред. Верховского А.М. – М.: Институт экспериментальной социологии, 1997. – 232 с.

154. Теміров Ю.Т. Теорія і практика лівого радикалізму в студентському русі у Великобританії у другій половині 60-х рр. XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1993. – 18 с.
155. Тимошенко А.Г., Косенко Е.И. Молодежное движение в США. История и современные проблемы. – Томск: Издательство ТГУ, 1988. – 180 с.
156. Тимошенко А.Г. Либеральная интеллигенция и антивоенное движение молодежи в США (1965-1966 гг.) // Вопросы истории международного движения: Труды Томского государственного ун-та. – Томск: Изд-во ТГУ. – Вып. 2. – Т.243. – 1973. – С. 63-83.
157. Тимошенко А.Г. Политика правящих кругов США по отношению к антивоенному движению молодежи (1965-1968 гг.) // Вопросы истории международного движения: Труды Томского государственного ун-та. – Томск: Изд-во ТГУ. – Вып. 2. – Т.243. – 1973. – С. 63-83.
158. Тошчаков О.Л. Международное молодежное движение на современном этапе (Методическое пособие в помощь лектору). – Л.: Общество "Знание" РСФСР, 1969. – 19 с.
159. Травина Е. Тимоти Лири: Включись, настройся, улетай! Дата перегляду 1 червня 2005: <http://idelo.ru/326/22.html>; <http://leary.ru/articles/?n=09>.
160. Украинская Советская Энциклопедия. – К.: Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1980. – Т. 4.
161. Ушакин С.А. Молодежь как субъект деятельности (Попытка обзора методологических подходов) // Полис. – 1993. - № 2. - С.136-144.
162. Федоров К. Молодежь Запада и идеологическая борьба // Международная жизнь. – 1968. - № 9. – С. 98-107.
163. Философия истории: Антология: Учебное пособие для студентов гуманитарных вузов. - М.: Аспект Пресс, 1995. - 317 с.
164. Философия хиппи и мечта хиппи / Стоун С. Хиппи от А до Я. Секс, наркотики, музыка и влияние на общество с шестидесятых до наших дней. Дата перегляду 27 червня 2005: <http://www.hippy.ru/az/p43.htm>.
165. Хевеши М.А. Антикапиталистический бунт "новых левых" // От абсолюта

- свободы к романтике равенства (Из истории политической философии. - М.: РАН 1994. – С. 322-349.
- 166.Хижняк И.А. Парадоксы рок-музыки: мифы и реальность. – К.: Молодь, 1989. – 296 с.
- 167.Хойбнер Т. Вызов неприкаянных: Модные волны и молодежные течения – теды, хиппи, панки, рокеры – в западном мире. / Пер. с нем. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 302 [2] с.
- 168.Хоменко О. Парадокс 68-го: бунт молоді Європи проти "ситого суспільства". Чи врахує неблагополучна Україна досвід заможної Європи? // День. – 2000. - № 79 (5 травня).
- 169.Худавердян В. Ц. Бунт или политическая активность? – М.; Молодая гвардия, 1978. – 159 с.
- 170.Худавердян В. Ц. Насилие исподволь: Формы и методы воздействия буржуазной системы на молодежь Запада. – М.: Знание, 1981. - 64 с.
- 171.Чушак Х., Бойко В. З наплічниками на узбіччі // "І": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 218-222.
- 172.Шишов О. О. У тенетах “ вільного світу” (Про суть дрібнобуржуазного бунтарства “розбитого” покоління) . – К.:Товариство “Знання” УРСР, 1974. – 47 с.
- 173.Шувалов М. Последний трибун Германии: Руди Дучке и его время. Дата перегляду 25 червня 2005: <http://razam.by.ru/rebel/dut.html>; <http://mikeshuv.narod.ru/Istorija/dutschke.html>.
- 174.Эбби Хоффман - Веселый клоун революции, мудрец Нации Вудстока. Дата перегляду 27 червня 2005: <http://avtonom.org/lib/theory/hoffman/clown.html>; http://the60s.narod.ru/web/abbie_hoffman/ah.html.
- 175.Юлина Н. С. Бунтующая молодежь в поисках идеологии // США: Экономика. Политика. Идеология. – 1971. - № 9. – С.53-64.
- 176.Яворницька О. Теорія субкультур у соціологічній перспективі // "І": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і

- молодіжні субкультури. – С. 100-115.
177. Якуба О. Молодіжні рухи та їх базова типологізація // "І": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 127-136.
 178. Янаев Г. И. Классовая борьба и молодежь. – М.: Знание, 1971. – 32 с.
 179. Янаев Г. И. Борьба молодежи и борьба за молодежь. – М.: Знание, 1972. – 48 с.
 180. Янаев Г. И., Поликанов А. А. Возмужание. Вопросы теории и практики современного международного молодежного движения, - М.: Молодая гвардия, 1973. – 208 с.
 181. Янаев Г. И. Молодежь в классовой борьбе. Некоторые актуальные проблемы молодежного движения. – М.: Молодая гвардия, 1977. – 175 с.
 182. Янаев Г. И. Роль ВЛКСМ в сплочении международного молодежного движения. - М.: Знание, 1978. – 64 с.
 183. Яровий В.І. Демократична молодь планети у боротьбі за мир. – К.: Знання, 1978. – 48 с.
 184. Bachy J. – P., Bachy C. Les étudiants et la politique. Documents reunis et presentes. – Paris: Colin, 1973. – 240 p.
 185. Buhholz B. Die akademische Prufung als institutionales und personliches Problem // Zwischen Apatie und Protest. Hrsg. E. Sperling, J. Jahnke. – Bd. 2. – Empirishe Studien zur psychosozialen Situation der Studenten. Mit Beitr. Von B. Buhholz, M. Kuda, v. Friedrich. – Bern e.a., Huber, 1974. – S. 5-76.
 186. Cantor N.F. The American Century. Varieties of Culture in Modern Times. / Norman F. Cantor with Mindy Cantor. 1st. ed. – N.Y., 1997. – 591 p.
 187. Clutterbuck R. Living with terrorism. – New Rochelle, New York: Arlington house publisher, 1975. – 160 p.
 188. Coles R. For American youth: demands no other generation has had to face / A new generation: where it's heading // U.S. news and world report. – N.Y. – 1976. – Sept. 6, vol. 80. - № 10. – p. 59-61.
 189. Coopersmith S., Regan M., Dick Z. The myth of generation gap. – San Francisco

- (Cal.): Albion, 1975, - 385 p.
- 190.Ellul J. De la revolution aux revoltes. – Paris: Calmann-levy, 1972. – 382 p.
- 191.Flacks R. Young intelligentsia in revolt // Class and conflict in American society. – Chicago, 1973. - p. 247-263.
- 192.Fridmann F. Youth and society. – London, 1971. - 64 p.
- 193.Getting young people to learn about "Real life" / A new generation: where it's heading // U.S. news and world report. – N.Y. – 1976. – Sept. 6, vol. 80. - № 10. – p. 52-53.
- 194.Gilbert F. The End of the European Era.1890 to the Present. - New York, London, 1984. - 556 p.
- 195.Good S. Affluent revolutionaries. A portrait of the New Left. – New York: First New Viewpoints edition, A Division of Franklin Walts, Inc., 1974. – IX, 117 p.
- 196.Guggenberger B. Ein neues Biedermeier oder Wohin treibt die Protestbewegung. Junge Rebellen zwischen Subkultur und Parteikommunismus. Ursachen und Folgen der Unfähigkeit zur Politik. - Freiburg, 1975.- 158 S.
- 197.Hanff H. The movers and shakers. The Young Activists of the Sixties. – N.Y.: S.G. Phillips, cop., 1970. – 190 p.
- 198.Hatch S. Change and dissent in the Universities. An examination of the sources of protest // Contemporary problems in higher education. Ed. by H. J. Butcher, E. Rudd. – London etc.: McGraw – Hill, 1972. – p. 224-232.
- 199.A History of Western Society. - Vol. II: From Absolutism to the Present. - Boston etc., 1983. - 1159 p.
- 200.Hobsbawm E. Age of Extremes. The short Twentieth Century. 1914-1991. - London, 1995. - 627 p.
- 201.Howard G., Howard M. Youth and counterculture // Outsiders USA. Originals essays on 24 outgroups in American society. – San Francisco: Rinehart press. – p. 326-346.
- 202.Jacqueney M.G. Radicalism on campus: 1969-1971. Backlash in law enforcement and in the universities. – N. Y., 1972. – 90 p.
- 203.Jacques M. Trends in youth culture: some aspects // Marxism today. – L. – 1973. –

vol. 17. - № 9. – p. 268-282.

204. Jacobs P., Landau S. The New Radicals: a Report with Documents. – N. Y., 1966. – 271 p.
205. Keniston K. Youth and Dissent. The Rise of New Opposition. – N.Y., 1971.
206. Keniston K. Youth, Change and Violence // Rebels or revolutionaries? Student movements of the 1960's. A perceptive analysis of this turbulent period of our recent history. - New York: Simon and Schuster, inc., 1975. - p. 118-138.
207. Larkin R.W. Suburban youth in cultural crisis. - New York; Oxford, 1979. - XI, 259 p.
208. Leech K. Youthquake. The growth of a counter-culture through two decades. – London: Sheldon press. – 245 p.
209. Lipset S.M. Rebellion in the university. A history of student activism in America. - London, 1972. - 310 p.
210. Lorenz K. Les huit peches capitaux de notre civilisation. - Paris, 1973. - 160 p.
211. Luckin B. Students and the Chinese Cultural Revolution // The New Revolutionaries. A Handbook of the International Radical Left. – Toronto, Monreal: Mc Clelland and Stewards Limited, 1969. – p. 115-130.
212. Mckenzie R.B. Bound to be free. - Stanford, 1982. – XIV, 203 p.
213. Mead M. Culture and commitment. A study of generation gap. - Garden City (N.Y.), 1970. - 307 p.
214. Mehnert K. Jugend im Zeit - bruch. Woher - Wohin. - Stuttgart, 1976. - 512 S.
215. Mehnert K. Twilight of the young. The radical movements of the 1960's and their legacy. – N.Y.: Holt, Rinehart and Winston; Stanford: Heaver Institution press, 1976. – 428 p.
216. Mills R. Young outsiders. A study of alternative communities. – L.: Routledge and Kegan Paul., 1973. - VIII, 208, 14 p.
217. Nisbet R. Who killed the student revolution // Rebels or revolutionaries? Student movements of the 1960's. A perceptive analysis of this turbulent period of our recent history. - New York: Simon and Schuster, inc., 1975. - p. 138-156.
218. Permissiveness: "A beautiful idea", that didn't work? / A new generation: where it's

- heading // U.S. news and world report. – N.Y. – 1976. – Sept. 6, vol. 80. - № 10. – p. 54-55.
- 219.Roots Ch. Student radicalism: Politics of moral protest and legitimation problem of the modern capitalist states // Theory a. soc., Amsterdam etc. - 1980. - Vol. 9. -№ 3. - P. 473-503.
- 220.Rosenmayr L. Hauptgebiete der Jugendsoziologie // Handbuch der empirischen Sozialforschung. Hrsg. von R. König.- Stuttgart, 1969. – Bd. 2. – S. 65-153.
- 221.Roszack Th. The Making of a Counter - Culture. Reflection on the Technocratic Society and its Youthful Opposition. - Garden City (N.Y.), 1969. - XVI, 303 p.
- 222.Sampson E. The college student // Outsiders USA. Original essays on 24 outgroups in American society. – San-Francisco, 1973. – P. 541-565.
- 223.Schwettmann W., Sander U. Jugend und Klassenkampf oder anti-kapitalistische Jugendarbeit heute. – Dortmund, 1972. – 263 s.
- 224.Starr P. Rebels after the cause: Living with contradictions // New York times mag. – 1974. – Oct. 13. – p. 31, 100-111.
- 225.Statera G. Storia di una utopia. Ascesa e decline dei movimenti studenteschi europei. – Milano, 1973. – 243 p.
- 226.Student political involvement in the 1970s. - Port Washington (N.Y.), London, 1979. - 9, 189 p.
- 227.Touraine A. Universite et societe aux Etats-Unis. – Paris: Ed. Du Seuil, 1972. – 301 p.
- 228.Twentieth-century world. – Boston, ets.: Houghton Mifflin Company, 1986. – 526 p.
- 229.The Western Experience. The modern Era. – Vol. III. – New York, etc., 1991. – 1354 p.
- 230.Weichold J. Anarchismus heite: Sein Platz im Klassenkampf der Gegenwart. – B.: Dietz, 1980. – 232 s.
- 231.Woodward C.V. What became of the 1960s? The collapse of activism // "New Republic". – Wash. – 1974. – Nov. 9. – vol. 171. - № 19. – p. 18-25.